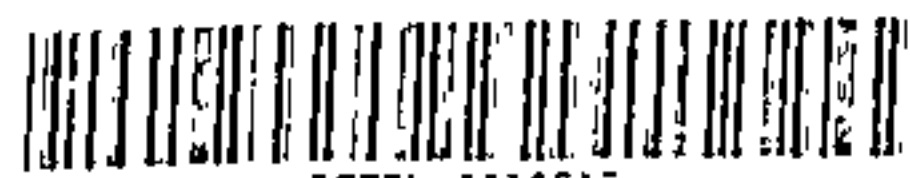


म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय शुद्धवाक्य
सं. क्र. ५

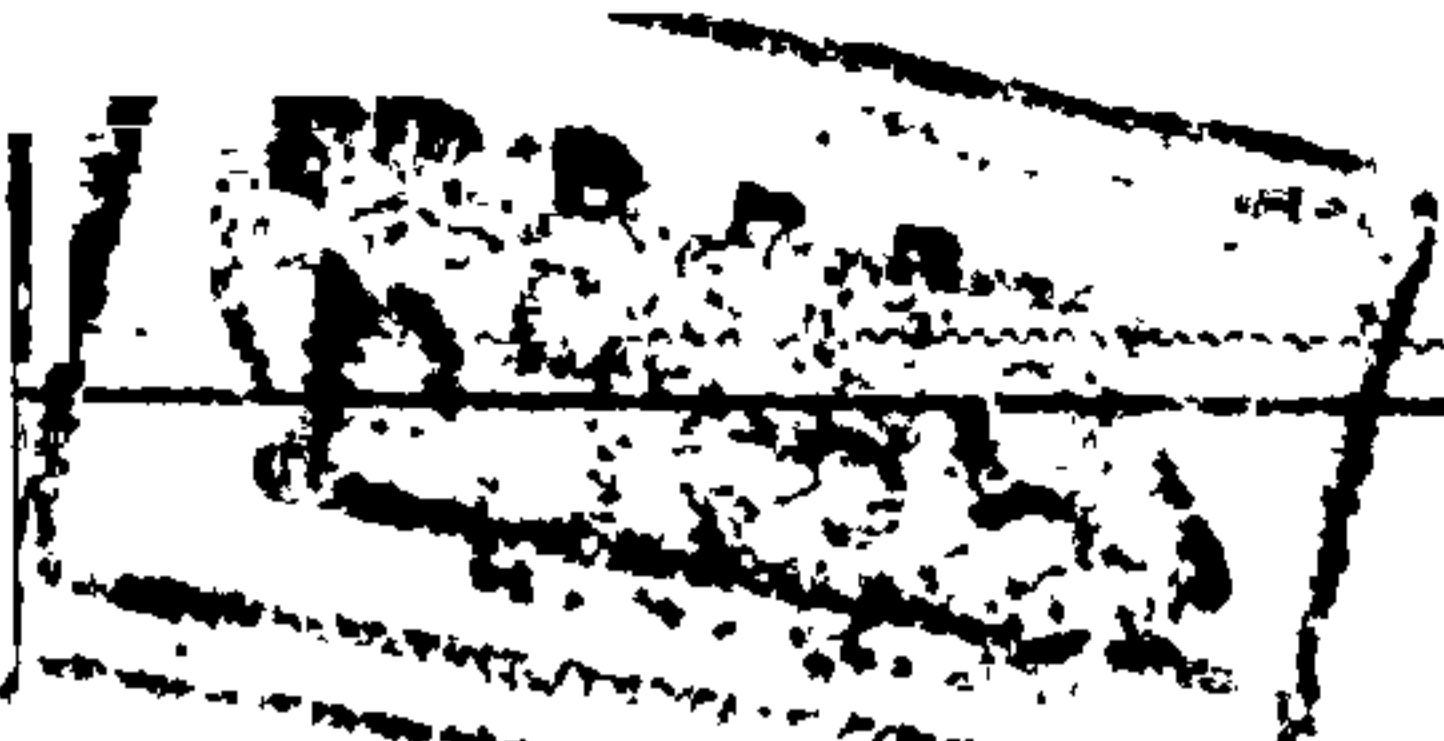


REFBK 0019715

REFBK-0019715

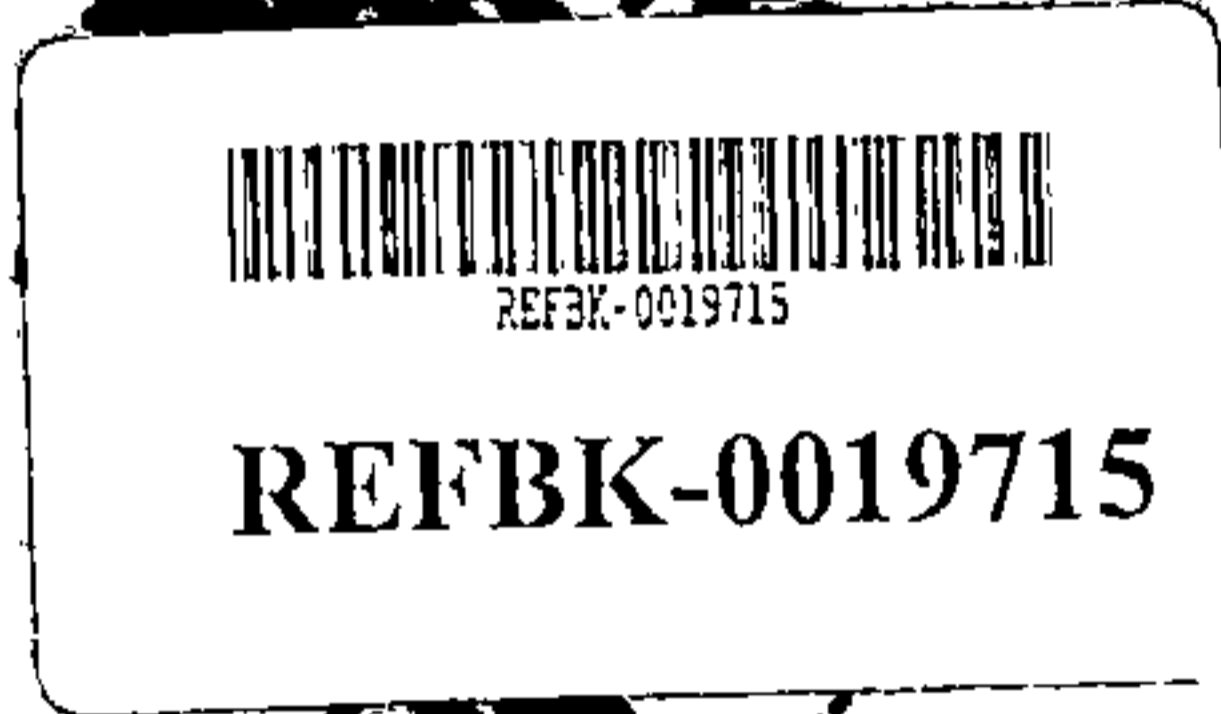
म. प्र. स. ठाण

पय १५-५५५५
नं. ४



आफ्रिकेच्या जंगलांत.

[वन्य मनुष्य-पक्षी-पशु-पक्षादि-संघे-वर्णन.]



लेखक:-

नारायण हरी आपटे.

खडका प्रमाणें अचल उभें राहून त्याचा सामना करावा. त्यामुळें हत्ती मनुष्याचें तें धारिष्ट पाहून भितो व पळून जातो. प्रोफेसर मजकुरांच्या या विधानाची सत्यता पाहण्याचा किल्येकांनीं प्रयत्न केला; पण ऐन वेळीं त्यांच्या हातून अचल खडकासारखें उभें राहणें होईना, व प्रोफेसर मजकुरांना तर आपल्या विधानाचा अनुभव घ्यावयाचा होता. शेवटीं ते स्वतःच एकदां हत्तीची शिकार करण्यास गेले. त्याप्रमाणें त्यांनीं एका जंगली हत्तीवर गोळी झाडली व तो चवताळून अंगावर येतांच त्यांचे साथीदार त्यांस पळण्याविषयी ओरडून सुचवीत असतांही प्रोफेसर मजकूर खडकासारखे अचल उभें राहून मोठ्या धैर्यानें हत्तीकडे पाहूं लागले; पण त्यांच्या त्या पाहण्याचा व धैर्याचा कांहीं उपयोग झाला नाहीं. त्या चिडलेल्या हत्तीनें त्यांस पायाखालीं चेंदून मारिलें !

हत्तीच्या ज्ञानासंबंधीं पुष्कळ गोष्टी प्रचलित आहेत. तेव्हां त्यासंबंधीं कांहीं लिहावयास नको आहे.

आफ्रिकेंतील रानटी कुत्रे.

आफ्रिकेच्या गहन अरण्यांत प्राणीशास्त्रज्ञांना आपली हौस पुरविण्या करितां जे किल्येक विचित्र रानटी प्राणी आहेत त्यांत रानटी कुत्र्यांचीही गणना करितां येईल.

तज्ञांचें असें मत आहे कीं, ही जात कुत्रा, लांडगा, तरस व कोल्हा इतक्या जातींच्या मिश्रणानें बनली असावी. कारण या जातींत वरील चारी जातींचे गुण दिसून येतात. शरीरानें हे गांवठी कुत्र्या प्रमाणेंच असतात. रंगही धनगरी कुत्र्याप्रमाणें पिंगट असतो.

खडका प्रमाणें अचल उभें राहून त्याचा सामना करावा. त्यामुळें हत्ती मनुष्याचें तें धारिष्ट पाहून भितो व पळून जातो. प्रोफेसर मजकुरांच्या या विधानाची सत्यता पाहण्याचा कित्येकांनीं प्रयत्न केला; पण ऐन वेळीं त्यांच्या हातून अचल खडकासारखें उभें राहणें होईना, व प्रोफेसर मजकुरांना तर आपल्या विधानाचा अनुभव घ्यावयाचा होता. शेवटीं ते स्वतःच एकदां हत्तीची शिकार करण्यास गेले. त्याप्रमाणें त्यांनीं एका जंगली हत्तीवर गोळी झाडली व तो चवताळून अंगावर येतांच त्यांचे साथीदार त्यांस पळण्याविषयीं ओरडून सुचवीत असतांही प्रोफेसर मजकूर खडकासारखे अचल उभें राहून मोठ्या धैर्यानें हत्तीकडे पाहूं लागले; पण त्यांच्या त्या पाहण्याचा व धैर्याचा कांहीं उपयोग झाला नाहीं. त्या चिडलेल्या हत्तीनें त्यांस पायांखालीं चेंदून मारिलें !

हत्तीच्या ज्ञानासंबंधीं पुष्कळ गोष्टी प्रचलित आहेत. तेव्हां त्यासंबंधीं कांहीं लिहावयास नको आहे.

आफ्रिकेंतील रानटी कुत्रे.

आफ्रिकेच्या गहन अरण्यांत प्राणीशास्त्रज्ञांना आपली हौस पुरविण्या करितां जे कित्येक विचित्र रानटी प्राणी आहेत त्यांत रानटी कुत्र्यांचीही गणना करितां येईल.

तज्ञांचें असें मत आहे कीं, ही जात कुत्रा, लांडगा, तरस व कोल्हा इतक्या जातींच्या मिश्रणानें बनली असावी. कारण या जातींत वरील चारी जातींचे गुण दिसून येतात. शरीरानें हे गांवठी कुत्र्या प्रमाणेंच असतात. रंगही धनगरी कुत्र्याप्रमाणें पिंगट असतो.

याचें घ्राणेंद्रिय मोठें तीक्ष्ण असतें. कान वडांच्या पानाप्रमाणें आंखूड व उभे असतात. शेंपूट झुपकेदार, डोळे लहान व मुद्रा लांडग्याप्रमाणें भित्री व दुष्ट दिसते.

हा प्राणी कळप करून राहणारा आहे. इतकेंच नव्हे तर एकप्रकारची व्यवस्थित राज्यपद्धतीही त्यांमध्ये आहे. त्यांच्या टोळ्या टोळ्या होऊन आपआपला प्रदेश वाटून घेतात व नंतर मग एका कुत्र्यानें दुसऱ्याच्या हद्दींत शिकार करण्यास जावयाचें नाहीं असा कडक कायदा असतो हा कायदा उल्लंघन करणाऱ्यास देहास प्रायश्चित्त मिळतें. एखाद्या प्रदेशांत शिकार मिळेनाहीं. झाली तर दोन तीन टोळ्यांच्या वतीनें नवीन वांटणी होते.

ह्या प्राण्यांत अतिशय आश्चर्यकारक गुण लक्षणजे त्यांच्या शरीराचा चिंत्तपणा व संकट आलें असतां मरणाचें खोटें सोंग घेण्याची तऱ्हा होय. एखाद्या रानटी कुत्र्यास माणसाच्या हातीं आपण लागतो आहों हें समजण्याचा अवकाश. तो ताबडतोब मेल्याचें सोंग घेतो व तें इतकें बेमालूम असतें कीं, माणूस सहसा फसल्यावांचून राहत नाहीं. एकदा एका कुत्र्यास अरबांनीं असेंच पकडलें. पकडतांच त्यानें मेल्याचें सोंग घेतलें. त्याचा तसे स्वभाव अरबांना चांगला माहित होता. लक्षण त्यांनीं त्यास काठीखालीं इतकें झोडपलें कीं, तो आतां खरोखरीच मेलला असेल असें त्यांस वाटलें व लक्षण ते तंबाकू ओढण्याकरितां दूर जाऊन बसले. या स्वारीनें हें पाहून हलकेंच सर्वांचा डोळा चुकवून यःपलाय केलें!

दुसऱ्या एके वेळीं असेंच एक मेलेलें कुत्रें समजून त्याचें कातडें काढण्याकरितां तंबूंत आणण्यांत आलें. एका बाजूनें कातडें काढण्यास सुरुवात होतांच ही स्वारी जिवंत झाली व धडपड करून हातांतून निसटली!

रानटी कुत्रा हा कोल्हा, खोंकड याप्रमाणेच निरुपद्रवी व भित्री प्राणी आहे. मनुष्यास अथवा शिकारी कुत्र्यास पाहतांच हा पळ काढतो; पण ज्यावेळीं एखादा शत्रु त्यास अतिशय खिजवील व त्यास पळण्यास मार्ग नसेल त्यावेळीं तो मांजराप्रमाणे उलटून आपल्या शत्रूवर चाल करितो. ह्यास पकडून माणसाळविण्याचा प्रयत्न करणे व्यर्थ आहे. कारण हा केव्हां नरडे फोडील याचा नेम नाही. ज्या हाताने तुम्हीं त्यास चारा घालाल अथवा त्यास कुरवाळाल त्याच हाताला संधि येतांच आपल्या दातांचा तीक्ष्णपणा दाखविण्यास तो मुळींच मार्ग घेणार नाही. साधारणपणे याची वागणूक लांडग्याप्रमाणेच भित्री व क्रूरपणाची आहे.

हे कुत्रे आपले भक्ष्य कसे मिळवितात ?

हे प्राणी मांसाहारी आहेत. हे समुदायाने शिकार करितात व त्यांत एकप्रकारची पद्धती आहे. यांचे आवडते भक्ष्य ह्यणजे नीलगाय होय. हिची शिकार करितांना ते पुढील पद्धत योजितात. यांची टोळी कमीत कमी पंचवीस तीसांची असते. एखादी नीलगाय दूर चरतांना यांनी पाहिली कीं, हे अरण्यांत चोहोंकडे पांगतात व ठिकठिकाणी नाकेबंदी करून दडून उभे राहतात व नंतर त्यांच्यापैकी एक कुत्रा त्या नीलगाईच्या पाठीमागे लागतो व प्रथम तिचा पाठलाग करून तिला पुष्कळ दमवितो व अशा स्थितीतच तिच्या मागच्या पायाचा लचका तोडतो. त्यास जर दमल्यासारखे झाले असेल तर तो एकप्रकारे केंकावण्यास सुरुवात करितो. अशावेळीं पांगलेल्या कुत्र्यांपैकी सर्वांत जवळ असेल तो धांवत त्याच्या मदतीला येतो व पहिल्याची सुटका होते. हा दुसरा कुत्रा ताज्या दमाने पुनः त्या गाईच्या पाठीमागे लागतो व संधि साधून लचका तोडतो. अशा-

प्रकारें ती गाय दमून खालीं पडेपर्यंत चालतें. गाय खालीं पडण्याचा अवकाश कीं, सर्व कुत्र्यांस सूचना देण्यांत येते व मग सर्व जमून मेजवानी उडवितात !

पुष्कळ वेळां असें होतें कीं, रानटी कुत्र्यानें घेरून आणिलेली शिकार रानटी लोकांच्या तावडींत सांपडते व मग ते रानटी लोक या कुत्र्यांना हांकून त्यांचा भाग आपण उपटतात. ह्यामुळे तिकडील कित्येक रानटी लोक या कुत्र्यांना आपले मित्र समजतात व त्यांची शिकार करीत नाहींत.

एका प्राण्याची शिकार सुरू असतां दुसरा प्राणी त्यांच्या जवळ आला तरी ते तिकडे लक्ष देत नाहींत. जणूं काय हातचें सोडून पळत्याचे पाठीं कशाला जा !- असेंच त्यांचें मत असतें.

वेळप्रसंगीं सिंहव्याघ्रांवर स्वारी.

हे प्राणी आपल्यापेक्षां बलवान् अशा प्राण्यांच्या वाटेस बहुत-करून जात नाहींत; पण एखादेवेळीं यांना इतर शिकार मिळाली नाहीं व भुकेनें यांस वेडे केले ह्मणजे मग हे बलाबलाचा विचार न करितां सिंह, वाघ, यांसारख्या बलवान् प्राण्यांवरही तुटून पडतात. चित्ता तर तेव्हांच त्यांच्या हातीं सापडतो.

बबुन्स नामक वानराची जात आहे. ही जातही समुदायानें राहते. केव्हां केव्हां रानटी कुत्र्यांची टोळी या वानरांच्या टोळीवर धाड घालते व मग जंगी लढाई सुरू होते. यांत दोहीपक्षांकडील पुष्कळ प्राणी मरतात व दोहोंपैकीं प्रसंगानुसार कोणाएकाची तरी सरशी होते.

आपल्यापेक्षां बलवान् प्राण्याची शिकार करितांना रानटी कुत्रे फार काळजी घेतात. कारण त्या प्राण्यांच्या बलाबलाची त्यांस

चांगली माहिती असते. सिंहाची शिकार करिताना त्याच्या तीक्ष्ण पंजाचें यांना चांगलें स्मरण असतें व ह्मणूनच त्या प्राण्यास जेरीला आणण्यास हे असाच कांहीं गनीमी कोवा- लडवितात. सिंहाशी ते कधींही सामना करीत नाहींत. तर त्यांच्या झाडीतून त्या झाडीत हुसकून देतां देतां पाण्याच्या किनाऱ्याला आणितात व मग तेथें अडचणीची जागा पाहून त्यास आडवितात. सिंह हा पाण्याला भित्रा आहे. तेथें तो त्यांच्या तडाक्यांत सहज सांपडतो व 'वनराज' ह्मणून ह्मणविणारा व आपल्या गर्जनेनें सारें अरण्य हादरून सोडणारा तो सिंह त्या यःकश्चित् भित्र्या कुत्र्यांकडून फाडला जातो.

हे रानटी कुत्रे हिंदुस्थानच्या जंगलांतही कांहीं ठिकाणी आहेत व ते वाघावरसुद्धां हल्ला करून त्यास फाडून खातांना पुष्कळ शिकार्यांनीं पाहिले आहे. शिकारी लोकांचें असें ह्मणणें आहे कीं, हे कुत्रे दृष्टीनें व वासानें आपलें भक्ष्य हुडकून काढतात व एकदां ते त्याच्या पाठीस लागले कीं, सहसा तें सावज मग तो वाघ, सिंह कां असेना-त्यांच्या तडाक्यांतून सुटत नाहीं. त्यांची आपल्या सावजाच्या पाठीवर उडी मारून लचके तोडण्याची पद्धती इतकी विलक्षण आहे कीं, एका लचक्यानें वनगाय घायाळ होऊन पडते. दोन तीन लचक्यांत मोठमोठे जंगली रेडे हतवीर्य होतात. यासंबंधी सँडरसन आपला अनुभव सांगतातः—

“ एके सकाळीं एका मोठ्या सांबराचे पाठीमार्गे दोन रानटी कुत्रे लागलेले मी पाहिले. त्यांपैकी एकानें संधि साधून त्या सांबराच्या मागील पायाचा लचका तोडला. झालें ! तेवढ्यानें त्या सांबराचें काम झालें व तें थोडें दूर जाऊन खाली पडलें व इतर कुत्र्यांनीं येऊन त्याचा फना उडविला.

दुसऱ्या एकेवेळीं तिघे कुत्रे एका सांबराचा पाठलाग करीत होते. एकानें त्याचा लचका तोडला इतक्यांत आहीं जाऊन पोहोचलों; पण आमच्या येण्याचा कांहीं उपयोग झाला नाहीं. तें सांबर त्या कुत्र्यांच्या भक्ष्यस्थानीं न पडतां आमच्या नोकरांच्या पोटांत गेलें. ”

वाघाची शिकार करितांना हे त्याच्या शेंपटीचे लचके तोडतात. एकदां एका वाघाला त्यांनीं कळकीच्या बेटांत अडकवून मारिलें.

आफ्रिकेमध्ये शिकारीस गेलेल्या पुष्कळांचें असें ह्मणणें आहे कीं, जंगली कुत्रे आपलें कोणतेंही सावज पाणोठ्याच्या उतरणीवर पकडतात. तें जनावर मोठ्या वेगानें खालीं पळत असतां हे जाऊन त्याच्या मागच्या भागाचा लचका तोडतात ह्मणजे त्या जनावरास कांहीं एकदम वळतां येऊन यांचा पाठलाग करितां येत नाहीं. कारण वरच्या बाजूला चढ असतो. तेव्हां अशा स्थितींत रानटी कुत्र्यांचीच सरशी होते.

या रानटी कुत्र्यांना गांवठी कुत्र्यांची अतिशय भीति वाटते व एखाद्या मरतुकड्या कुत्र्यास पाहून कळपच्या कळप भिऊन जंगलांत पळून जातो. यांच्या उत्पत्तींत गांवठी कुत्र्यांचें अंग खात्रीनें आहे. असें असतां त्यांस या कुत्र्यांची इतकी भीति कां वाटावी हें समजत नाहीं.

ह्या रानटी कुत्र्यांत गांवठी कुत्र्याचे विश्वासूपणा, मनमिळाऊपणा व गरीबपणा इत्यादि गुण मुळींच दिसून येत नाहींत. तर लांडग्यांचा भित्रपणा, तरसाचा क्रूरपणा व साशंकवृत्ति, आणि कोव्ह्याचा कावेबाजपणा दिसून येतो. कुत्र्याच्या जातीच्या गुणांपैकीं ह्मणजे भोंकणें, गुरगुरणें व निर्द्रेची सावधगिरी हे गुण आढळतात.

ह्या जातीचा माणसास कितपत उपयोग आहे हें अद्याप कळून आलें नाहीं.

गोरीला, ओरँग ओटांग (वानर जाति.)

डार्विन साहेब व त्यांचे इतर अनुयायी यांचे ह्मणणे खरे मानिल्यास ह्या प्राण्यांचा इतिहास ह्मणजे आपल्या पूर्वजांचा इतिहास समजून तो मोठ्या आदरपूर्वक लिहिला पाहिजे, यांत शंका नाही.

कांहीं काळापूर्वी युरोपीय शास्त्रज्ञांत ' गोरीला ' नामक प्राणी अस्तित्वांत आहे कीं नाही याचाच वाद चालला होता. याचे कारण हा प्राणी पाहिल्याचे फक्त एकाच प्रवाशाने आपल्या प्रवासवर्णनांत लिहिलेले आढळते. हा प्रवासी ह्मणजे प्रसिद्ध फ्रेंच प्रवासी पाल बी ड्यू चैल्यू (Paul B Du Chailly) हा होय. ह्यास आफ्रिकेतील गबून (Gaboon) नदीच्या काठीं हे प्राणी पुष्कळ आढळले असे त्याचे मत आहे व त्याप्रमाणे त्याने या प्राण्याचे दोन सांगाडे आणिले होते. त्यापैकीं एक लंडन येथे व एक अमेरिका वॉसन येथे अद्याप पहावयास मिळतो. असे असूनही ह्या प्राण्याच्या अस्तित्वाविषयी शंका येण्याचे कारण, आफ्रिकेतून त्याच प्रदेशांत प्रवास करून आलेले प्रवासी जे लिंविंगस्टन, मोफॅट, अंडरसन त्यांना हा

१ चार्लस रॉबर्ट डार्विन हा प्रसिद्ध उत्क्रांतितत्ववेत्ता इंग्लंडांत इ. स. १८०९ ते इ. स. १८८२ पर्यंत होऊन गेला. इ. स. १८५९ मध्ये ह्याने आपले Origin of Species पुस्तक प्रसिद्ध करून ' मनुष्यप्राणी खालच्या पशु योनींतूनच उत्क्रांतीने मनुष्यत्वाला पोचला आहे ' हे मत सप्रमाण सिद्ध करून दाखविले. इ. स. १८७१ मध्ये डार्विनने आपले दुसरे पुस्तक Descent of man पुढे आणून आपल्या पूर्व मतांचेच चांगले समर्थन केले आहे. ह्या शास्त्रज्ञाचे मत वानर जाति ही मनुष्यजातीची पूर्वस्थिति होय; पण अलीकडील शोधाने वानर आमचे पूर्वज नसून भाऊवंद आहेत, असे ठरले आहे.

प्राणी मुळींच आढळला नाही, असें त्यांचें ह्मणणें असून त्यांचें मत आहे कीं, ओरँग ओटाठा नांवाची जी एक वानराची जात आहे तीच चैल्यू गोरीला ह्मणत असावा. कसेंही असो, चैल्यूनें आणलेले सांगाडे ओरँग ओटांगच्या सांगाड्या सारखेच असून डोक्याच्या कवटीमध्ये मात्र फरक आहे व तसा फरक कांहीं कारणां-मुळे प्राण्यांच्या कवटीमध्ये पडून ते आपल्या जातीपेक्षां भिन्न दिसणें साहजिक आहे, असें शास्त्रज्ञांचें ह्मणणें आहे.

लिबिंहगस्टनला आपल्या प्रवाशांत 'सोको (Soko) नांवाची एक जात आढळली; व ती अगदीं गोरीलासारखी आहे; पण ती इतकी लहान व निरुपद्रवी आहे कीं, गोरीलाच्या वर्णनाशीं ती मुळींच जुळत नाही.

मि० वॉडिच नांवाचे एक आफ्रिकन प्रवासी होऊन गेले. त्यांस गबून नदीच्या आसपासच्या प्रदेशांत प्रवास करितांना तेथील रानटी लोकांनीं त्यांस Ingheena नांवाची एक वानर जाति त्या प्रदेशांत असल्याचें सांगितलें. साहेब मजकुरांच्या पत्नीनें एके ठिकाणीं यावद्दल असें लिहिलें आहे, “ मी आपल्या पतीसह त्या देशांत प्रवास करीत असतां तेथील रहिवाशांनीं आह्मांस ‘ इंधीना ’ नामक प्राण्याची माहिती सांगितली. पुष्कळांचें ह्मणणें आहे कीं, पाश्चिमात्य लोकांकडून द्रव्य वगैरे उपटण्याकरितां हे लोक नाही तसल्या थापा देतात व ह्मणूनच आह्मी त्यांच्या वरील प्राण्याच्या वर्णनाकडे विशेष लक्ष दिलें नाहीं. पण त्या लोकांनीं वारंवार त्या प्राण्याचें आह्माजवळ असें वर्णन केलें, “ हें प्राणी माणसाप्रमाणेंच दोन पायावर चालतात व मनुष्याचें तेव्हांच अनुकरण करितात. ते मनुष्याप्रमाणेंच हस्ति-दंत गोळा करितात; पण त्याची चाट काय लावावयाची हें त्यांस

कळत नसल्यामुळे अखेरीस ते ओझे कोठेंतरी टाकून देतात. कधींमधीं असें होतें कीं, हा हस्तीदंत गोळा करण्याचा त्यांचा लोभ इतका वाढतो कीं, त्यांत ते बहुतेक मरतात. हे अतिशय क्रूर व बलिष्ठ असून माणसाला एका थपडीसरशी मारून टाकितात. ”

वरील वर्णन उघड उघड खोटे आहे. कारण कोणतीही वानर-जाति ताठ उभी राहून दोन पायांवर व्यवहार करूं शकत नाही.

डी चैल्यूचा गोरीला. (Gorilla)

चैल्यूच्या ह्यणण्याप्रमाणें गोरीला हा प्राणी माणसापेक्षांही धिप्पाड असून अतिशय क्रूर असतो. त्याचें तोंड काळें, दांत अतिशय तीक्ष्ण, हात बाहू, मजबूत असें असतें. हा प्राणी झाडावर चढूं शकत नाही. घनदाट जंगलांत याचें वास्तव्य असतें. ह्याला केळीं, ऊंस फार आवडतात व तेवढ्या करितां तो मोठमोठ्या वागा उध्वस्त करितो.

इ. स. १८६३ सालीं चैल्यू आफ्रिकेंत Nkangon Boum नामक प्रदेशांत प्रवास करीत असतां त्यास एके खेडेगांवीं हे प्राणी जवळ असल्याचें कळलें. त्यावेळचें तो वर्णन करितो, “ त्या खेड्याच्या आसपास असलेल्या केळीच्या वागांतून आजकाल गोरीलांचा फार उपद्रव होत आहे असें मी ऐकलें व दुसरे दिवशीं पांहाटे आह्मी त्यांची शिकार करण्याकरितां जाण्याचें ठरविलें. दुसरे दिवशीं प्रातःकाळीं मी आपलें तोंड व हात काजळानें काळे केले. (त्या प्राण्यापासून रक्षण करण्याचा हा एक उपाय आहे) व आपल्या एका नोकरास घेऊन बंदुकी सजवून निघालों. ती एक रमणीय प्रातःकाळची वेळ होती. आकाश अगदीं स्वच्छ होतें व प्रातःकालीन मंद वायूनें वृक्षांचे गेंडेच फक्त हालत होते. आह्मी वाग तयार करण्याकरितां साफ करीत असलेल्या जंगलांतून त्या

केळीच्या बागेकडे गेलों. गोरिला अगदी सकाळचे प्रहरीं आपले भक्ष्य शोधण्याकरितां निघतात. आर्ही त्या बागेजवळ जाऊन पोचलों नाहीं तोंच कडाकड हाडे मोडल्याप्रमाणें कांहीं आवाज होत होता. आह्मांस मोठें आश्चर्य वाटलें व थोडी भीति वाटली. आर्ही हळूच एका झुडपाच्या आड लपून बसलों. लौकरच जवळच्या गर्द झाडींतून चार गोरिला वानर बागेकडे जात होते. त्यांपैकीं एक मादी आपल्या पोरसकट होती. ते प्राणी किती हास्यास्पद दिसत होते ! कधीं ते चार पायांवर चालत व कधीं ताठ उभे राहून चालत. त्यांचीं तोंडे अतिशय काळीं होतीं. त्यांचा एकंदर आकार रानटी माणसाप्रमाणें असून सर्व शरीरावर केंस' होते. त्यांचें पोट इतकें कांहीं चमत्कारिक होतें कीं, तें पाहून अतिशय गंभीर माणसालाही हंसूं आल्यावांचून राहतेंना. असो.

ते त्या बागेत शिरले व त्यांनीं तेथील झाडे मोडून पाडण्यास सुरुवात केली. मला त्यांची एकंदर कृति पाहावयाची असल्यामुळे मी त्यांची शिकार करण्याचा विचार रहीत केला. त्यांनीं एकामागून एक केळींचीं झाडे जमीनदोस्त केलीं. त्यावेळीं कोणालाही असें वाटलें असतें कीं, जणूं काय आपणा चौघांत थोड्या वेळांत कोण जास्ती नाश करतो, अशी त्यांच्यांत चढाओढच लागली आहे. झाडे पाडण्यांत, ते आपला हातासारखा दिसणारा पाय बुंध्याशी ठेवून हातानें वृक्ष धरून खालीं वाकवीत होते व मोडीत होते. नंतर आतील कांडी (काल) व कच्चीं पक्कीं केळीं अधाशीपणानें खात होते. कित्येकवेळीं ते वृक्ष नुसतेच पाडीत होते व त्यांचा एखादा लचका तोडून असा कांहीं अवाज काढीत होते कीं जणूं काय ते आपल्या साथीदारास ह्मणत होते 'बघ कशी मजा केली ?' हे काम चाललें असतां ते सर्वत्र

टेहळणी करीत होते. दोन तीन वेळ त्यांनी आर्ही लपलेली जागेकडे पाहिले ! किती भयंकर दृष्टी जी ! पण आर्ही अर्ही दृष्टी बसली होती व वारा त्यांच्याकडून आर्हीकडे वीहात असल्यामुळे आमचा वास त्यांना जाऊन आमचे अस्तित्व त्यांना समजणे शक्य नव्हते. तरी त्यांची ती राक्षसी नजर व क्रूर चेहरा पाहून कितीवेळां तरी माझे शरीर भीतीने रोमांचित होत होते. पुष्कळवेळां ते प्राणी भ्याल्यासारखे करून पळून जाण्याचा विचार करीत, पण भीतीला कांही कारण नाही असे समजतांच पुनः आपल्या राक्षसी कृत्यास आरंभ करीत होते.

गोरिलाचे पोर आपल्या आईच्या मागोमाग हिंडत होते. हळूहळू हे मंडळ पोट भरतांच गमतीने वृक्षांचा नाश करीत करीत एकदम जवळच्या झाडीत दिसेनासे झाले. त्यानंतर मी त्या नाश झालेल्या बागेत गेलो तर सुमारे शंभर केळी त्यांनी नाश केल्या होत्या !

दुसऱ्यादिवशी सकाळी पुनः मी आपल्या नोकरासह त्याच बागेकडे गेलो. आज ते प्राणी पुनः तेथे येतील असे मला वाटले नाही. एखादी नीलगाय मात्र पडलेल्या केळींचीं कोंवळीं पाने खाण्यास येईल व तिची भापणास शिकार सांपडेल या उद्देशानेच मी तिकडे गेलो होतो. ह्या केळीच्या बागेपुढेच एक उसाचे रान होते. त्याच्या बांधाबांधाने आर्ही चाललो होतो. सहज माझी नजर समोर एका बाजूला गेली ती काय ! थोड्या अंतरावर एक राक्षसी गोरिला आपल्या दोन्ही पायांवर उभा राहून माझ्याकडे रोखून पाहात होता. यावेळी माझी बंदूक माझ्या नोकराजवळ होती. मी त्यास मार्गे न वळतांच जोराजोराने हाका मारून बंदूक देण्यास सांगितले; पण त्याचे कांहीच उत्तर आले नाही. ते पाहून हा भीतीने मला टाकून पळून

तर गेला नाही अशी मला शंका आली; इतक्यांत त्या गोरीलास काय वाटलें कोण जाणे. तो माझ्याकडे पाहात चार पायांवर होऊन झाडांत पळून गेला. माझ्या जिवांत जीव आला व मी मागे घळून पाहिलें तों माझा नोकर पळून गेलेला होता. मला त्याचा मोठा संताप आला व मुक्कामावर जातांच त्याची चांगली खरड काढावयाची असा निश्चय करून मी परत फिरलों. मी मुक्कामावर येऊन पाहतों तों माझा क्रोध कोणीकडच्या कोणीकडे जाऊन मला अतिशय आनंद होण्यासारखा प्रकार तेथें माझ्या नजरेस आला. माझ्या एका नेटीव मित्रानें एक जिवंत गोरीला धरून आणिला होता !!

आणखी कांहीं जिवंत गोरीला.

एकेदिवशीं संध्याकाळीं मी आपल्या झोपडीकडे परत आलों. पाहतों तों माझ्या झोपडीपुढें पुष्कळ गर्दी जमली होती व त्यांच्या कलबलींत कसलें तरी चमत्कारीक ओरडणें ऐकूं येत होतें. मी जवळ गेलों आणि पाहिलें तों मध्यभागीं एक मादीगोरीला हात पाय बांधून टाकिली होती. ती जिवंत होती तरी तिचा एक जबर जखम झाली होती व त्यामुळेंच ती केकावत होती. तिचें अंग सगळें रक्तानें भरलें होतें व तिचा एक हात अज्जी मोडला होता.

त्याच सकाळीं तिचा पकडण्यांत आलें होतें. मस्तकांत बंदुकीची गोळी लागून ती फार वेळ वैशुद्ध पडली असतां तिचा बांधण्यांत आलें होतें. तिनें बांधलेले दोर कुरतुडूं नयेत ह्मणून तिचा कोळदांडा घालण्यांत आला होता. तिच्याच जवळ त्या तशा स्थितींत एक लहानसें गोरिला पोर तिच्या चिकटून बसलें होतें व मधून मधून आपल्या आईची ती केविलदाणी स्थिति पाहून करुणस्वरानें ओरडत होतें. तिच्याच जवळ एक नर गोरीलाही कैदेत पडलेला आपले

भयंकर नेत्र सर्वत्र फिरवीत क्रोधानें फोफावत होता. याच्या पळीकडे आणखी मादीगोरीला पडली होती; पण तिची अवस्था जवळ जवळ प्रेतवत् होती. ती रात्र अंधाराची होती त्यामुळें त्या प्राण्यांची मजा पाहण्याकरितां तेथील लोक दिवड्या घेऊन आजूबाजूला उभे होते. तो देखावा इतका भयंकर होता कीं, जन्मभर मी त्याची आठवण विसरणार नाहीं. असा देखावा जर सुधारलेल्या देशांत नेला तर लोकांत कोण चळवळ उडेल असें मला वाटलें. त्या रात्रीं मला मुळींच झोंप आली नाहीं. त्या जखमी मादीचें केकावणें, व तिच्या पोराचें ओरडणें सारखें माझ्या मनांत येत होतें व मनुष्याच्या बुद्धीचें सामर्थ्य केवढें आहे, या विषयीं माझ्या मनांत नाना प्रकारचे विचार येत होते. आज जर आमच्याजवळ बंदुका नसल्या तर त्या क्रूर प्राण्यांना पकडून त्यांची अशी मजा पाहण्याचें सामर्थ्य आह्मां पैकीं एकाला तरी आहे काय? हा बांधलेला गोरीला एकाएकीं सुटल्याचा मला भास होऊन माझी निद्रा भंग पावत होती.

दुसरे दिवशीं मी आपलें फोटोचें सामान जुळवून त्या गोरीलांचा सुरेख फोटो घेतला. फोटो घेतल्यानंतर थोड्याच वेळानें ती मादी गोरीला मृत्यु पावली. हिच्या मृत्यूचा एकंदर देखावा एखाद्या माणसाच्या मृत्युप्रमाणें भासला. तिचें तें पोर ती मेल्यानंतरही तिला चिकटत होतें व स्तनपान करण्याचा प्रयत्न करीत होतें. त्या मृत गोरीलाच्या तोंडावर इतकी कांहीं वाईट कळा आली होती कीं, मनुष्याच्या प्रेताप्रमाणेंच तें भेसूर दिसत होतें.

बाकी दोन गोरीला राहिले. तें पोर व तो नर. ह्या दोघांनाही माझ्या मनांत युरोपांत न्यावयाचें होतें. थोरल्या गोरीलाची कांहीं

मला विशेष काळजी नव्हती; कारण तो फळें, अन्न वगैरे पदार्थ खाण्यास समर्थ होता. पण धाकटें पोर दुधावांचून कसें राहणार? अखेरीस मी एक शेळी पैदा केली व तिच्या दुधावर त्यास पोसण्याचें ठरविलें. पण त्याला कांहीं तें दूध आवडेना व सुमारे चार दिवसांनीं तें पोर उपासमारीनें मृत्युमुखीं पडलें. थोरल्या नराची मात्र केळीं वगैरे घालून चांगली बरदास्त ठेविली व त्यास लंडनकडे पाठविण्यांत आलें; पण वाटेंत जहाजावर त्याकरितां घेतलेला चारा संपला व तोही पण त्या जाहजावर सात दिवसांनीं मृत्यु पावला!

युरोपांतील लोकांस ठकविण्याचा प्रयत्न.

चैल्यूनच प्रथम ह्या प्राण्याची माहिती युरोपांतील लोकांस दिली व त्यानें तो प्राणी युरोपांत नेण्याची पुष्कळ खटपट केली; पण त्यांत त्यास यश आलें नाहीं. या संधीचा फायदा घेऊन कित्येक लुच्च्या लोकांनीं एक तऱ्हेवाईक वानराचें पिल्लू पकडून युरोपांत नेलें व त्यास बर्लिन येथील 'रिअर गार्टन' नामक बागेंत ठेवण्यांत आलें. पुढें लोकांत प्रसिद्ध केलें कीं, गोरीलाचें एक पोर पकडून आणिलें असून तें बर्लिन येथील बागेंत ठेवण्यांत आलें आहे. मोठ-मोठे प्राणीशास्त्रज्ञ तें पोर पाहण्याकरितां बर्लिन येथें आले व सर्वांनीं तें अस्सल गोरीला असल्याबद्दल माना डोलावल्या. ती बातमी ऐकून दूरदूरचे लोक त्या पोरस पाहण्याकरितां बर्लिनला आले; पण जसजसें तें पोर मोठें होऊं लागलें तसतसें तें गोरीला जातीचें नव्हे असें दिसूं लागलें. कांहीं दिवसांनीं त्या गोरीलाचें रुपांतर ओरंग ओटांग नामक वानरांत झालें व सर्वांची फजिती झाली! युरोपांत अशा गमती नेहमीं घडतात.

दोन गोरीलांची झुंज.

हत्तीहत्तींची, सिंहासिंहांची, वाघावाघांची किंवा या हिंस्र पशूंची परस्परांशीं झालेलीं युद्धें पुष्कळ शिकारी लोकांनीं पाहिलीं आहेत व त्यावेळचीं भयंकर वर्णनें वाचून अंगावर काटा उभा राहतो; पण दोन गोरीलांची झुंज मात्र कोणाच्या पाहण्यांत नाहीं. तरी ती झुंज आपल्यापरी चांगलीच भयंकर असली पाहिजे. मनुष्याप्रमाणेंच हात पाय व शरीर असलेल्या या धिप्पाड प्राण्यांची लढाई किती भयंकर होत असेल, याची नुसती कल्पनाही भयंकर आहे. आपल्या दोन्ही मागील पायांवर उभें राहून ज्या वेळीं ते आपल्या शत्रूला आव्हान करीत असतील, ज्या वेळीं त्यांची झोंबाझोंबी सुरू होत असेल, त्या वेळीं आपले तीक्ष्ण दांत शत्रूला दाखवित व दाढा रगडीत ते एकमेकांचे लचके तोडीत असतील. झुंजतांना त्यांचा क्रोध-युद्धस्वर हृदय कांपविणारा होत असला पाहिजे. दोन चिडलेल्या मळ्यांप्रमाणेंच ते परस्परांस जमीनदोस्त करण्याचा प्रयत्न करीत असतील. चैल्यू ह्मणतो, मी अशी झुंज कधीं पाहिली नाहीं; पण कित्येक रानटी लोक त्या कुस्त्यांचें वर्णन विश्वासपूर्वक सांगतात. त्या रानटी लोकांचें असेंही ह्मणणें आहे कीं, चित्याशीं या प्राण्यांचें अगदीं हाडवैर असतें व ज्या वेळीं त्या दोघांची समोरासमोर भेट होते त्या वेळीं गोरीला हरप्रयत्न करून चित्याच्या पाठीशीं जाऊन त्यावर हल्ला करितो व त्याचे पुढील पायाचे दोन्ही पंजे घट्ट आवळून धरतो. नंतर लचके तोडतोडून त्यास मारून टाकतो.

ओरंग ओटंग (Orang Outang.)

ह्या ड्यू चैल्यूच्या ह्यणण्याप्रमाणें गोरीला प्राणी अस्तित्वांत असला तर ओरंग ओटंग हे आमचे दुसरे भाऊबंद होत. कित्येकांचें ह्यणणें आहे किंवा होतें कीं, हे प्राणी आशियाखंडाच्या दक्षिणेकडील भागांत ह्यणजे सुमात्रा, बोर्नियो बेटांतून फक्त आढळतात; पण ही त्यांची समजूत चुकीची आहे. आफ्रिकेंत तर हे प्राणी मुबलक आढळतातच. शिवाय दक्षिण अमेरिकेच्या जंगलांतूनही हे आहेत, असें कांहीं प्रवासी सांगतात.

गोरीलाप्रमाणेंच ओरंगचें शरीर मनुष्याचे शरीराशीं जुळण्यासारखें आहे. हा आपल्या मागील दोन पायांवर चांगलां ताठ उभा राहूं शकतो व त्या वेळीं त्याची उंची चार पांच फूट भरते. याच्या शरीरउंचीपेक्षां याचे हातच विशेष लांब असतात. ह्यणजे हा उभा असतां जमिनीला त्याचे हात सहज लागतात ! सर्वाई आजानुबाहूच ह्यणावयाचा ! याचें अंग घूसरवर्णाच्या केंसांनीं आच्छादित असतें. चेहरा मनुष्यासारखाच दिसतो. गाल थोडे फुगीर व नाक चपटें असतें. पूर्ण वाढलेल्या ओरंगला हनुवटीवर व मानेखालीं दाढीसारखे लांब लांब केंस येतात.

ओरंग गोरीलासारखा क्रूर न दिसतां गरीब व निरुपद्रवी दिसतो; परंतु त्याची शक्ति विलक्षण असते. त्याच्या बाहूमध्ये तर इतकें बल असतें कीं, अर्धा इंच जाडीची लोखंडी कांब तो सहज धाकवूं शकतो. गोरीलाप्रमाणेंच याचे दांत फार बळकट व तीक्ष्ण असतात. याला नारळ फार आवडतात व तो ते इतर वानरांप्रमाणें जमिनीवर आपटून न फोडतां तोंडानें फोडतो !

जंगली ओरंगच्या चाली रीति.

बोर्निओ, सुमात्रा वगैरे प्रदेशांत असलेल्या ओरंगनां मिअस (Mias) असें नांव आहे. आफ्रिकेत सांपडणारास ओरंग ओटन ह्मणतात व अमेरिकेमध्ये सांपडणाऱ्यास केपर (Kaypore) नांव दिलें जातें. सर्वांच्या चालीरीति जवळ जवळ सारख्याच आहेत.

ओरंग हा जमिनीवर व झाडावरही राहतो. हा मनुष्याला सहज भितो; पण त्यास त्रास दिल्यास मात्र तो फार भयंकर प्राणी आहे. झाडावर बसण्याकरितां ह्मणून हा आपल्यास एकप्रकारचा माळा तयार करितो. वृक्षाच्या फांगाच न तोडतां त्या एकमेकांत गुंतवून व त्यांवर पानांची विछागत घालून तो हा माळा तयार करित असतो. हें काम तो अतिशय जलद ह्मणजे केवळ मिनिटा दोन मिनिटांत करितो व तें इतकें मजबूत असतें कीं, त्याच्यावर दोन तीन माणसें सहज बसूं शकतात. याची शिकार करण्याकरितां ह्याच्यामार्गे लागल्यास हा या झाडावरून त्या झाडावर इतक्या जलद पळतो व पळतांना इतका कांहीं एकप्रकारचा आवाज काढतो कीं, त्यामुळे शिकारी अगदीं त्रासून जातो. शरीराशीं झोंबाझोंबी खेळण्याचा प्रसंग आल्यास तो माणसाप्रमाणें चपराकी मारतो, अथवा दांतानें चावतो. झाडांवरून हा पळत असतां वरून आपल्या शत्रूच्या अंगावर मोठमोठ्या डहाळ्या तोडून फेंकून मारतो.

ओरंग ओटंग पाळल्यावर.

ओरंगचीं पोरें पकडून पाळल्यास तीं माकडाप्रमाणें पुष्कळ गोष्टी शिकतात; पण एकंदर दृष्टीनें पाहतां मनुष्याचें हुबेहूब अनुकरण करण्याची बुद्धि त्यांस बरीच कमी आहे ह्मणण्यास हरकत नाही. मनुष्याच्या संवयीनें याचा रानटीपणा बरच मोडतो. कांहीं तसेंच

कारण होऊन चिडल्याखेरीज तो कधीही क्रूर अथवा विश्वासघाताचे वर्तन करित नाही. मनुष्याच्या संगतीने हा त्याचे चांगले गुण घेण्यापेक्षा वाईट गुण फार लौकर ग्रहण करितो. स्वभावतः हा प्राणी शाकाहारी आहे; पण माणसाच्या संगतीने हा पहिल्यांनंबरचा मांसखाऊ बनतो. दारूच्या बाबतींत तर विचारावयालाच नको! अगदीं पक्का दारूबाज! एकदां या पेयाची लज्जत त्यास लागली कीं, मग त्यास इतर कोणताही पदार्थ नको असतो. दारूची बाटली हा तेव्हांच ओळखितो. या जिनसाचा त्यास तेव्हांच वास येतो व त्यास थोडी स्वतंत्रता असल्यास हा चोऱ्या करून दारू पितो! हा प्राणी एकांतप्रिय व झोंपाळू आहे.

ओरँगला सुंदर स्त्रिया आवडतात!

आपल्या इकडे पुष्कळांनीं वानरासंबंधी अशा प्रकारच्या कांहीं गोष्टी ऐकल्या असतील कीं, कधीं कधीं वानर स्त्रियांशीं अतिप्रसंग करितात. स्त्रियांसमोर नानाप्रकारच्या चेष्टा करणेंही त्यांस आवडतें. ह्या गोष्टीला कांहीं आधार आहे, यांत शंका नाही. ओरँग ओटँग ऊर्फ मिआसला सुंदर स्त्रियांची फार आवड असते असें खात्रीलायख पुराव्यावरून सिद्ध झाले आहे.

बोर्निओमधील ड्यक (Dyak) नामक स्त्रिया बऱ्याच सुंदर असतात व त्या पुरुषांप्रमाणेंच उत्तम शिकार करणाऱ्या आहेत. अशा एखाद्या तरुण बाईला एकटी दुकटी ओरँगनें पाहण्याचा अवकाश कीं, तो एका हातानें तिला उचलून घेतो व तीन पायांवर पळत तिला जंगलांत घेऊन जातो. तेथें गेल्यावर तो तिला मार्गें सांगितल्याप्रमाणें झाडावर उत्तम माळा करून देतो व ती जर मुकाट्यानें त्याला वश झाली तर तो तिच्याशीं एखाद्या प्रणयी मनुष्या-

प्रमाणें मोठ्या आदबीने व प्रेमानें वागतो. तिनें पळून जाण्याचा प्रयत्न केल्यास तो तिळा पुनः पकडून आणतो व एकप्रकारचा धाक दाखवितो. मात्र त्या धाक दाखविण्यांत कठोरपणा मुळींच नसतो. ती गोडीगुलाबीनें राहिली हणजे हा तिळा रानांतीळ चांगलीं चांगलीं फळें, कंदमुळें आणून देतो व तिनें प्रथम खाल्ल्याखेरीज स्वतः कांहीं खात नाही. थंडीवाऱ्यापासून, वादळापासून तिचे रक्षण करण्याकरितां तो नेहमी जपत असतो. मृत्यूशिवाय कांहीं तो तिळा विसरत नाही. एखादा शिकारी त्यास मारावयास आला तर हा आपल्या प्रेयसीस पाठीशी घालून लढण्यास तयार होतो ! बाकी याच्या जवळ जाऊन लढण्याची कोणाचीही छाती नाही. कारण आपल्या हाताच्या पंजानें हा एवढा मोठा रपाटा मारतो कीं, त्याखालीं एखादा मोठा बैलही वांकतो ! मग माणसाचा काय पाड ? इतकें असूनही हा स्त्रीपुढें—विशेषें करून सुंदर व तरुण स्त्रीपुढें—अगदीं गोगलगाय असतो. *

* वरील वर्णन वाचून कित्येक जिज्ञासू वाचकांच्या मनांत नानाप्रकारच्या कल्पना येतील. अरेबियन नाईटसारख्या अद्भुत रम्य कथांतून आपण नेहमीं ऐकतो कीं, अमक्या तमक्या राक्षसानें अमक्या तमक्या राजाच्या मुलीला पकडून नेऊन आपल्या जवळ ठेविली या गोष्टींतूनही आपण असेंच वर्णन ऐकतो कीं, ते राक्षस स्त्रियांशीं फार प्रेमानें वागत व स्त्रिया सांगतील तें त्यांना खरें वाटत असे.

या गोष्टी पिढ्यान्पिढ्या चालत आलेल्या आहेत. पुष्कळांना सकृदर्शनीं ह्या गोष्टी निव्वळ भाकडकथा वाटत असतात; पण वरील वर्णन तरी एक प्रकारें मनाला चकित करणारें नाही काय ? ओरंग हा मनुष्याच्या दृष्टीनें राक्षसच नाही तर काय ? तेव्हां आजीकडून नातवाकडे येत असलेल्या गोष्टींत प्रथम मुळांत सत्य असलें पाहिजे. कालांतरानें त्यांत खोऱ्याची भर पडत गेली असें कां हणूं नये ?

मँड्रिल. (MANDRILL)

हे आमचे तिसरे नातलग ! कोणत्याहि दृष्टीने पाहिले तरी हे आतां वर्णन केलेल्या दोनी प्राण्यांत, गोरिला व ओरँगमध्ये श्रेष्ठ आहेत.

यांचें निवासस्थान पश्चिमेकडील आफ्रिकेचा मध्य होय. भीषणते-मध्ये हा प्राणी कोणालाही हार जात नाही. याच्या क्रूरतेला वानर-जातींत तरी दुसरी तोड नाही. बलासंबंधी तर कांहीं विचारावयासच नको. हत्तीसारख्या प्राण्यालाही या वानराची भीति वाटते !

हा प्राणी वानरजातींतच असल्यामुळे याचा आकार 'माणसा-प्रमाणेच असतो. याची उंची पांच फूट असते; पण शरीर इतकें बेढब व चेहरा इतका विद्रुप असतो कीं, हा पिशाचाप्रमाणेच वाटतो. ह्या प्राण्यास घडविण्यांत ईश्वरानेही त्याच्या शरीरवर्णाची मोठी मौज केली आहे. एखाद्या रंगीबेरंगी पक्ष्याप्रमाणे अथवा इंद्रधनुष्याप्रमाणे याचे चेहऱ्यावर रंग असतात; पण ते इतके अस्थानीं दिले आहेत कीं, त्यामुळे त्याच्या विद्रुपतेमध्ये उलट जास्त भर पडली आहे. वास्तविक निळारंग डोळ्यामध्ये खुलतो; पण ह्या प्राण्याच्या नाकाच्या आजूबाजूला आकाशातील निळ्यारंगाप्रमाणे सुंदर रंग दिला आहे. नाक फेदरे व चेहरा केशरी, जांभळ्या, तांबड्या रंगाच्या पट्ट्यांनीं रंगविलेला असतो. त्याचप्रमाणे शरीराचा मागील भागही नीललोहित रंगाचा असून शेपटाकडे तो अगदीं गर्द होत जातो.

मँड्रिल हा प्राणी बळवान् व धिप्पाड असून शिवाय अतिशय रोगीट आहे. इतका कीं, अतिशय रागामुळे तो पुष्कळ वेळां प्राणास मुक्ततो. एक लेखक ह्मणतो, “ बहुतेक आपण असें पाहतो, ज्या प्राण्यास अतिशय जलद राग येतो; तो तितक्याच लौकर शांतही पण होतो. मँड्रिलचें तसें नाही. हा दीर्घ क्रोधी आहे व त्या क्रोधा-

मुळें त्यास कितीही त्रास झाला तरी त्याचा तो क्रोध कमी होत नाही. त्याचप्रमाणें हा मोठा कावेबाज आहे. एखाद्या पाळीव मँडीलची तो पिंजऱ्यांत असतां कोणी खोडी केल्यास त्या मनुष्याची तो चांगली ओळख ठेवतो व बाह्यतः आपण ती गोष्ट अगदीं विसरून गेलों असें दाखवितों आणि सारखी संधि पाहतो. संधि मिळण्याचा अवकाश. त्यानें आपल्या अपमानाचा सूड घेतलाच ह्मणून समजावें. एक अमेरिकन लेखक आपला अनुभव सांगतो:—

“ एके वेळीं मी सेंट लुई येथें एक पशुसंग्रह पहाण्यास गेलों होतो. माझ्या बरोबर माझा एक मित्रही होता. तऱ्हेचे प्राणी बघत आह्मी सिंहाच्या पिंजऱ्याजवळ आलों ! या पिंजऱ्या पुढेंच दुसरा एक पिंजरा होता. त्यास तिन्ही बाजूनीं बंद करून एका बाजूनेंच सळ्या लाविल्या होत्या. त्यामुळें पिंजऱ्यांत अगदीं अंधार दिसत होता. माझा मित्र त्यांत काय आहे हें पाहण्याकरितां थोडा पुढें जाऊन पाहूं लागला, तोंच त्या सळ्यांमधून एक राक्षसी पंजा बाहेर आला व त्यानें माझ्या मित्राचा खांदा पकडला व आंत खेंचण्यास सुरुवात केली. माझ्या मित्राचें टाळकें भराभर त्या सळ्यांवर आपटूं लागलें. याच वेळीं आंतील भयंकर प्राण्यानें अशी कांहीं आरोळी ठोकली कीं, सर्व पशुसंग्रहालय दणाणून गेलें व भतिनें माझा मित्र अगदीं बेशुद्ध झाला. माझा मित्र जर सशक्त मनुष्य नसता तर त्या दिवशीं त्याची चटणी उडण्यास फारसा वेळ नव्हता. आमच्या आरडण्या ओरडण्यानें रक्षकलोक धावून आले व त्यांपैकीं एकानें भाला घेऊन त्या प्राण्यास मारण्यास सुरुवात केली. माझ्या मित्राची तर सुटका झालीच; पण त्या मँडीलचा क्रोध किती विलक्षण ! त्यानें त्या लोखंडी सळ्या मोडण्याचा प्रयत्न केला व आरडून ओरडून सारें

पशुसंग्रहालय हादरून सोडलें. तो रक्षक त्यास भाले मारून जेरीस आणीत असतांही आह्मीं तेथें होतो तोंपर्यंत कांहीं त्या प्राण्याचा धिंगाणा संपला नाहीं. अखेरीस रक्षकानें आह्मांस त्याच्या नजरे आड होण्यास सांगितलें. त्याप्रमाणें आह्मी बाजूला झाल्यावर बऱ्याच वेळानें तो गप्प झाला ! शोधाभंतीं असें कळलें कीं, माझ्या मित्रानें पूर्वीं कधीं त्याला काठीनें डवचलें होतें. ”

मँड्रील बायका पुळवूब नेतात !

ओरंगप्रमाणें मँड्रीलही स्त्रीजनांचा मोठा शोकी आहे. इतकेंच नव्हे तर या बाबतींत तो मोठा मत्सरी आहे. त्याच्या समोर स्त्रियांशीं कोणी मनुष्यानें सलगीं केल्यास अथवा त्यांच्याशीं हंसून खेळून बोलल्यास त्यास मोठा संताप येतो.

अरण्यांत हे प्राणी कळप करून राहतात. नंतर ज्या वेळीं आसपासच्या खेड्यांतील पुरुष शेतांत कामास निघून जातात त्या वेळीं यांची टोळी लूट करण्याकरितां व स्त्रियां उपटण्याकरितां त्या खेड्यांत शिरते. तेथें हे चोराप्रमाणेंच त्या भ्यालेल्या व निराधार स्त्रियांना भेवडावीत लूट करितात व जातां जातां तरुण व सुंदर बायांनाही पळवितात.

पशुसंग्रहांत ठेविलेले मँड्रील पुरुषांपेक्षा स्त्री प्रेक्षकांना जास्त पसंत करतात. एकदां एका अमेरिकनानें ह्या विषयीं एक चमत्कार पाहिला, “ एका पशुसंग्रहालयांत एक गरीब चकमा जातीचा वानर पिंजऱ्यांत ठेवण्यांत आला होता. एकेवेळीं ही स्वारी गुडघ्यांत मान घालून डोळे अर्धवट मिटून बसली होती. येणारे जाणारे प्रेक्षक त्याजकडे पाहून हांसत होते. त्याची चेष्टा करीत होते; पण या स्वारीचे तिकडे बिलकूल लक्ष नव्हतें. इतक्यांत एक सुंदर तरुणी

तेथें आली. तिनें पोषाखही चांगला केला होता. हिळा पाहतांच ही स्वारी खडबडून जागी झाली व आपले दोनी हात पिंजऱ्यावर ठेऊन जिभल्या चाटीत त्या तरुणीकडे मोठ्या प्रेमभरानें पाहूं लागली. जोंपर्यंत ती तरुणी तेथें होती, तोंपर्यंत हा प्राणी एखाद्या कामी-माणसाप्रमाणें आधाशीपणें तिच्याकडे पाहात होता. त्या तरुणीला त्या त्याच्या पाहण्याचें मोठें नवल वाटलें; पण तिळा विचारीला काय माहीत कीं, हे वानरमहाराज आपल्या प्रेमांत गुंतले आहेत झणून ! थोड्या वेळानें ती या प्रणयी प्राण्याकडे एखादाही प्रेमकटाक्ष न फेकतां निघून गेली. त्यावेळीं यांची स्थिति काय विचारावी? ती तरुणी दिसेपर्यंत ते पाय वर करकरून तिच्याकडे पाहात होते. ती एकादांतरी मार्गें वळून पाहील अशी त्यांना मोठी आशा होती; पण ती आशा व्यर्थ झाली, व ती 'तरुणीही दिसेनाशी झाली. त्यांनंतर यांनीं जे दुःखालाप काढण्यास सुरुवात केली, ते एखाद्या विरही प्रणयकाव्यात शोभण्यासारखे होते. दिवसभर ते उभेराहून ती तरुणी परत येईल या आशेंत होते. ”

दुसऱ्या एका लेखकाचा असा अनुभव आहे, “ एका चकमा वानराला, एका पिंजऱ्यांतून दुसऱ्या पिंजऱ्यांत घालावयाचें होतें. दोनी पिंजऱ्यांचीं तोंडे मिळवून ठेविळीं; पण ही स्वारी कांहीं केल्या त्या पिंजऱ्यांत जाईना. अखेरीस एकानें त्यांचा स्वभाव लक्षांत आणून, ज्या पिंजऱ्यांत त्यास घालावयाचे होतें त्याच्या पलीकडे एका तरुण स्त्रीस उभें करण्यांत आलें व एका मनुष्यानें तिचें चुंबन घेण्याची नकल केली. हें पाहतांच ताडकन् ही स्वारी त्या पिंजऱ्यांत घुसून त्या मनुष्यावर धांवली. अशाप्रकारें त्यास त्या पिंजऱ्यांत घातलें.

मानवी वानर ऊर्फ चिंपंझी (CHIMPANZEE)

डार्विनसाहेबांनी मनुष्याची उत्क्रांति दाखविण्यांत जे दुवे एका अगदीं मूळ सूक्ष्म जीवापासून जोडित आणिले आहेत त्यांतील हा शेवटचा दुवा होय. ह्या प्राण्यांत व मनुष्यांत आणखी एक दुवा आहे, असें शास्त्रज्ञांचें ह्मणणें आहे.

मग ह्या प्राण्याशीं आमचें नातें फारच निकट ह्मणावयाचें ! डार्विनसाहेबांनी ज्या वेळीं हें नातें जगापुढें आणिलें, त्या वेळीं पुष्कळांना तें पटलें नाहीं; पण अखेरीस, शोध करकऱ्खन, विचार कर कऱ्खन, शारीरशास्त्राचा अनुभव घे घेऊन हें नातें प्रस्थापित झालें ! आतां तें आपणास नाकारितां येणार नाहीं. तेव्हां आपल्या जातभाईचा—नव्हे पूर्वजांचा—इतिहास समजावून घेणें इष्ट आहे.

गोरिला, ओरंग ओटंग, मँडिल वगैरे सर्व प्राणी मानवांच्या जवळ जवळ आहेत; पण त्या सर्वांत चिंपंझी हा फार जवळचा नातलग. ह्या प्राण्याचा सांगाडा पाहून, त्याचे गुणधर्म ओळखून व त्याची बुद्धि पाहून ही गोष्ट सिद्ध झाली आहे.

ह्या प्राण्याचें निवासस्थान विषुवृत्ताजवळ असलेला आफ्रिकेचा पश्चिम भाग होय. ह्याच्या दोन जाती आहेत. एक काळ्या रंगाची व एक दुसरी धूसर वर्णाची. काळ्या वर्णाच्या चिंपंझीच्या अंगावर

१ याचा अर्थ असा कीं, ह्या प्राण्यापेक्षांही बुद्धिनें व शरीराकारानें मानव-जातीशीं साम्य असणारा एक प्राणी असला पाहिजे. तेवढा सांपडला कीं, उत्क्रांति तत्वाची सांखळी पूर्णतेला पोचली. अद्याप पर्यंत कांहीं हा दुवा सांपडला नाहीं. शोध चालू आहेत. कदाचित् लौकरच त्याचा पत्ता लागून ही सांखळी पूर्ण होईल.

दाट केंस असतात. त्याच्या डोक्यावरील केश भांग काढल्याप्रमाणे असतात. त्याचा वरचा ओंठ किंचित् लांब, गाल रुंद व नाक चपटे असते. सगळ्या अवयवांत त्याचे डोळे अगदीं माणसासारखे असतात. त्यामुळे आनंद, क्रोध, भय, चिंता इत्यादि मनोविकार त्याच्या चेहऱ्यावर अगदीं स्पष्ट दिसतात. चिपँझी वयांत आला ह्मणजे हे भाव थोडे अस्पष्ट समजतात, पण त्याच्या बाळपणांत ते अगदीं स्पष्ट दिसतात.

जॉर्ज थामसन नामक लेखक या प्राण्यासंबंधीं ह्मणतो, “ चिपँझीच्या एकंदर हालचालींकरिता लक्षपूर्वक पाहिले ह्मणजे तो मनुष्यजातीच्या अगदीं जवळचा प्राणी आहे हे तत्व तेव्हांच पटते. त्याला आनंद झाला असतां तो एकप्रकारें ‘ हा-हा-हा ’ असा आवाज काढतो. राग आला असतां एखाद्या हद्दी मुलाप्रमाणें हातपाय आपटतो, छाती बडवितो, टाळकें आपटून घेतो व आणखी नाना तऱ्हा करितो. त्या सर्व तऱ्हा हद्दी मुलांच्या तऱ्हेशीं जमतात. जंगलांत असतांना हा आपल्या करितां ओबडधोबड खोपट बांधितो. त्याला निजायला जागा चांगली मऊ व साफ लागते. ती तो आपल्या हातानें चांगली तयार करितो. याला शेकणें आवडते; मात्र विस्तव विज्ञत असतां त्यांत सर्पण टाकण्याचें त्यास समजत नाहीं. तो मनुष्याप्रमाणेंच कुशीला ताठ होऊन निजतो व माणसाप्रमाणें घोरतो. खोकणें व शिकणें मुलाप्रमाणें येतें. याला भाषा शिकतां येत नाहीं, अथवा बोलतां येत नाहीं; पण त्यास आपलें बोलणें कालांतरानें समजूं लागते. मनुष्याचें पाहून पाहून टेबलावर जेवण्यास, खुर्चीवर ऐटीनें बसण्यास, कपडे घालण्यास, त्पडे, आपल्या बशा वगैरे भांडीं धुण्यास तो तेव्हांच शिकतो. त्यास पाव, बिस्किटें, रोट

व मनुष्ये खातात तीं सर्व पक्वान्नें आवडतात. हजामत करणें त्यास फार आवडतें व तो इतक्या थाटानें बसतो कीं, जणूं काय त्यास पिढीजाद ती गोष्ट माहीतच आहे. ” *

जंगली चिंपँझी कसा लढतो ?

चिंपँझीमध्ये इतर पशूपेक्षां किंवा वानरांपेक्षां विशेष हा भाहे कीं, त्यास विचार करण्याची थोडी तरी शक्ति आहे. याचें प्रमाण—तो लढतांना हातांत एखादा सोटा वगैरे घेऊन लढतो. अशाप्रकारें कांहीं हत्यार घेऊन लढण्याची क्लृप्ति फक्त चिंपँझीमध्ये व मनुष्यामध्येच दिसून येते. वास्तविक चिंपँझीस बळकट हात असतात व गोरीला वगैरेप्रमाणेंच तीक्ष्ण दांत असतात. ह्या दांतांनीं तो मोठमोठे केळींचे वृक्ष सहज तोडितो. असें असून आपलें रक्षण मात्र तो ईश्वरदत्त साधनांनीं न करितां मनुष्याप्रमाणें कांहीं हत्यार घेऊन करूं इच्छितो, हें त्यामध्ये एक विलक्षण आश्चर्य नाहीं असें कोण हणेल ?

चिंपँझीनें सोटा घेऊन आपलें रक्षण करण्यास सुरुवात केल्यावर बंदुकीशिवाय त्यास जेरीस आणणें कठीण आहे. अशा वेळीं तो दहा बारा माणसांना आटपत नाहीं. त्याचप्रमाणें हा क्रोधांत येऊन सोटा तयार करण्याकरितां जें झाड मोडितो तें दोन माणसांनाही मोडवणार नाहीं. ह्याच्या हातांत ज्याप्रमाणें विलक्षण शक्ति आहे, त्याप्रमाणें ती पायांतही आहे. लंडनमधील पशुसंग्रहालयांत एक पूर्ण वाढीचा

* किल्येकांना हें वर्णन आंतशयोक्तिकें वाटेल; पण अलीकडे अमेरिकेंत ह्या प्राण्याकडून पंखे ओढण्याचें, तिकिटें विकण्याचें, तिकिटें डकविण्याचें वगैरे कामें करून घेत आहेत.

जर्मनी फ्रान्स वगैरे देलांत कुत्र्यांची पोलिसखात्यांत भरतीकरून त्यांच्याकडून चोऱ्या पकडण्याचें काम घेतलें जातें, हें पुष्कळांनीं घाचलेंच असेल !

चिंपंझी आहे. तो त्याच्या पिंजऱ्यांत असलेल्या एका लोखंडी कांबीवर एका पायावर लोंबकळत राहतो व दुसऱ्या हाताची किंवा पायाची मदत न घेतां त्या पायालाच गरका देऊन त्या कांबीवर चढून बसतो.

मात्र चिंपंझीची ही कल्पनाशक्ति फक्त सोटा घेऊन लढण्या पुरतीच चालते. मनुष्याची हुबेहूब नकळ करण्यांत त्याचा हातखंडा आहे, तरी त्यास इतर बाबतींत विचार करण्याची फार थोडी शक्ति आहे असें ह्मणतात.

पण लिंविंग्स्टनचें खात्रील वर्णन याला थोडें बाध आणणारें आहे. त्यानें प्रत्यक्ष पाहिलेला प्रकार तो सांगतो. "The Forest of Msongwa is infested with a large tribe of chimpanzees. In summer time, at night, they frequently visit the plantations of Mswa station to steal the fruit. But what is remarkable about this is the fact that they use torches to light the way ! Had I not witnessed this extraordinary spectacle personally, I should never have credited thus any of the Simians (Monkey tribe) understood the art of making fire.

One time these same chimpanzees stole a native drum from the station, and went away pounding merrily on it. They evidently delight in that drum, for I have frequently heard them rattling away at it in the silence of the night.

चिंपँझी बायकांना पळवितो!

मँड्रिल, ओरँग ओटँगप्रमाणें चिंपँझीही बायका पळविण्यांत मोठा वस्ताद आहे. मात्र हा स्त्रीला अतिशय छळतो व जर या स्त्रीची सुटका लौकर करण्यांत आली नाही तर थोड्याच दिवसांत ती झोंपेच्या अभावीं मरून जाते. गोन्यागोमच्या मुलावरही याची नजर असते. याच्यासंबंधीं एक अमेरिकन लेखक ह्मणतो, “ सिरलीआन नामक गांवीं एकाजवळ एक मोठा पाळीव चिंपँझी होता. तो चांगला माणसाळला असतांही एके दिवशीं एक तरुण मुलगा त्याच्याशीं लाडीगोडीनें खेळत असतां, या प्राण्याचा मनोविकार बळावला व त्यानें त्या पोरस खाकोटीस मारून आपल्या नेमून दिलेल्या झाडावर चढण्यास सुरुवात केली. त्या पोरान्या आरडण्यानें त्याची सुटका झाली.”

चिंपँझी सभ्य झाल्यावर.

चिंपँझी हा शिकविण्यानें व अनुकरणानें चांगला सभ्य बनतो. त्यास चांगले कपडे घालणें आवडतें. दगिने घालणेंही त्यास फार पसंत पडतें व अशाप्रकारें सजविल्यास त्यास आपल्या वैभवाचा मोठा अभिमान वाटतो. तो चाकू उघडण्यास व मिटण्यास शिकतो. पाणी प्यालावर तोंड पुसण्यास तो विसरत नाही. टेबलावर कापड हांतखून त्यावर भोजनाचे जिन्नस व्यवस्थेनें मांडण्यासही तो शिकतो. मनुष्याचें पाहून पाहून तो कागद पेन्सिल घेऊन लिहिण्याचीही नकळ करितो. मंडळीमध्येही हा मोठ्या टापटीपीनें वागतो. चिंपँझीनें कपडे वगैरे घातल्यावर तो एखाद्या निग्रोप्रमाणें भासतो.

ववून व गिवन. (BABOON & GIBBON.)

हे प्राणी मागें वर्णन केलेल्या वानरजातीपैकींच होत. मात्र हे शरीरानें बरेच लहान असतात. आफ्रिकेंत हे प्राणी मुबलक आहेत.

ते रानटी कुत्र्यांप्रमाणेंच आपआपले प्रदेश वाटून राहतात. त्यांच्या प्रदेशांत कोणी प्रवासी गेलेला त्यांस अगदीं खपत नाही. ते त्यावर टोळीनें चाल करितात.

सर सम्युएल बेकर यांच्या संबंधानें लिहितो, “सेटीट (Settite) नदीच्या आसपास ह्या बबूनांची पुष्कळ वस्ती आहे. हे रानटी बोरें वगैरे फळें व कोंवळा पाला खाऊन राहतात. यांच्या टोळींत नर तेवढे सगळे पुढें चालत असून मागून त्यांच्या माघा आपल्या पोराना पाठकुळीवर घेऊन जात असतात. हीं पोरें आपल्या आईच्या पाठीवर मोठ्या गमतीनें बसतात. कधीं कधीं आपल्या आईच्या पाठीवरील लांबे लांब केसांस धरून लोंबकळतात. एखाद्या फलभरीत बोरीकडे यांपैकीं एखाद्या पोरानें लक्ष गेलें कीं, तें टुनकन् उडी मारून त्या झाडाजवळ जाऊन बोर खाऊं लागतें कीं त्या मागून ह्या टोळींतील इतर पोरेंही धावत जाऊन त्या झाडावर धाड घालतात. मग त्या पोरानांची आपआपसांत लड्यालड्या व आरडा ओरड सुरू होते. ती ऐकून एक नर बबून त्यांच्याकडे येतो व मग कोणाच्या अंगावर खेकस, कोणाला ओरबाडे काढ, कोणाला ठकलून दे, असें करून सर्वास आपआपल्या आयांकडे जाण्यास सुचवितो. नंतर ही स्वारी स्वतः त्या वृक्षावर धाड घालते. या बबूनांची एक प्रकारची कांहींतरी भाषा असावी असें दिसतें. कारण क्रोध, भय, आनंद वगैरे विकार दर्शवितांना ते निरनिराळे आवाज काढतात. ह्यांपैकीं कांहीं आवाज मी काढण्यास शिकलों होतो व एखादे वृक्षाखालीं बसून मी तसे आवाज काढिले असतां तेही त्यावर उत्तरादाखल कांहीं आवाज काढीत. त्यांना माझ्या शरीराकाराकडे पाहून आश्चर्य वाटे कीं काय कोण जाणें ? ”

“ बबून हा फार बदमाश वानर आहे अशी अरबलोकांची समजूत दिसते. कारण ते यास पाळण्याकरितां ह्मणून पकडतात, त्यावेळीं त्यास ते अगदीं निष्ठूरपणानें चोपतात. त्यामुळे हे प्राणी अगदीं नरम येतात. आपण मनुष्याच्या ताव्यांत गेलों हें पुरतें समजल्यावर ते अगदीं गरीब होतात.

गिबन.

हा प्राणी बबून प्रमाणेंच असतो. पण याचें तोंड बरेंच लांबट असतें व हात ओरंगप्रमाणेंच वाजवीपेक्षां फाजील लांब असतात. बबूनपेक्षां ही जात गरीब असते व पाळल्यावर अगदीं घरांतल्या पोरांप्रमाणें वागते.

गिबनला स्वच्छता फार आवडते. हा प्राणी अनुकरणप्रिय आहे. आपल्या धन्याशीं हा पूर्ण सलगीनें व प्रेमानें वागतो. हा अगदीं मोठेपणींही माणसाळतो. नेहमीं आपल्या मालकाजवळ असणें यास फार आवडतें. बर्लिन येथील पशुसंग्रहालयांत एक पाळीव गिबन होता. तो नेहमीं प्रत्येक स्त्रीच्या गळ्याला मिठी मारीत असे व तिच्या खांद्यावर जाऊन बसे. जर त्यास हुडूतफुडूत केलें नाहीं तर तो फार प्रेमांत येई व मोठ्या आदबीनें वागे. हा आपल्या मालकाच्या मुलांबरोबर एकाच विछान्यावर निजे; पण कधीं कोणास त्यानें त्रास दिला नाहीं कीं कसली घाण केली नाहीं.

ओरडणारे वानर. (Howling Monkey)

गिबन व बबूनप्रमाणें हीं वानरें लहान असून मनुष्यजातीशीं यांचे बरेंच साम्य आहे. ह्याचें मूलस्थान दक्षिणअमेरिकेंतील अरण्यें होत. ह्यांच्यामध्ये शरीराकारांत विशेष हा आहे कीं, यांना शेंपूट चांगलीं लांबलचक असते, व यानां सुरेख कळे असतात.

यांचें जंगलांतील राहाणें इतर वानरांप्रमाणेंच असतें; पण त्यांत फरक एवढाच कीं, हे चार चार पांच पांच जमून रोज कांहीं वेळ तरी ओरडत असतात. ही एक वानरकुईच ह्मणावयाची! ह्या त्यांच्या स्वभावावरूनच त्यांस ओरडणारे वानर असें नांव पडलें आहे. हे असे कां ओरडतात याचें कारण अद्याप समजलें नाहीं. कांहीं प्राणीशास्त्रज्ञांचें ह्मणणें आहे कीं, आपल्या शत्रूंना भेडसावण्याकरितां ते ओरडत असतात; पण तसें ह्मणावें तर त्यांना पकडून पाळल्यावरही त्यांची ही ओरडण्याची संवय जात नाहीं.

ह्यांच्या जातीचे दुसरे एक वानर आहेत. त्यांस उपदेशक वानर (Preacher monkey) असें ह्मणतात. एखाद्या ख्रिश्चन धर्मोपदेशकाप्रमाणें यांच्या टोळींतील मुख्य व्याख्यात्याप्रमाणें—अथवा हरिदास गुडध्यावर हात देवून निरूपण करतात त्याप्रमाणें—उभें राहून हा प्रथम कांहीं वेळ नुसता ओरडतो व नंतर आपल्या आजूबाजूस बसून ऐकत असलेल्या आपल्या अनुयायांसही कांहीं सूचना करितो व मग तेही त्याच्याबरोबर ओरडूं लागतात. अशाप्रकारें ही सार्वजनिक प्रार्थना किती वेळ तरी चालते. त्यांतल्यात्यांत ध्यानांत ठेवण्यासारखी गोष्ट ह्मणजे, हे ओरडणें फक्त सकाळीं कांहीं वेळ व संध्याकाळीं कांहीं वेळच होतें. इतर वेळीं हे कधींही ओरडत नाहींत. असो.

अशाप्रकारें आपल्या या सृष्टींत फक्त वानरजातींतच इतके चमत्कार भरले आहेत.

कांहीं भयंकर आस्वले.

ग्रिझली आस्वल. (Grizyly Bear)

सिंह, वाघ, गेंडा, हत्ती, गोरिला हे प्राणी अतिशय भयंकर आहेत. हे त्यांच्या वर्णनावरून वाचकांना समजून चुकले असेलच. पण कांहीं प्रसिद्ध प्रवासी व शिकारी असे ह्मणतात की, “ वरील प्राण्यांशी प्रसंग पडल्यास इतकी भीति वाटत नाही किंवा वाटण्याचे कारण नाही; पण ग्रिझली आस्वलाशी तोंड देणे ह्मणजे प्रत्यक्ष मृत्यूशी तोंड देण्यासारखे आहे. ” सिंह, वाघ वगैरे पशु शिकारी-लोकांचा त्यांना वास येतांच पळून जातात. कांहीं कारण घडल्याखेरीज ते मनुष्याशी सामना करण्याचा प्रसंग आणीत नाहीत. जणू काय, आपणापेक्षां मनुष्यप्राणी बलवान् आहे, त्याच्यापुढे व त्याच्या बंदुकीपुढे आपल्या निसर्गदत्त हत्यारांचा कांहीं उपयोग होणार नाही, अशी त्यांची खात्रीच होऊन गेलेली असते. पण वरील आस्वल-महाराजांची त्याच्या अगदीं उलट स्थिति आहे. शिकारी अरण्यांत आला आहे—अगदीं बंदुकी सजवून आला आहे—असे पकें कळून चुकले व तो आपली शिकार करण्याकरितां आला नसून हरिणें मारण्याकरितां आला आहे, हे जरी त्यास समजले, तरी जणू काय वन्यपशूंच्या खांद्यावरील मानवीसत्तेचे जू अजिबात नाहीसे करण्याकरितां, शिकारी ज्याप्रमाणें याचा माग काढीत असतो, त्याचप्रमाणें ही स्वारीही पण त्याचा माग काढून शिकाऱ्याची शिकार करण्याच्या विचारांत असते. ह्यावेळीं त्यास भूक असो अगर नसो, शिकाऱ्यापासून त्यास उपसर्ग होवो अगर न होवो; शिकारी पाहिला कीं, हे त्याच्या अंगावर धावून गेलेच ह्मणून समजावे. शिकाऱ्याला आपल्या

शिकारीचातुर्याची व धैर्याची मोठी घमंड असते. आपल्या बंदुकी-
वरही त्याचा मोठा विश्वास असतो. हत्तीसारखे अजस्र प्राणीही
आपल्यापुढे चीं चीं करीत पळून गेल्याचें त्यास आठवत असतें.
आणि ह्यामुळेच तो ग्रिझलीवर आपण यशस्वी होऊं अशी खात्री
बाळगतो; पण ज्या वेळीं ग्रिझली आपली किंवा आपल्या बंदुकीची
मुळींच भीति न बाळगतां आपल्या अंगावर धांवून येत आहे असें
शिकारी पाहतो त्या वेळीं त्याचें अर्धे अधिक धैर्य खचतें. दुसरी गोष्ट
ग्रिझली शरीरानें इतका चिंबट आहे कीं, एखादें वेळीं पंचवीस
पंचवीस गोळ्या खाऊनहीं तो मरत नाही. त्यामुळे शिकारी गोळ्या
झाडीत असतांही हा त्याकडे मुळींच लक्ष न देतां एखादेंच
सरसावत असतो. अशा स्थितींत शिकार्यास यश मिळतां हीं
दुरापास्त असतें व तो मुकाद्यानें मृत्यूच्या स्वाधीन होतो. ग्रिझली
आस्वलाची शिकार करण्यांत फार-फारच थोड्यांना यश येतें.
एकव्यादुकव्यास तर हें काम मुळींच शक्य नाही.

ग्रिझलीचें निवासस्थान उत्तर अमेरिकेंतील अरण्यामय डोंगराळ
प्रदेश होय. याच्या शिकारींत यश येत नसल्यामुळे हे प्राणी त्या
प्रदेशांत विपुल आहेत. हे दिसण्यांत हिंदुस्थानी आस्वलापेक्षां खूब
मोठे व क्रूर दिसतात. यांचे अंगावर लांब लांब केस नसतात. हा
प्राणी फार खादाड आहे. यास मांस आवडतें तरी वेळप्रसंगीं हा
रानटी फळे व कंदमुळे ह्यांवरही राहूं शकतो. तींही न मिळाल्यास
तो ग्राम्य जनावराप्रमाणें गवत, झाडाचा कोंवळा पाला यांवरही
दिवस काढितो.

जंगली प्राण्यांत याचें आवडतें जनावर ह्यणजे सांबर होय.
आणि ज्या प्रदेशांत ह्याची वस्ती त्याच प्रदेशांत सांबरे हरणेंही

विपूल असल्यामुळे याला पारधीला बहुतेक कधीं तोटा नसतो. हा प्राणी पळण्यांत अगदीं कच्चा आहे, तरी आपली पारध हुडकून काढण्यांत याचा अगदीं हातखंडा असून वासानें तो ती ओळखतो. आणि जेथें सांबर वगैरे चरत असेल तेथें हा दबत, लपत लपत जातो. सांबराचा चरत जाण्याचा रोंख कोणीकडे आहे तें लक्षपूर्वक न्याहाळून तो त्या दिशेलाच कोठेंतरी दबून बसतो. सांबर विचारें या गोष्टीशीं अगदीं अपरिचित असतें व तें चरत चरत आपल्या मृत्यूकडे येतें. आपल्या झांपेंत तें आलेलें पाहतांच ग्रिझली हळूच पुढें येऊन त्याचें अस्तित्व त्या सांबराला समजण्याचे आंतच तो त्याचेवर झडप घालतो. सांबर त्याच्या पकडींत गेलें कीं भिऊनच मरतें.

अशा प्रकारें शिकार हातीं आल्यावर ग्रिझली त्याच वेळीं मेजवानी उडवीत ना ^{मनुष्य} कारण सांबराचें मांस त्यास तशा स्थितींत आवडत नाही, तें थोडें बुरसलेलें असलें पाहिजे. याकरितां तो त्या सांबरास कोठेंतरी दूर नेऊन आपल्या पंजांनीं खड्डा खोदून त्या खड्ड्यांत त्या आपल्या शिकारीस पुरतो. व त्यावर पालापाचोळा झांकण घालतो. ह्या आपल्या खजिन्यास तो फार जपतो. न जाणों, आपला एखादा जातभाई त्यावर हात मारावयाचा. दोन दिवसांनीं त्याच्या मनाप्रमाणें तें कुजतें व बुरसतें. नंतर ही स्वारी त्यावर यथेच्छ ताव मारिते.

थंडीचे दिवसांत ग्रिझलीला आपल्या प्रदेशांत मांसखाद्य मिळणें कठीण जातें व अशा वेळीं तो खेड्यापाड्यांवर आपल्या स्वाग्या करितो. त्या तो फार जपून सावधगिरीनें करितो आणि एकदां ज्या खेड्यांत हात मारला असेल तेथें तो पुनः जात नाही. यास साधारण बुरसलेलें मांस जरी पाहिजे असतें तरां लोकांच्या गुंरठोरांना पळ-

विण्यांत तो हा नियम पाळीत नाही. एवढेंच काय, पण ज्या गोठ्यांत यानें गायबैल पकडला असेल त्यास तो तेथेंच फाडून खाऊं लागतो सर्वांत त्यास वासरांचें मांस फार आवडतें. व ज्या वेळीं दुपारीं गुरें चरण्यासाठीं रानांत जातात त्या वेळीं हा आपला डाव साधितो; पण हा डाव साधून घेतेवेळीं पुष्कळ वेळीं त्यास बैलांशीं सामना करावा लागतो व अशा सामन्यांत त्याचीच शिकार होण्याचा संभव असतो.

रानांत गाय व बैल चरणीत्वर असतां त्यांना ग्रिझलीचा सुगावा लागतांच गाई व वासरें एके ठिकाणीं होतात व त्यांच्या भोंवतीं त्यांचें रक्षण करण्याकरितां बैल उभे राहतात. अशा वेळीं ग्रिझली कोणता बैल अशक्त आहे, कोणता ह्यातारा आहे, व कोणता मित्रा आहे याचा अंदाज घेतो व जी दिशा त्यास पसंत होईल त्या बाजूनें मुसंडी देऊन आंत शिरून पहातो. प्रथमदर्शनीं बैल भितातच, पण एखाद्यानें धैर्यानें त्याच्यावर चाल केल्यास इतर बैल त्यास चांगलें सहाय्य करितात व अशा वेळीं बहुतेक ग्रिझलीला आपला अवतार समाप्त करावा लागतो; पण जर कां बैल त्याच्या मुसंडीला भिऊन पळाले तर ग्रिझलीची चैन! दोन तीन वासरें तरी फन्ना केल्याखेरीज ही स्वारी रहात नाही.

ग्रिझलीची व बैलांची झुंज पाहण्याची अमेरिकन लोकांना मोठी मौज वाटते. व मोठमोठ्या उत्सव प्रसंगींही ग्रिझली-बैलांची साठमारी करण्यांत येते.

ग्रिझलीची शिकार करणें भयंकर कां ?

ग्रिझलीची शिकार करण्यांत किती माणसें मेळीं व सिंहाच्या शिकारींत किती मेळीं याचा जर आढावा काढला तर ग्रिझलीच्या

शिकारींतच पुष्कळ माणसें मृत्यु पावलीं, असें आपणास आढळून येईल. सिंह भयंकर खरा; पण मनुष्यापुढें तो कच खातो. गिझलीचें तसें नाहीं. शिकाऱ्यास पाहतांच तो पळून जाण्याऐवजीं अंगावर धावून येतो. एका अमेरिकन लेखकाचा मित्र ह्या शिकारींत मृत्यु पावला. त्याचें तो पुढीलप्रमाणें वर्णन करितो. “ एका हिवाळ्यांत माझ्या मित्राला त्याच्या कोणा आसेष्टाकडून आपल्या गांवीं येऊन राहण्याबद्दल पत्र आलें. त्या गांवीं व त्याच्या आसपास शिकारी लोकांना मुबलक शिकार सांपडते अशी त्या गांवची प्रसिद्धि होती. माझा मित्र शिकारीचा मोठा शोकी होता. अर्थात् त्यानें हें आमंत्रण आनंदानें मान्य केलें व तो त्या गांवीं गेला. ”

तेथें जातांच कांहीं शिकारी मंडळीची व माझ्या मित्राची मोठी गट्टी जमली व रोज ही मंडळी शिकारीची मजा लुटण्यास जाऊं लागली. माझा मित्र मोठा धाडसी होता. तें त्याच्या नवीन मित्र-मंडळीनें जाणून त्यास मित्रप्रेमानें सुचविलें कीं, या प्रदेशांत गिझली आस्त्रलाची वस्ती आहे व त्याची शिकार एकट्यादुकट्यानें करणें धोक्याचें आहे, तेव्हां त्या बाबतींत आपण सावध असावे. आपल्या धाडसी स्वभावाचा जास्त फायदा घेऊं नये. आमच्या मित्रास ही सल्ला पटली नाहीं व दुसरे दिवसापासून त्यानें गिझलीची शिकार करण्याचा निश्चय केला. हें पाहून त्या मंडळीनें त्यास सांगितलें कीं, निदान आपण दारूगोळ्याचा भरपूर सांटा असल्याखेरीज व एखादा मित्र बरोबर असल्याखेरीज या नादाला लागूं नये. आमच्या मित्रानें ही सल्ला उपहासानें हंसून मान्य केली.

दुसऱ्या दिवसापासून गिझलीशिवाय आमच्या मित्रास कांहीं सुचेनासें झालें, त्यानें जेवतां, खातां, बोलतां, बसतां, गिझली कसा

असतो, त्याची एवढी भीति कां? तो कोठें हिंडतो, त्याची शिकार कशी करितात, त्याचें कातडें उपयोगी पडते कां त्याची लोंकर कामीं येते? एक कीं दोन नानाप्रकारचे प्रश्न करावे व उपहासानें हांसावें. कर्मधर्मसंयोगानें दोन चार दिवसांतच आसपासच्या जंगलांत प्रिझली आल्याचें कळलें व माझ्या मित्राचा आनंद गगनांत मावेना. त्यास आपल्या धैर्याची, प्रसंगावधानाची व नेम मारण्यांत आपण पटाईत असल्याची मोठी घमेड होती. हां हां हणतां आपण त्या प्रिझलीची शिकार करून आपलें शिकारीकलापटुत्व दाखवून त्यांच्या भित्रेपणाची टवाळकी करूं, अशी त्यानें आपले मनार्शीं खूण गांठ बांधून ठेविली.

दुसरे दिवशीं इतर चार शिकारी, सोळा कुत्रे व शिकारीस लागणारी इतर सामुग्री घेऊन माझा मित्र प्रिझलीच्या शिकारीस निघाला. प्रिझलीची शिकार केल्याखेरीज परत यात्रयाचें नाहीं, अशी आमच्या मित्राची अगदीं प्रतिज्ञा असल्यामुळें त्यानें तंबू व चार आठ दिवसांची अन्नसामुग्रीही बरोबर घेतली. ह्या वेळीं हिंवाळ्याचा अगदीं भर होता व जिकडे तिकडे बर्फचबर्फ पडलें होतें. वनश्री अगदीं नष्ट होऊन झाडांचीं वाळकीं खोडें दीनबाणीं उभीं होतीं. पशु पक्षी पार कोठें निघून गेले होते. अशा सृष्टींत ह्या शिकारी मंडळानें प्रवेश केला, व एक चांगलीशी जागा पाहून तंबू ठोकले. पहिल्या दिवशीं त्यास फक्त हरणाची शिकार मिळाली व प्रिझली कोठें असावा याचा सुगावा लागला. दुसरे दिवशीं ही मंडळी अगदीं पहाटे उठून प्रिझलीच्या मागावर निघाली. थोड्याच वेळांत बरोबरीच्या शिकारी कुत्र्यांनीं वास घेऊन भुंकण्यास सुरुवात केली. माझ्या मित्राला कळलें कीं, प्रिझली जवळच कोठें तरी आहे. चार सहा

कुत्र्यांसकट आपल्या गर्वाच्या तारेंत हे पुढें झुकले. एके ठिकाणीं एका उंच खडकावर यांनीं प्रिझलीला पाहिलें व गोळ्या झाडण्यास सुरुवात केली. पण त्यांच्यामध्ये व त्या आस्वलामध्ये एक भयंकर दरी असल्यामुळें पहिले दिवसाप्रमाणेंच आजही त्यांस निराश होऊनच परत यावें लागलें. तिसरे दिवशीं माझे मित्र सर्वांआधीं उठले व आपण पुढें चाललों, मागून लवकर या, असें आपल्या साथीदारांस सांगून शिकारी कुत्र्यांसह पुढें निघाले. त्या दिवशीं दुपारीं एकाच्या सुमारास त्यांच्या नजरेस प्रिझली पडला किंवा प्रिझलीच्या नजरेस ते पडले. माझ्या मित्रानें त्यास भेवडावण्याकरितां शिकारी कुत्रे त्याच्या आंगावर सोडले व आपण नेम धरून गोळी झाडली. त्यास वाटलें, तें आस्वल आतां पळूं लागेल व कदाचित् कालच्याप्रमाणें आजही तें आपल्या नजरेतून निसटेल, ह्मणून हे गोळी झाडून त्याचा पाठलाग करण्याच्या अगदीं तयारींत उभे राहिले; पण ज्या वेळीं त्यानें यांच्या गोळीस किंवा यांच्या कुत्र्यांच्या भुंकण्यास भीक न घालतां गुरगुरून यांचे आंगावर धावून येण्याचा उपक्रम केला, त्या वेळीं यांचीं हिंमत कच खाऊं लागली! धावरून जाऊन यांनीं गोळ्यांवर गोळ्या झाडण्यास सुरुवात केली. प्रिझलीही यांच्या गोळ्या चुकवीत पुढें पुढेंच येत होता.

इकडे यांचे साथीदारही त्यांच्या मागोमाग त्यांचा माग काठीत येतच होते. ज्या वेळीं त्यांनीं कुत्र्यांचें भुंकरणें व गोळीचे आवाज ऐकिले, त्याच वेळीं ही स्वारी प्रिझलीच्या पाठीवर आहे असें त्यांना वाटलें व त्यास मदत करण्याकरितां ह्मणून त्यांनीं आपलें पाऊल उचललें. ते कुत्र्यांच्या भुंकण्याच्या अनुरोधानें जात होते. तोंच गोळीबार बंद पडला व भुंकरणें मात्र चालू होतें. त्याबरोबर ह्या

मंडळीस माझ्या मित्राच्या जीविताविषयीं शंका वाटूं लागली. ते धावतच त्या दिशेकडे गेले. पाहतात तों एका खोऱ्यांतील एका खडकावर माझा मित्र उताणा पडला असून त्याचे छातीवर प्रिझली बसला होता व शिकारी कुत्र्यांशीं सामना करीत होता. माझा मित्र जिवंत असेल कीं नाहीं? याबद्दल त्याच्या साथीदारांस शंका होतीच. तरी आशा कोणास सुटली आहे? त्यांनीं त्या आस्वलावर गोळ्या झाडल्या, सुमारे सात आठ गोळ्या खाल्यावर तें आस्वल्लें मेलें. माझ्या मित्रास त्यानें केव्हांच फाडलें होतें. त्या आस्वलाचें प्रेत तपासलें त्या वेळीं त्यास पंचवीस गोळ्या लागल्याचें समजलें. ह्मणजे माझ्या मित्रानें सोळा गोळ्या मारल्या तरी त्यानें माघार घेतली नाहीं! ”

प्रिझली पाळल्यास—?

मुळींच माणसाळत नाहीं. सिंह, वाघ, हत्ती व तरस हेही मानवी बुद्धीनें मनुष्याच्या हुकमतींत वागूं लागतात व तो सांगेल, शिकवील त्याप्रमाणें कसरत वगैरे करितात; पण प्रिझलीच्या बाबतींत मनुष्याचे सर्व प्रयत्न व्यर्थ आहेत.

प्रिझलीला अगदीं लहानपणापासून पाळलें, त्यास कितीही प्रेमानें वागविलें तरी त्याची नैसर्गिक उदासीनता अथवा क्रूरवृत्ति यत्-किंचितही कमी होत नाहीं. लहानपणीं तो केवळ बच्चा असतो येवढ्याच कारणानें गरीब असतो. वयांत आल्यावर तो केव्हां कोणाचा प्राण घेईल याचा नेम नाहीं.

कुत्र्यांसकट आपल्या गर्वाच्या तारेंत हे पुढें झुकले. एके ठिकाणीं एका उंच खडकावर यांनीं प्रिझलीला पाहिलें व गोळ्या झाडण्यास सुरुवात केली. पण त्यांच्यामध्ये व त्या आस्वलामध्ये एक भयंकर दरी असल्यामुळें पहिले दिवसाप्रमाणेंच आजही त्यांस निराश होऊनच परत यावें लागलें. तिसरे दिवशीं माझे मित्र सर्वांआधीं उठले व आपण पुढें चाललों, मागून लवकर या, असें आपल्या साथीदारांस सांगून शिकारी कुत्र्यांसह पुढें निघाले. त्या दिवशीं दुपारीं एकाच्या सुमारास त्यांच्या नजरेस प्रिझली पडला किंवा प्रिझलीच्या नजरेस ते पडले. माझ्या मित्रानें त्यास भेवडावण्याकरितां शिकारी कुत्रे त्याच्या आंगावर सोडले व आपण नेम धरून गोळी झाडली. त्यास वाटलें, तें आस्वल आतां पळू लागेल व कदाचित् कालच्याप्रमाणें आजही तें आपल्या नजरेतून निसटेल, ह्मणून हे गोळी झाडून त्याचा पाठलाग करण्याच्या अगदीं तयारींत उभे राहिले; पण ज्या वेळीं त्यानें यांच्या गोळीस किंवा यांच्या कुत्र्यांच्या भुंकण्यास भीक न घालतां गुरगुरून यांचे आंगावर धावून येण्याचा उपक्रम केला, त्या वेळीं यांचीं हिंमत कच खाऊं लागली! धावरून जाऊन यांनीं गोळ्यांवर गोळ्या झाडण्यास सुरुवात केली. प्रिझलीही यांच्या गोळ्या चुकवीत पुढें पुढेंच येत होता.

इकडे यांचे साथीदारही त्यांच्या मागोमाग त्यांचा माग काढीत येतच होते. ज्या वेळीं त्यांनीं कुत्र्यांचें भुंकणें व गोळीचे आवाज ऐकिले, त्याच वेळीं ही स्वारी प्रिझलीच्या पाठीवर आहे असें त्यांना वाटलें व त्यास मदत करण्याकरितां ह्मणून त्यांनीं आपलें पाऊल उचललें. ते कुत्र्यांच्या भुंकण्याच्या अनुरोधानें जात होते. तोंच गोळींवार बंद पडला व भुंकणें मात्र चालू होतें. त्याबरोबर ह्या

मंडळीस माझ्या मित्राच्या जीविताविषयीं शंका वाटूं लागली. ते धावतच त्या दिशेकडे गेले. पाहतात तों एका खोऱ्यांतील एका खडकावर माझा मित्र उताणा पडला असून त्याचे छातीवर ग्रिझली बसला होता व शिकारी कुत्र्यांशीं सामना करीत होता. माझा मित्र जिवंत असेल कीं नाहीं? याबद्दल त्याच्या साथीदारांस शंका होतीच. तरी आशा कोणास सुटली आहे? त्यांनीं त्या आस्वलावर गोळ्या झाडल्या, सुमारें सात आठ गोळ्या खाल्यावर तें आस्वल्लें मेलें. माझ्या मित्रास त्यानें केव्हांच फाडलें होतें. त्या आस्वलाचें प्रेत तपासलें त्या वेळीं त्यास पंचवीस गोळ्या लागल्याचें समजलें. ह्मणजे माझ्या मित्रानें सोळा गोळ्या मारल्या तरी त्यानें माघार घेतली नाहीं! ”

ग्रिझली पाळल्यास—?

मुळींच माणसाळत नाहीं. सिंह, वाघ, हत्ती व तरस हेही मानवी बुद्धीनें मनुष्याच्या हुकमतींत वागूं लागतात व तो सांगेल, शिकवील त्याप्रमाणें कसरत वगैरे करितात; पण ग्रिझलीच्या बाबतींत मनुष्याचे सर्व प्रयत्न व्यर्थ आहेत.

ग्रिझलीला अगदीं लहानपणापासून पाळलें, त्यास कितीही प्रेमानें वागविलें तरी त्याची नैसर्गिक उदासीनता अथवा क्रूरवृत्ति यत्-किंचितही कमी होत नाहीं. लहानपणीं तो केवळ बच्चा असतो येवढ्याच कारणानें गरीब असतो. वयांत आल्यावर तो केव्हां कोणाचा प्राण घेईल याचा नेम नाहीं.

उत्तर ध्रुवाकडील आस्वल. (POLAR BEAR.)

ह्या आस्वलाचें शरीरवर्णन करावयाचें झाल्यास तें भसें करता येईल:—ह्याची लांबी आठ फूट, रुंदीही आठ फूट व उंची पांच फूट. दिसण्यांत हा ग्रिझलीप्रमाणेंच असतो. याचा पुढील पंजा सात इंचांचा असून नव्या दोन दोन इंच लांब असतात. कुत्र्याप्रमाणें याला चार सुळे असतात व ते दीड इंच तरी लांब असतात. शरीराकाराप्रमाणेंच याची शक्ति आहे.

हा उत्तरध्रुवाकडील बर्फमय प्रदेशांत सांपडतो. येथें त्याचें खाद्य ह्यणजे सील नांवाचे जलचर प्राणी होत. निसर्गतः ओसाड प्रदेशांत याची उत्पत्ति असल्यामुळें व बर्फमय वादळ सुरू झालें असतां सीलप्राणी व मांसे न मिळाल्यामुळें यास उपाशी राहण्याची पाळी येते. अशा वेळीं त्याचे अंगीं चरबी अतिशय वाढते व त्यामुळें पुनः भक्ष्य मिळेंपर्यंत त्यास उपाशी राहतां येतें.

गोठलेल्या समुद्रावर फिरण्यास ह्यास मोठी मौज वाटते व त्यामुळें तो समुद्रकिनारा सोडून चारचारशें मैल लांब समुद्राच्या बर्फमय प्रदेशावर आपलें भक्ष्य शोधीत हिंडतांना आढळतो. या वेळीं त्यास वादळाची अथवा वाहत्या हिमपर्वतांची मुळींच भीति वाटत नाही.

१ वर्तमानपत्रें वाचणाऱ्या वाचकांना ह्या हिमपर्वतांची (Ice-bergs) नव्यानें ओळख करून द्यावयास नको आहे. इ. स. १९१२ सालीं टिटनिका नांवाची प्रचंड आगवोट अशाच एका हिमपर्वताशीं टक्कर खाऊन नाश पावली ! उत्तरायणांत सूर्य उत्तरेकडे असतां त्याच्या उष्णतेनें उत्तरध्रुवाकडील समुद्रावरील बर्फ वितळून मोठमोठे हिमखंड—कधीं कधीं शंभर मैलांपर्यंतचे—अंतलांतिक महासागरांत वाहत येतात. हे पाण्याच्या पृष्ठभागावर जेवढे दिसतात त्याच्या सातपट पाण्यांत असतात व सूर्याच्या उष्णतेनें चरचा भाग वितळून हे नेहमीं उलट्या सुलट्या गुलांत्या खात असतात व अशा उड्या मारीत असतांच ते जहाजांचा नाश करितात. ह्यांच्या जवळें जहाज फुटल्यानें पोहण्यास येणारीं माणसेही वाचूं शकत नाहींत. कारण समुद्राचें पाणी अतिशय गार झालेलें असतें.

कारण हे हिमपर्वत एका मिनिटांत त्यांचा नाश करूं शकतील इतके ते भयंकर असतात; पण त्याची याला खातरही नसते. हा पोहण्यांत पटाईत असून तासाला तीन मैल सहज पोहूं लागतो. पाण्यांत बुडी मारून मासे पकडण्यांतही हा मोठा चपल आहे.

स्कोरस्बी (Scoresby) नामक खलाशानें यासंबंधी अशी माहिती दिली आहे.—“ उत्तरध्रुवाकडील हिममय प्रदेशांत जे कांहीं चतुष्पाद प्राणी आहेत, त्या सर्वांत पोळर बेअर श्रेष्ठ आहे. तो शक्तिशाली असून धाडसी आहे. क्रूर असून कावेबाज आहे. दिसण्यांत अवजड असूनही अतिशय चपळ आहे. त्याचे घ्राणेन्द्रिय व दृष्टि अतिशय तीक्ष्ण आहेत. हिममयप्रदेशांत हिंडत असतां तो बर्फाच्या टेंकांडांवर चढून आपलें भक्ष्य टेहळतो. व ज्या दिशेकडून वारा वाहात असेल, त्या दिशेस नाक करून वास घेत आपलें भक्ष्य किती लांब आहे, याचा अंदाज करितो. व्हेल नामक माशाचा एक क्रेज (Kreng) नामक भाग आहे तो मनुष्यास हुंगवत सुद्धां नाही व त्याकरितां हा भाग जाळण्यांत येतो, पण त्याचा वास या आस्त्रलास येऊन तो जहाजाकडे धांवत येतो.

ग्रिनलंडच्या किनारीं हे आस्वल मेल्यांच्या कळपाप्रमाणें पसरले आहेत. यांची शिकार करण्यास मोठें चातुर्थ लागतें. अर्ध्या इंच जाडीचे लोखंडी भाले हा काड्दिशीं मोडून टाकितो. जहाज पाहतांच हा न भितां धांवून येतो व जहाजाचे चढण्याचा प्रयत्न करितो. तोंडावर भाले मारण्याची सोय नसते.

ह्याची शिकार बर्फमय समुद्रपृष्ठावर करण्यापेक्षां सघणन केलें. विशेष फलदायक व कमी अपायकारक असो गितलेल्या प्राण्यांशीं याचे मस्तकावर किंवा हृदयावर त असलेल्या कांहीं रानटी मनुष्य-

होतो. इतर ठिकाणी गोळी लागल्यास तिचा उपयोग फार कमी होतो. हिमखंडावर आपल्या शत्रूशी लढत असतां टेंकडीच्या आड राहून हा आपलें रक्षण करितो. यास कांहीं जखम झाल्यास तो त्यावर आपल्या पंजांनी बर्फ लावितो व त्यामुळे त्यास बरें वाटतें.

याचें मांस खऱ्यास बरें असतें; पण इतर प्राण्यांचें काळीज ज्याप्रमाणें मांसाहारी मनुष्यास स्वादु लागतें, त्याप्रमाणें याचें लागत नाहीं. उलट तें अतिशय विषारी असावें. कारण हें चुकून खाल्यास मनुष्य सहसा वांचत नाहीं.

पोलर आस्वलाची बुद्धिमत्ता.

वरील लेखकच याच्या बुद्धिमत्तेचीं कांहीं उदाहरणें सांगतो:—
 एकदां एका कप्तानाला हें आस्वल पकडावयाचें होतें व त्यास कसलीही इजा न होतां तें हातीं यावें अशी त्याची इच्छा होती. त्याप्रमाणें त्यानें एक फांस तयार करून त्यांत व्हेल माशाचें त्या आस्वलास आवडणारें मांस ठेवण्यांत आलें. एका आस्वलाला त्याचा घास लागला व तें तेथें आलें; पण तो फांस व त्याचा दोर बराच लांब गेलेला पाहतांच त्यास शंका आली व त्यानें आपल्या पंजानें हळूच तो दोर बाजूला केला व आपला आवडता भाग घेऊन पलायन केलें. पुनः कप्तानानें तो दोर बर्फांत पुरून सांपळा तयार केला; पण ही स्वारी त्याच्यापेक्षांही वस्ताद होती. ज्या अर्थी पुनः आपला आवडता भाग ठेवण्यांत आला आहे त्याअर्थी त्यांत कांहीं कपट आहे, अशी कल्पना करून त्यानें हुंगून हुंगून दोराचा पत्ता सातपच्च पुनः तो बाजूला करून मोठ्या विजयानें तो भाग उलट्या सुलट्या पुरुळें तरी तें आस्वल कांहीं फसलें नाहीं. ”

जहाजांचा नाश करितात. ह्यांच्या -दां एका कप्तानानें आपलें जहाज माणसेंही वांचूं शकत नाहींत. कारण समुद्राचे

बर्फांत रुतून बसले असतां एका आस्वळीला मारून तिचीं दोन पिल्लें धरलीं. लहानपणीं हीं पिल्लें फार लहान असतात व दिसण्यांत मोठीं गोजिरवाणीं असतात. प्रथम कांहीं दिवस तीं जहाजावर दंगा करीत होती; पण पुढें ' आलिया भोगासी असावें सादर ' या न्यायानें आनंदानें नांदूं लागलीं. पुढें कांहीं वर्षें लोटल्यावर तो कप्तान पुनः आपलें जहाज घेऊन त्या किनाऱ्यास आला असतां त्यांपैकीं एकानें संधि साधून आपला दोर तोडून पलायन केलें. "

माणसाशीं लढण्यांत हां धाडसी असून प्रसंग येतांच मनुष्यावर झांप टाकून त्यास फाडून खातो.

ह्या जातीच्या आस्वळींचें आपल्या पोरांवर अतिशय प्रेम असतें व मरेपर्यंत त्या त्यांचें रक्षण करण्यास झटत असतात.

आफ्रिकेंतील कांहीं रानटी मनुष्यजाति.

एक ठेंगणी मनुष्यजात. (Pigmies of Africa)

' बहु रत्नानि वसुंधरा ' ही ह्यण खरी करण्याकरितां वसुंधरेनें आपलें जें अद्भुत पदार्थसंग्रहालय बुद्धिमान् मानवीप्राण्याच्या समोर उघडें ठेविलें आहे व त्यांत जे अद्भुत, मनोरंजक, भीषण असे मोठ-मोठे दिवाणखाने आहेत त्यांत आफ्रिका या दिवाणखान्याची गणना प्रामुख्यानें करण्यांत येईल. हें आमचें ह्यणणें किती सार्थ आहे त्याची कल्पना वाचकांनीं जे चमत्कार वाचले त्यांवरून सहज होण्यासारखी आहे.

इतका वेळ आह्मीं आफ्रिकेंतील पाशविक योनींचेंच वर्णन केलें. आतां ह्या भागांत त्या गहन अरण्यांतून मागिं सांगितलेल्या प्राण्यांशीं आपल्या जीवितरक्षणाबद्दल झगडत असलेल्या कांहीं रानटी मनुष्य-

जातींचा इतिहास देण्याचा मानस आहे. मनुष्य काय, पशु काय, वनस्पती व खनिज द्रव्ये काय ही त्या त्या देशांतील हवेच्या माना-प्रमाणे बनत असतात. ह्या नियमाला अनुसरून आफ्रिकेतील रानटी मानवजाति तेथील हवेशी व परिस्थितीशी टक्करा घेण्यास पूर्ण समर्थ असल्या पाहिजेत हे उघड आहे.

युरोपांतील लोकांस आफ्रिकाखंड हे फार प्राचीन काळापासून माहित असल्याचे समजते ग्रीक इतिहासकार हिरोडोटस व ग्रीक भूगोलवेत्ता टॉलेमी (Ptolemy) यांच्या ग्रंथांतून आफ्रिका-खंडाविषयी व तेथील कांहीं चमत्कारिक पशु, पक्षी व मानवजाति यांविषयी ठिकठिकाणी उल्लेख केलेला आढळतो. या दोन्ही ग्रीक लेखकांनी ज्ञात असलेल्या जगावर प्रवास करून नंतर आपले लेख लिहिले असावेत. कित्येक वेळां मात्र कांहीं प्रवासी लोकांच्या प्रवास-वृत्तांवर विश्वास ठेऊन त्याची माहिती आपल्या ग्रंथांतून दिली आहे. असे आहे तरी त्यांचे ग्रंथ विश्वास ठेवण्यालायक आहेत असे ह्मणण्यास हरकत नाही.

होमर या प्राचीन कवीच्या काव्यांत आफ्रिकेमध्ये मोठमोठे उंच

१ इ. स. पूर्वी पहिल्या किंवा दुसऱ्या शतकांत हा होऊन गेला. ह्याने भूगोलविषयक वरीच माहिती आपल्या ग्रंथांतून दिली आहे. तत्कालीन भूगोलविषयक ज्ञान याचे ग्रंथावरून चांगले होते व ते बरेच विश्वास ठेवण्या-योग्य आहे.

२ वीररसात्मक काव्ये लिहिणारा हा ग्रीक कवि इ. स. पूर्वी ८५० च्या दरम्यान होऊन गेला असावा, असे ह्मणतात. याचे नांवावर Iliad आणि Odyssey नामक दोन काव्ये प्रसिद्ध आहेत. पहिल्या काव्यांत आपल्या 'रामायणा' प्रमाणेच कथा असून कित्येक अहंमन्य पाश्चिमात्य लेखकांनी 'रामायण' हे इलियडवरून घेतलेले आहे असा गिला कांहीं वर्षांपूर्वी केला

राक्षस व त्यांच्या विरुद्ध अतिशय लहान अशी वामनमूर्ति जात असल्याचे वर्णन केले आहे. सध्यां आफ्रिकेत राक्षस जरी नाहीत तरी वामनमूर्ति मानवजाति असल्याचे कित्येक धाडशी पाश्चिमात्य प्रवाशांच्या पुराव्यावरून शाबीत झाले आहे.

वामनमूर्ति मानवजाति असल्याचे कांहीं पुरावे.

शेविनफर्थ (Schwein furth) नामक फ्रेंच प्रवासी नाईल नदीच्या तीरावरून प्रवास करीत असतां त्याचे आफ्रिकन नोकर इकडच्या भागांत ठेंगू मनुष्यांच्या कांहीं जाती आंतील गहन अरण्यांत वावरत असल्याचे त्यास सांगू लागले, ते ऐकून त्यास मोठे आश्चर्य वाटले व त्याच्या मनांत अशीही शंका आली कीं, होमर कवीनें वर्णन केलेल्या कांहीं अद्भुत गोष्टी यांचे कानावर आल्या असाव्यात व त्यांच्यावर विश्वास ठेवूनच हे लोक ठेंगू माणसांचे वर्णन करीत असावेत. जसजसा तो गहन अरण्यांत प्रवेश करूं लागला तसतसे त्याचे नोकर या नवीन मानवी जातीबद्दल नाना-प्रकारच्या नवीन नवीन गोष्टी सांगू लागले. प्रथम कांहीं दिवस त्यानें त्या नोकरांच्या बडबडीकडे मुळीं लक्षच दिले नाही; पण पुढे पुढे या त्यांच्या बडबडींत कांहीं तरी तथ्यांश असला पाहिजे असें

होता. त्यास उत्तर ह्मणून आपल्यांतील एक विद्वान् गृहस्थ प. वा. काशिनाथ त्र्यंबक तेलंग यांनीं Is Ramayan copied from Iliad ? असा एक लेख लिहून पाश्चिमात्य लेखकांच्या तर्कटाचे चांगले खंडन केले होते. असो.

ह्या ग्रीक काव्याचे भाषांतर इंग्लीशमधील प्रसिद्ध पोप कवि याने केले आहे.

कित्येकांचे ह्मणणे आहे कीं, होमर या नांवाची कोणी व्यक्ति नव्हती. वेळोवेळीं निरनिराळ्या कवींनीं लहान लहान भाग रचून अखेरीस ते 'होमर' कविच्या नांवावर प्रसिद्ध करण्यांत आले. कसेही असो. आपल्या इकडील रामायणाप्रमाणेच ग्रीक लोकांचे इलियद हे राष्ट्रीय काव्य असून त्याचे पाठ सर्वत्र होत असतात.

त्यास वाटू लागून त्याने त्या नोकरांना ही माहिती कोणाजवळून ऐकिलीत ? असा प्रश्न केला, तेव्हां त्यांनी प्रस्तुत मानवजात आह्मी पाहिली आहे व आमची त्यांच्याशी कांहीं व्यापारी देवघेवही चालू असते असे विश्वासपूर्वक सांगितले. तेव्हां त्यास फार आश्चर्य वाटून आपणही ती जात पहावी अशी इच्छा त्यास झाली. यापुढील वर्णन आह्मी शेविनफर्थच्या शब्दांत देतो.

“ माझ्या नोकरांच्या तोंडून विश्वासपूर्वक ऐकलेली ही वर्णने पडताळून पहाण्याची मला इच्छा झाली व त्याप्रमाणे मी माझ्या नोकरांना “ ही माणसे मला पहावयास मिळतील काय ? ” असा प्रश्न केला. प्रथम मला वाटले की, ही माझी इच्छा ते स्पष्टपणे नाकारतील; पण जेव्हां त्यांना मी आपली इच्छा दर्शविली त्या वेळी त्यांनी ती आनंदाने मान्य करून सांगितले की, आपण त्या लोकांच्या प्रदेशाजवळ येऊन पोहोचलो आहोत. प्रयत्न केल्यास तशी माणसे आपणास पहावयास सांपडतील व इच्छा असल्यास त्यांच्याशी आपण व्यवहारही करू शकू. ” असे जेव्हां त्यांनी विश्वासपूर्वक सांगितले तेव्हां मला त्यांचे बोलणे खरे वाटू लागून मला त्यांनी सांगितलेली वर्णने पुनः ऐकाविशी वाटू लागले.

माझ्या नोकरांच्या वर्णनांवरून असे कळले की, ही टेंगू मानवजात तीन फुटांपेक्षा जास्त वाढत नसून त्यांच्यातील पुरुषांना गुडध्यावर पडेल इतकी लांब दाढी असते. ते लहान लहान भाले वाळगून हस्तिदंताकरिता हत्तीच्या पोटाखाली जाऊन त्याची शिकार करितात. यांचा आकार लहान असल्यामुळे हे हत्तीच्या सोडेच्या तडाक्यांत सांपडणे शक्य नसते. हस्तीदंताच्या व्यापारांत यांचे बरेच अंग असते. ” असो.

शेविनफर्थ पुढें हणतो, “ हा काळपर्यंत माझे या ठेंगू जातीविषयींचें ज्ञान पुस्तकांवरूनच होतें. अर्थात् तें सर्व खोटें असें मला वाटत असे. एके ठिकाणीं एका सरदाराच्या घरीं एक ठेंगू मनुष्य मला दाखविण्यांत आला व हा ठेंगू जातीपैकीं एक नमुना आहे, असें सांगण्यांत आलें; पण मला तो प्रत्यक्ष पुरावा पाहूनही ठेंगू जात अस्तित्वांत असावी असें वाटेना. तो ठेंगू मनुष्य पाहून मला वाटलें, कधीं कधीं निसर्गाविरुद्ध जे कांहीं चमत्कार घडतात, त्यांपैकींच तो मनुष्य असावा; पण जेव्हां आपण त्या जातीच्या प्रदेशाजवळ येऊन पोंचलों आहोंत असें मला कळलें त्या वेळीं मला अत्यंत आश्चर्य वाटलें व आनंदही झाला.

थोड्याच दिवसांत आम्ही न्युविया प्रांतांतील मांबट्टो नामक जातीच्या नायकाकडे पाहुणे हणून गेलों. इकडे लहान लहान जातीच्या नायकांना त्या त्या जातीचे ते राजे मानले जातात. मांबट्टो जातीच्या राजाचें नांव होतें ‘ मुंझा ’ ! मी या मुंझाला मला ठेंगू जात पाहावयाची आहे, या बाबतींत तुमची कांहीं मदत होईल काय ? असा प्रश्न केला. त्यानें सांगितलें, “ येथून त्या जातीचा मुख्य जवळच आहे. मी आपले कांहीं लोक तुम्हाबरोबर देतो ते तुम्हाला सर्वप्रकारें मदत करितील. आणि त्यांचा नमुना तुम्हास पाहावयाचा असल्यास आज दोन चार दिवसांपासून माझ्या गांवांत त्या जातीचे दोन तीन लोक व्यापाराकरितां आले आहेत, त्यांना मी बोलावून आणतो. ” मुंझा राजाचें हे भाषण ऐकून मात्र मला आतां ठेंगू जातीच्या अस्तित्वाविषयीं अगदीं खात्री वाटूं लागली. मी मुंझास त्या लोकांस भेटण्याबद्दल बोलवा हणून सांगितलें व आपल्या तंबूंत परत आलों. माझ्या मनांत नंतर नानाप्रकारचे विचार येऊं

लागले. ' होमर कवीच्या काळापासून ही जात अस्तित्वांत असल्याचें जर युरोपियन लोकांना माहीत होतें तर हा काळपर्यंत चांगले चांगले विद्वानही या जातीच्या अस्तित्वाबद्दल शंका कां वाळगीत होते ? सर्कसवाल्यांनीं आफ्रिकेंतील कितीतरी पशुपक्षी प्रदर्शनाकारितां युरोपांत नेले. या ठेंगू माणसांचें प्रदर्शनही लोकांना नयनरुचिर झालें नसतें काय ? ' असे विचार माझ्या मनांत येऊन मी स्वतःच्या भावी कालासंबंधीं कांहीं विचार करीत होतो तोंच बाहेर दूर कोठें तरी गळबला झाल्याचें मला ऐकूं आलें. मी तंबूबाहेर येऊन पाहिलें तों माझा महम्मद नांवाचा एक आरबी नोकर एका काळ्या रंगाच्या मुलाला खांद्यावर घेऊन धांवत तंबूकडे येत होता व त्याचे मार्गे मुंजाचे गांवांतील कांहीं लोक आरडत ओरडत पळत होते. महम्मद माझ्याजवळ आला व त्या मुलाला-त्या ठेंगू माणसाला-माझ्यापुढें उतरवून ह्मणाला, " महाराज, हा ध्या ठेंगू जातीचा नमुना ! " असें ह्मणून तो त्या माणसाकडे पाहून हंसूं लागला.

महम्मदानें आणिलेल्या या मनुष्याची उंची चार फूट दहा इंच होती. हा पूर्ण वयांत आलेला असून याचें सर्व शरीर पिळदार होतें. तोंड चंबूसारखें, हनुवटी आंत गेल्ली, गालाचीं हाडें किंचित् वर आलेलीं, नाक बुटकें व डोळे बारीक अशी याची मुद्रा होती. याचे डोळ्यावर जळल्यासारखे कुरळे केंस होते. या वेळीं त्याचेजवळ एक धनुष्य, दोन तीन बाण व एक पांच फूट लांबीचा भाला होता. महम्मदानें त्यास पकडल्यापासून हा अगदीं भ्याल्यासारखा दिसत होता. मला पाहतांच तो जास्त भ्याला व मार्गे मार्गे सरूं लागला. मी त्यास एका खुर्चावर बसविलें व खुणांनीं त्यास न भिण्याबद्दल सांगितलें. नंतर मी आपल्या नोकरास राजाकडून एक दुभाषी बोलावून आणण्यास पाठवून दिलें.

दुभाषी येईपर्यंत मी त्या ठेंगू मनुष्यास नानाप्रकारचीं रंगीत चित्रे, खेळणीं, बाहुल्या वगैरे दाखवून त्याची करमणूक केली. त्यामुळें त्याची बरीचशी भीति नाहीशी झाली. थोड्याच वेळांत माझा नोकर दुभाष्यास घेऊन आला. त्याच्या मदतीनें आह्मी त्या माणसाशीं बोलूं लागलों.

आमच्या संभाषणांत त्या ठेंगूनें आपली माहिती मन मोकळें करून सांगितली. तो ह्मणाला, “ माझे नांव आडीमोकू (Adimokoo) et) असून माझ्या जातीचें नांव आक्का (Akka) असें आहे. ह्या जातीचे एकंदर नऊ प्रकार असून ते आपआपल्या नायकाच्या देखरेखीखालीं मोंबाटाच्या दक्षिण दिशेस असलेल्या मोठ्या प्रदेशांत राहतात. आक्का जातीचे कांहीं लोक मोंबटाचा राजा मुंझा याचे सल्लुयानें त्याच्या प्रदेशांत येऊन राहिले आहेत व त्यांपैकींच मी एक आहे. आमच्या जातीला मुंझाकडून पुष्कळ सवलती मिळाल्या असून आह्मी त्याच्या प्रदेशांत रहावें अशी त्याची फार इच्छा आहे. मोंबाटापासून आमचा देश दोन दिवसांच्या वाटेवर असून आमची जात मोठी आहे. ”

इत्यादि माहिती दिल्यावर मी त्यास दिलेल्या कांहीं चमत्कारिक वस्तूंच्या आभारप्रदर्शनार्थ त्यानें आपल्या जातींत लढाईला जाण्यापूर्वीं नाच करण्याची एक पद्धति आहे, त्याप्रमाणें नाच करून दाखविला. त्यांत त्याची चपलता व उड्या मारण्याची तऱ्हा पाहून

१॥८॥ मोठे नवल वाटलें व हंसूही आलें.

या जातीचे

असे नाच (War-dances) करण्याची पद्धति केला नाही. त्याच सर्व लहान मोठ्या रानटी जातींत ही पद्धत त्यांना गुलाम ह्मणून

दुसरे दिवशीं आणखी काहीं ' आक्का ' माझ्या भेटीस आले व दिवसेंदिवस त्यांचें व आमचें दळणवळण वाढूं लागलें. त्यांत काहीं आक्का मला थोडे उंचही दिसले; पण शोधाअंतीं असें कळलें कीं, त्यांचें कारण त्यांच्यापैकीं काहीं उंच जातीच्या मनुष्याशीं बेटीव्यवहार करितात. असो.

माझ्या मनांत ह्या जातींचे काहीं लोक युरोपांत न्यावयाचे होते त्याप्रमाणें मी त्यांजवळ गोष्ट काढिली असतां त्यांच्यापैकीं एक पोण्या मजबरोबर येण्यास तयार झाला. त्याप्रमाणें माझे प्रवासाचें काम संपल्यावर मी त्यास घेऊन परत युरोपांत येत असतां, वाटेतील हवा त्या पोरास मानवली नाही व तो अमांश होऊन मृत्यु पावला !

पॉल ड्यू चेल्यूचा अनुभव.

शेविनफर्थप्रमाणें दुसऱ्याही कित्येक युरोपिअन प्रवाशांनीं ठेंगू जातीविषयींचे आपले अनुभव नमूद करून ठेविले आहेत; पण त्यांनीं या बाबतींत विशेष खटपट केल्याचें दिसत नाही. ड्यू चेल्यू या फ्रेंच प्रवाशानें मात्र आपण ही जात पाहिल्याचें, त्यांचे रीति-रिवाज, घरेदारे, गावे पाहिल्याचें व त्यांच्यांत मिसळल्याचें पुष्कळ वर्णन केले आहे. गोरिलाचा शोध यानेंच लाविला व जेथें मोठमोठे गोरिला वानर आहेत, त्याच प्रदेशांतून या ठेंगू जाति असल्याचें तो वर्णन करितो. गोरिलाच्या बाबतींत त्याचें वर्णन जरी संशय बाळगण्यासारखें असलें तरी या जातीच्या वर्णनांत संशय बाळगण्यासारखें काहीं नाही. कारण त्यानें वर्णन केलेल्या गोष्टी आपण त्याचें इतर प्रवासीही कबूल करितात. चेल्यूनें पाहिल्या गोष्टी आपण त्याचें आबोंगो जात आपण पाहिल्याचें बटल नांवानें वर्णन करितो व शेविनफर्थही ह्मणतो कीं. ओबोंगो

वर्णने परस्परांशीं जुळण्यासारखीं आहेत. कदाचित् या दोनी जाती एकही असतील. आफ्रिकेच्या पश्चिम किनाऱ्याशीं व्यापार करणाऱ्या कांहीं पोर्तुगीज व्यापारी लोकांनीं ' बक्का बक्का ' (Bakka-bakka) नामक जातीचेही असेच वर्णन केले आहे. डॅपर नामक दुसरा एक प्रवासी ' योगास (Yogas) नामक एक ठेंगू जात आपण पाहिल्याचें लिहितो. ही जात मोठी क्रूर व व्यापारी लोकांस मोठी त्रासदायक होती. लॉट (च) र नामक प्रवाशानें आपण (Malagilget) नामक सपुच्छ ठेंगू जात पाहिल्याचें आपल्या एका व्याख्यानांत सांगितलें होतें. वास्तविक या जातीला पुच्छ नसून ते लोक सपुच्छ जनावरांचीं शेंपटें आपणास लावून घेत असत. कॉल (-Kolle) नामक दुसरा प्रवासी ह्मणतो, ' लिबा नदीचे कांठीं तीन फूट उंचीची एक जात केनकॉब नांवाखालीं वावरत आहे. (Krapf) नामक लेखकानें आफ्रिकेतील जातींविषयीं पुष्कळ अभ्यास केला होता. तो ह्मणतो, " अपरजुवा नदीच्या कांठी डोको (Dokor) नामक जात असून ती अतिशय ठेंगू आहे. ह्या डोको- लोकांशीं सोमाली लोकांचा नेहमीं व्यापार चालतो. सोमाली लोक यांना बेरी कीमो (-Beri Keemo) ह्मणजे दोन फूट उंचीचे लोक असें ह्मणतात. "

अशा प्रकारें आफ्रिकेंत ठेंगू मानवजाती असल्याचे आणखी कितीतरी पुरावे देतां येतील; पण या सर्वांचा विचार करितां एका गोष्टीचा मोठा चमत्कार वाटतो कीं, शेविनफर्थ खेरीज कोणी एकानेंही या जातीचे कांहीं लोक युरोपांत किंवा अमेरिकेंत नेण्याचा प्रयत्न केला नाही. त्याचप्रमाणें आफ्रिकेतील रानटी लोक पकडून नेऊन त्यांना गुलाम ह्मणून नेऊन विकण्याची चाल किती दिवस तरी

प्रचारांत होती; पण त्यावेळींही एखाद्यानें या जातींतील काहींना गुलाम करून पकडून नेल्याचें व त्यांना पाश्चिमात्य राष्ट्रांत विकल्याचें ऐकीवांत नाहीं. कदाचित् याला एक कारण असेल. आतांप्रमाणें त्यावेळीं युरोपांतील देवभोळेपणा नष्ट झाला नव्हता. त्यामुळें ह्या जातींबद्दल तत्कालीन लोकांचें काहींतरी प्रतिकूल मत झालें असलें पाहिजे.

ही जाति हुडकण्याबद्दल चेल्यूचे प्रयत्न.

ठेंगू माणसांच्या जाती हुडकण्याबद्दल व त्यांच्यांत मिळून मिसळून त्यांचे रीतिरिवाज समजून घेण्याबद्दल चेल्यूनें पुष्कळच प्रयत्न केले व त्यांत त्यावर पुष्कळ संकटेंही आलीं. त्यामुळें त्याचें प्रवासवृत्त मोठें मनोरंजक झालें आहे. ओबोंगो जातीचें त्यानें जें वर्णन केलें आहे तें तर फारच मनोरम आहे.

इ० स० १८६३ मध्ये चेल्यू लंडनहून आफ्रिकेंत जाण्यास निघाला व कोणत्याहि प्रकारचें संकट न येतां केप लोप्झ येथें आफ्रिकेच्या किनाऱ्यास लागला. तेथें जवळच्या प्रदेशांत कोमी नामक जातीचा राजा त्याच्या ओळखीचा होता. त्यास त्यानें काहीं नजराणा पाठवून त्याच्या मदतीनें तो ठेंगू लोकांच्या प्रदेशाकडे जाण्यास निघाला. वाटेंत त्यास पुष्कळ रानटी जाति आढळल्या व त्यांपासून त्यास पुष्कळ त्रास झाला. पण या सर्वांचा शेवट अखेरीस ठेंगू जाति आढळण्यांत झाल्यामुळें त्यास त्याचें काहीं वाटलें नाहीं. खालील हकीगत आह्मी चेल्यूच्या शब्दांत देतो.

“ कोमी राजानें माझ्या बरोबर जो वाटाड्या दिला होता त्याचें नांव ‘ कोबिला ’ असें होतें. याचे सहाय्यानें मी पश्चिम आफ्रिकेंतील अरण्य तुडवीत व तेथील डोंगर, नद्या, पशु, पक्षी, गांवे व मनुष्यजाति पहात व त्यांचीं चमत्कारिक नांवे ऐकत चाललों असतां पुष्कळ

दिवसांनीं आहीं एका प्रदेशांत आलों. तेथें एके दिवशीं कबुतरांच्या खुराज्याप्रमाणें लहान दहा बारा घरे एका झाडाखालीं आढळलीं. तीं पाहून मला आश्चर्य वाटलें व मी कोंबिलास त्यासंबंधीं माहिती विचारिली. त्यानें सांगितलें, “ ओबोंगो नामक ठेंगू जातीच्या मनुष्यांचीं हीं घरे आहेत. ”

त्याच्या या उत्तराचा मला नीट उलगडा पडला नाहीं म्हणून मी पुनः त्यास आश्चर्यानें विचारिलें, “ काय झटलेंस ? हीं माणसांचीं घरे ? अरे कोंबिला, एवढ्या घरांत माणसें कशीं राहूं शकतील ? तूं मला कांहींतरी थाप देतें आहेस वाटतें ? ”

कोंबिला शांतपणे म्हणाला, “ नाहीं महाराज. आपल्याला थाप देऊन मला काय फायदा ? तीं घरे माणसांचींच आहेत. यांत राहणारे लोक शरीरानें अगदींच लहान—ठेंगू आहेत. ”

इतकें त्यानें सांगितलें तरी मला त्याचें बोलणें खरें वाटेना. कारण तीं घरे इतकीं लहान होतीं कीं, त्यांत एखाद्या लहान मुलालाही बसून जाण्यास अडचण पडली असती. मी कोंबिलास झटलें, “ मग तुज्जें म्हणणें आपण ठेंगू लोकांच्या प्रदेशांत येऊन पोचलों असेंच कीं नाहीं ? ”

“ होय महाराज. ”

“ त्यानंतर मीं तीं घरे जवळ जाऊन पाहिलीं. त्यांची लांबी सहा फूट व रुंदी चार फूट होती. त्यांची उंची मनुष्य बसल्यास त्याच्या डोक्यास छप्पर लागेल इतकी. त्यांचा दरवाजा—दरवाजा कसला—एक लहानसें भोंसकें अदमासें दीड फूट उंचीचें होतें. झाडांच्या फांद्या व मोठमोठीं पाने या साहित्यानें तीं घरे बांधलीं होती. मी मोठ्या कष्टानें त्या झोंपडींत प्रवेश केला. आंत दोन

बिछाने पालापाचोळां घालून तयार केले होते व त्यांच्या मध्यभागी एक विझलेली आगटी दिसत होती. झोंपडींत इतर सामान कांहीं-एक नव्हतें. मी बाहेर येऊन कोंबिलास विचारिलें, “ हे लोक आपला उदरनिर्वाह कशावर करतात ? कारण झोंपडींत बिछान्या-खेरीज कांहीं दिसत नाही. ”

कोंबिलानें उत्तर दिलें, “ हे मोठे चमत्कारिक लोक आहेत. कांहीं पशुपक्ष्यांची शिकार करून झाडाखालीं भागट्या करून त्यावर ती शिकार भाजून खातात. हे ओंजळीनें पाणी पितात. आणि रात्रीं या झोंपडींत येऊन निजतात. ”

पुढें आह्मीं इशांगो नामक गांवीं जाऊन पोहोचलों, तेथील राजानें आमचें आदरपूर्वक स्वागत केलें. त्यास मी ठेंगू लोकांसंबंधीं माहिती विचारितां त्यानें ‘ मझ्या राज्याभोंवती त्यांचा प्रदेश आहे. त्यांना पहावयाचें असल्यास तुम्हाला ते सहज दिसणारे नव्हत. ते अतिशय भित्रे व लाजाळू आहेत. त्यांचें एक गांव येथून जवळच आहे. तुम्ही मुकाट्यानें एकदोन माणसांसह जा व प्रथम दुरूनच त्यांचे एकंदर व्यवहार पहा. मागाहून हळुहळू त्यांच्याशीं तुमचा परिचय वाढेल. ’

दुसरे दिवशीं आह्मीं कांहीं वाटाड्यांसह ओर्वोगोच्या गांवीं गेलों; पण आमच्या जाण्याची त्यांना चाहूल लागली व सर्व गांवच्या गांव जंगलांत पळून गेला. आमची मोठी निराशा झाली. तरी त्या लोकांना आह्माविषयीं सहानुभूति वाटावी हणून आह्मीं त्यांचे गांवांत कांहीं खेळणीं, बाहुल्या वगैरे जिन्नस ठेऊन आलों.

दुसऱ्या दिवशीं आह्मीं दुसऱ्याच एका गांवीं जाण्यास निघालों. या वेळीं आह्मीं फार सावधगिरी ठेविली होती. ठेंगू लोकांचा हा

गांव अगदीं गहन अरण्यांत होता. जसजसा तो गांव जवळ येत चालला तसतसी आमची सावधगिरी वाढू लागली. आह्मीं सर्व दबा घरून चालत होतो. मला मोठी उत्सुकता वाटत होती. आतां ते लोक भेटल्यास आपण त्यांस न भिण्याबद्दल सांगून त्यांच्यांत मिसळूं व त्यांची भाषा, त्यांचे रीतिरिवाज यांची ओळख करून घेऊं, असे विचार करीत मी आपल्या इशांगोच्या राजानें दिलेल्या वाटाड्यामार्गे चालतां चालतां आह्मीं ठेंगू लोकांच्या एका ओढ्याच्या पाणोठ्यावर आलों. ठेंगू लोक येथें येऊन पाणी पितात असें माझ्या वाटाड्यानें मला सांगितलें. आह्मीं पूर्वीपेक्षांही दबून, पूर्वीपेक्षांही हलक्या पावलांनीं त्यांच्या गांवाकडे वळलों; पण इतकें करूनही आमची सर्व सावधगिरी व्यर्थ गेली. आह्मीं त्यांच्या गांवांत जाऊन पोहोचतो न पोहोचतो तोंच संबंध गांव खलास झाला ! मात्र तेवढ्यांतल्या तेवढ्यांत दोन तीन माणसें आपआपल्या खुराड्यांत शिरून लपून बसलीं आहेत असें मला वाटलें. मी ' येथें कोणी नाहीं काय ? ' असें दोन चार वेळां ओरडलों. पण त्यास उत्तर नाहीं. माझा वाटाड्याही त्या ठेंगूच्या भाषेंत ' येथें कोणी आहे काय ? ' असें ओरडला; पण कोणीही उत्तर दिलें नाहीं. त्या ओशांगोला मोठा संताप आलेला दिसला. तो शिव्या देत हणाला. " मेले शिंचे सगळे ! "

ह्यावेळीं मी एकदोन झोंपड्यांकडे बारकाईनें पहात होतो. कारण त्या झोंपड्यांत कांहीं माणसें लपून बसलीं आहेत, अशी मला बळकट शंका होती. मी आपल्या वाटाड्यास त्या झोंपडीकडे बोट दाखवीत हटलें, " त्या झोंपड्यांतून एखादें तरी मनुष्य खास लपलेलें आहे. " त्यावर आह्मी त्या झोंपड्याजवळ जाऊन ओरडलों, " आंत कोणी आहे काय ? " पण कोणीही उत्तर दिलें नाहीं. तेव्हां ओशांगो

मला हणाला, “ तुमच्या डोळ्यांनीं तुझाला फसविलेले दिसते. ” पण ही गोष्ट मला रुचली नाही. माझे डोळे इतके अधू खास नव्हते. मी त्यास हटले, “ कदाचित् झोंपडीच्या मागच्या बाजूने भोंसके पाडून ते पळून गेले असतील. आणि त्याचा अनुभव पाहण्याकरितां हणून मी त्या झोंपडीभोंवतीं फिरलों; पण झोंपडीस कोठेही वाट दिसली नाही. तेव्हां माझी खात्री झाली कीं, हे लोक आंतच लपून बसलेले आहेत.

मी दरवाज्याजवळ गेलों व खालीं बसून ओरडलों “ आंत कोणी आहे काय ? ” उत्तर नाही. तेव्हां मी आंत डोकावून पाहिलें. आंत अगदीं आंधार होता व मी प्रकाशांतून आंत डोके दिले असल्यामुळे प्रथम मला कांहीं दिसेना. तेव्हां मी हातानें चांचपून पाहण्यास सुरुवात केली. डोळ्या हातास मला एक पाल्यापाचोळ्याचा बिलाना लागला. पुढें आगटी होती. इकडे जेव्हां कांहीं आढळले नाही तेव्हां मी उजव्या बाजूला हात नेला आणि काय आश्चर्य ! माझ्या हाताला एक लहान पोरान्यासारखी तंगडी लागली ! त्याबरोबर मी त्या पायास घोड्यावर पकडून बाहेर खेंचण्यास सुरुवात केली ! एका कर्कश किंकाळीनें आसपासचें वातावरण निनादित झालें !

माझा ओशांगो वाटाड्या हणाला, “ ओढा त्याला बाहेर—तो तुझाला कांहीं इजा करणार नाही. ”

मीही ओशांगो भाषेत त्या झोंपडीतील ठेंगूला ओढीत हटले, “ भिऊं नकोस, माझ्यापासून तुला कांहींही इजा होणार नाही. ” असें हणत मी त्यास हळूच झोंपडीबाहेर खेंचले !

मी त्या वामनमूर्तीकडे पाहत आनंदानें ओरडलों, “ ठेंगू माणूस ! नव्हे स्त्री !! अहाहा किती आनंद ! काय चमत्कार !! ”

ती वामनमूर्ति स्त्री माझ्याकडे भयभीत मुद्रेने पाहून “ चेंडे ! चेंडे !! (Nchende ! Nchende !!) यो ! यो ! ” असे कांहीं ह्मणत ओरडू लागली !

माझ्या आश्चर्यास व आनंदास सीमा राहिली नाही. मी आनंदाने हात चोळित ओरडलों, “ हें पहा ! आज मी होमरकवीने व हिराडोटस् इतिहासकाराने वर्णन केलेली ठेंगू जात पहात आहे ? असा देखावा आणखी एखाद्या आधुनिक युरोपियनाने पाहिला असेल काय ? ” त्या बाईकडे मी पुढे बडबडू लागलों, “ आँ ! ती किती चमत्कारिक दिसते ! ती भीतीने कशी कांपत आहे ! अहा !! तिचे तें लहानसे डोकें, ते कुरळे केश, ते छोटे छोटे हात पाय ! तिचा रंग—काळाही नाही आणि गोराही नाही ! ती वृद्ध असावी असे तिच्या मुद्रेवरील सुरकुत्यांवरून वाटते ! माझ्या (चेल्यूच्या) वाचकाने ! आपण ठेंगू जात पाहिल्याचे मला किती आश्चर्य वाटले व आनंद झाला तो शब्दांनी वर्णन करितां येत नाही. ”

नंतर मी आपला तो खजिना ओशांगोच्या स्वाधीन करून व माझ्या इतर कोमी चाकरांस त्या बाईवर नजर ठेवण्यास सांगून मी दुसऱ्या एका झोंपडीकडे वळलों ! यांतही एखादा ठेंगू शिरतांना पाहिल्याची मला शंका आली होती. प्रथम मी झोंपडीभोंवतीं फिरून ती शाबूत आहे कीं नाही हें पाहिलें ! नंतर मी दरवाजाजवळ बसून पूर्वीप्रमाणेंच ओरडलों, पण माझ्या प्रश्नास उत्तर मिळालें नाही. एकदां मला असेही वाटलें कीं, कदाचित् त्या बाईला पकडण्याच्या गडबडीत ह्या स्वारीने यःपलाय केले असेल; पण आपली शंका फेडून घेण्याकरितां मी झोंपडींत हात घातला ! उजव्या बाजूलाच प्रथम मी पाहिलें न् काय ? पूर्वीप्रमाणें माझ्या हातीं एक तंगडी लागली ! तंगडीला माझा हात लागण्याचा अवकाश, एक किंकाळी ऐकूं आली—

जावाजावरून मला ही स्त्रीच असावी असें वाटलें व पूर्वीप्रमाणेंच हिलाही मी बाहेर ओढलें! माझ्या कल्पनेप्रमाणें ही स्त्रीच होती. पण ती पकडलेल्या स्त्रीइतकी ह्यातारी नव्हती. मी तिलाही धरून आणून ओशांगोजवळ दिलें. या वेळीं त्या दोघीही एकमेकींकडे पाहून ओरडूं लागल्या!

आतां माझे लक्ष तिसऱ्या एका झोंपडीकडे वळलें. तेव्हां आमचे वाटाडे ओशांगो भाषेंत ओरडून ह्मणाले, “ आंत कोण असेल त्यानें मुकाट्यानें बाहेर यावें. आह्मीं सर्वांना पाहिलें आहे. आतां लपून बसण्यांत अर्थ नाही. ” त्याबरोबर एक लहानसें डोकें दरवाजांतून डोकावूं लागलें. ती एक तरुण स्त्रीच होती. मी तिला बाहेर येण्यास सांगितलें. ती मुकाट्यानें बाहेर आली व त्या दोन्ही बायांत जाऊन मिसळली. नंतर त्यांनीं रडून ओरडून जो गोंधळ घातला तो सांगतां पुरवत नाही. त्यांना मी व माझ्या नोकरांनीं आणि वाटाड्यांनीं ‘ तुम्ही भिऊं नका. आह्मीं तुम्हाला मारीत नाहीं ’ असें पुष्कळ सांगितलें, पण व्यर्थ. अगदीं थकेपर्यंत कांहीं त्या थांबल्या नाहींत. थकल्यावर मग त्या जरा शांत झाल्या व आह्माकडे थोड्या धीटपणानें पाहूं लागल्या.

आतां मीही त्यांचेकडे लक्षपूर्वक पाहूं लागलों. त्यांचा वर्ण साधारण पिंवलट रंगाचा चिंपंझीप्रमाणें होता. गालाचीं हाडे वरु आलेलीं होती. त्यांचे पंजे मात्र अगदीं पांढरे होते. त्यांच्या शरीराकाराप्रमाणें त्यांचे एकंदर अवयव प्रमाणशीर होते; पण त्यांच्या नेत्रांत मात्र माणुसकीचें चिन्ह न दिसतां जंगली पशूचा क्रूरपणा व भित्रेपणा दिसत होता. त्यांचे केंस काळे, गुच्छे गुच्छेदार व त्यांवर तांबड्या रंगाची झांक दिसत होती. ह्याप्रमाणें मी त्यांच्याकडे पहात होतो तोंच जवळच्या झोंपडींत मला कसली तरी कुजबुज सुरू

असल्याचें ऐकूं आलें. मला आश्चर्य वाटलें. प्रत्येक झोंपडींत एखादें मनुष्य आहे कीं काय अशी मला शंका आली. मी त्या झोंपडीजवळ गेलों व पाहतों तों आंत दोन चार लहान लहान पोरें दरवाजांतून बाहेर डोकावून पहात होतीं. मला पाहतांच तीं कुत्र्यांच्या पिल्लांप्रमाणें भिऊन आंत एका कोपऱ्यांत जाऊन बसलीं ! मागून मला समजलें कीं, या पोरांच्या संरक्षणाकरितांच या तीन बायका गुंतल्या असल्या-मुळें त्यांस पळण्यास सवड झाली नाहीं.

मग मी त्या बायांच्या गळ्यांत कांहीं मणी, कांहीं झाडांचीं फुलें वगैरे घातलीं. त्यांस कांहीं खेळणीं व कांहीं मांस वगैरे खाण्यास दिलें व सांगितलें कीं, “ आह्मीं तुमच्या जातीला त्रास देण्यासाठीं आलों नाहीं. तुम्ही आपल्या इतर मंडळींम न भिण्याबद्दल सांगा. आह्मीं उद्यां तुम्हाकरितां पुष्कळसें खायला वगैरे घेऊन येऊं. ” असें ह्मणून मी त्यांना सोडलें व आह्मीं आपल्या तंबूंत निघून आलों.

ह्या नंतर मी रोज त्या गांवांत जाऊं लागलों, व हळू हळू पहिले दिवशीं पकडलेल्या हातारीच्या वकीलानें त्या गांवांतील लोकांनीं चेल्यूआ आपला मित्र जाणून त्यास आपणांत मिसळण्याची परवानगी दिली ! ह्याप्रमाणें त्यांच्याशीं गट्टी जमतांच चेल्यूनें त्यांचा विश्वास संपादन करण्याकरितां त्यांना एक मोठी मेजवानी दिली. साठ एक मंडळी या मेजवानीस येण्यास कबूल झाली नंतर चेल्यूनें त्या लोकांच्या आवडीप्रमाणें बकऱ्यांच्या दोन तंगड्या, जंगली आस्त्रलाची एक तंगडी, दहा मोठ्या घुशी, एक मोठा साप व दोन दगडी कांसवें इतकी सामुग्री आणून व ती आपल्या पद्धतीनें शिजवून त्यांस खाऊं घातली !

नंतर मी त्यांस ह्मटलें, “ माझ्या मित्रांनो ! आतां मी तुम्हास एकेक दागिना बक्षीस देतो. तुमचा मुख्य कोण आहे बरें ? ” पण

आपला मुखेंय दाखविण्यास एकही व्यक्ति तयार होईना. तेव्हां मी तो नाद सोडून दिला. ती मंडळी फुलांचे गजरे घालण्यास फार उत्सुक होती ! तो एक पाहण्यासारखा देखावा होता. मी (चेल्यू) निसर्गतः ठेंगू मनुष्य असूनही त्या साठ मंडळींत एखाद्या राक्षसप्रमाणें भासत होतों ! ह्या वेळीं मला स्विफ्टच्या गॅलिव्हरची व त्याच्या लिटिप्युटिअन्सच्या देशांतील हकीगतीची आठवण झाली ! माझे उंच व धिप्पाड नोकर तर सर्वाई राक्षस भासत होते.

माझ्या या ठेंगू मित्रांमध्ये एकही चार फुटांपेक्षा उंच नव्हता ! व एकंदरींत त्यांची सुरतशकल चिपॅझीशीं जुळण्यासारखी होती. त्यांचे डोळे मात्र सर्वांचे सारखे नव्हते. कोणाचे काळे, कोणाचे करड्या रंगाचे व कोणाचे घारे होते. त्यांचे केंस लोंकरीसारखे गुच्छे. गुच्छेदार असून पुरुषांच्या व स्त्रियांच्या केंसांच्या वढींत मुळीच फरक नव्हता.

त्यांना सर्वांना फुलांचे हार गजरे घातल्यावर मी त्यांस आपल्याजवळ लपवून आणिलेला आरसा दाखविला. त्याबरोबर ते भ्याले व ओरडले, “ भूत ! भूत !! आह्वाला मारूं नका ! मारूं नका !! ” तेव्हां मी तो आरसा बाजूला ठेवला ! न जाणों, तेवढ्यानें त्यांची मैत्री तुटावयाची व माझ्यावरील त्यांचा विश्वास उडावयाचा. नंतर मी त्यांना वाटलेला भीति दूर करण्याकरितां व त्यांचें मनोरंजन करण्याकरितां बाजाची पेटी काढिली ! पण त्याचा परिणाम माझ्या

१ जोनाथन स्विफ्ट हा इंग्लीशमधील एक प्रसिद्ध ग्रंथकार आहे. इ. स. १६६७-१७४५ च्या दरम्यान हा होऊन गेला. यानें Gulliver's Travels नामक इंग्लंडांतील त्या वेळच्या परिस्थितीवर एक व्याजोक्तिव्यंजक कादंबरी लिहिली आहे. त्यांत गॅलिव्हर एका अतिशय ठेंगू लोकांच्या राज्यांत गेल्याचें वर्णन आहे.

कल्पनेच्या विरुद्ध झाला ! मी पेटी वाजवूं लागतांच त्यांना ते मंजूळ स्वर दुःसह वाटूं लागून ते साशंक मुद्रें माझ्याकडे व पेटीकडे पाहूं लागले. कांहीं तर भीतीनें पळून जाण्याच्या तयारीलाहि लागले. तेव्हां मी ती पेटीही बंद केली. व त्यांस पुनः कांहीं पदार्थ खाण्यास दिले !

हे पदार्थ खाल्यानंतर ते लोक पुनः माझ्याशीं गोडीगुलाबीनें बोलूं लागले. त्यांपैकीं एकानें मला ह्मटलें “ भूतें कशीं बोलतात तें आह्मांला बोलून दाखवा; ” दुसऱ्यानें विचारिलें, “ तुम्ही चंद्रावर राहतां कीं काय ? ” तिसऱ्यानें प्रश्न केला, “ एखाद्या ताऱ्यावर तुमची वस्ती आहे काय ? ” चवथ्यानें प्रश्न केला, “ आह्माला दिलेल्या गोजिर-वाण्या वस्तु तुम्हीच तयार केल्या काय ? ” असे एक कीं दोन नानाप्रकारचे प्रश्न त्यांनीं विचारिले. त्यांचीं उत्तरे त्यांना पटतील अशाप्रकारें देऊन त्यांना मी “ तुमच्या कांहीं चालीरीति मला सांगा ” असें ह्मटलें. तेव्हां त्यांनीं आपला लढाईचा नाच (War-dance) सुरू केला.

त्यांच्याजवळ एक प्रकारची ढोलकी होती. त्यावर त्यांनीं गाऊन व वाजवून आपलें नाचण्याचें कौशल्य दाखविलें. त्यांच्या दृष्टीनें त्या रात्रीचा नाच फार अपूर्व झाला असेल यांत शंका नाही. आमची मात्र हंसून हंसून मुरकुंडी वळली !

नाच आटोपल्यानंतर मी त्यांस आपल्या जवळची बंदूक उडवून दाखविली. त्यामुळें त्यांना फार भीति वाटली व ज्यावेळीं मी त्यांना ह्या साधनांनीं हत्तीला, गोरिलाला किंवा गेंड्याला सहज मारूं शकतो असें सांगितलें त्या वेळीं त्यांना फार आश्चर्य वाटलेंसें दिसलें. ह्यानंतर माझ्याविषयीं त्यांना बरेंच कौतुक वाटूं लागलें. त्यांनीं मला आपली हकीगत सांगण्यास सुरवात केली. ते ह्मणाले, “ आह्मी जशी शिकार सांपडेल त्याप्रमाणें एका देशांतून दुसऱ्या देशांत जात

असतो. व हणूनच आह्मी अशा जुजवी झोंपड्या बांधून राहतो. आह्मांला फारसे श्रम करणे आवडत नाही. आह्मी चकमक झाडून विस्तव पाडीत असतो. आमच्यांत जातिभेद विलक्षण कडक आहे व त्याचे उल्लंघन झाल्यास परस्पर जातींत मोठी रणे माजतात. ”

मला या जातीच्या माणसाचा एखादा सांगाडा पाहिजे होता व त्या करितां मी त्यांना ‘ तुम्ही आपल्या प्रेतांचे काय करता ? तीं कुठे पुरता ? असे विचारणार होतो. पण आमच्या वाटाड्याने व दुभाष्याने ती गोष्ट विचारिल्यास हे आपल्याविषयी अविश्वास धरितील असे सांगितले. कारण त्यांची अशी समजूत आहे की, आपल्या प्रेताची कवटी एखाद्या परक्याच्या हातांत पडल्यास ती त्यांना आपल्या जातीचे सर्व गुप्त भेद सांगेल व त्यामुळे आपल्या जातीचा नाश होईल. ”

हे त्यांचे भाषण ऐकून मी विचारांत पडलों. पुढे मी माझ्या वाटाड्यांस विचारिले, “ मग तुम्हाला तरी यांच्या प्रेतसंस्काराची कांहीं माहिती आहे काय ? तेव्हां त्यांनी पुढील हकीगत सांगितली. ते हणाले, “ त्यांच्यामध्ये एखाद्याचा मृत्यु झाल्यास सर्वांना फारच वाईट वाटते. ते पुष्कळ वेळ शोक करितात. नंतर ते आपल्यापैकी एखाद्यास एखादा मोठा वृक्ष पोकळ झालेला पाहून येण्यास सांगतात. तो मनुष्य तशा प्रकारचा वृक्ष शोधून येतो व नंतर संबंध गांव त्या प्रेतास एका तिरडीवर घालून त्या झाडापाशी नेतो. तेथे त्या झाडाच्या पोकळींत ते प्रेत ठेवण्यांत येते व त्यावर माती व वाळलेला पाला घालून त्यास पुरण्यांत येते. एखादे वेळीं असा वृक्ष न सांपडला तर जोराच्या वाहत्या ओढ्यांत ते प्रेत सोडून देण्यांत येते. ”

एवढ्याच माहितीवर मला तृप्त होऊन परत फिरावे लागले ! माझ्या कोमी नोकरांनी एक दोन मणसे पकडून नेण्याचा विचार केला; पण मला अशा प्रकारे त्यांचा विश्वासघात करणे बरे वाटले नाही. असो.

चेल्यूचे हें ह्यणणें खरें कीं खोटें हें पाहण्याकरितां लड्वीग् वुल्फ् नामक एक प्रवासी आफ्रिकेंत मुद्दाम गेला व तेथें त्यास ओबोंगो जात जरी आढळली नाही तरी तशाच तऱ्हेचे बटोनास नामक जातीचे लोक आढळले. त्यांचे रीतिरिवाज ओबोंगोप्रमाणेंच असून ते उंच जातीच्या मनुष्यांशीं फारसा संबंध ठेवीत नाहींत. तरी त्यांच्याशीं प्रेमानें वागल्यास तेही आपल्याशीं प्रेमानें वागतात. वुल्फ् ह्यणतो, “ माझ्याशीं हे लोक फार आदरपूर्वक वागलें व त्यांच्या संगतींत माझा वेळ आनंदांत गेला. ”

एच्. एम् स्टॅनले नांवाचे एक प्रवासी इंग्रज सरकाराकडून आफ्रिकेच्या आंतील भागांचा शोध लावण्याकरितां पाठविण्यांत आले होते. त्यांना आपलें प्रवासवृत्त In Darkest Africa या सदराखाली लिहिलें असून तेही या ठेंगू जाती पाहिल्याचें पुष्कळ वर्णन करितात. त्यांनीं असे पुष्कळ ठेंगू लोक पकडले होते. एकदां तर या ठेंगू लोकांनीं स्टॅनले साहेबांची दारूची पेटी व बंदुका पळविल्या; पण पुढें त्यांना त्याचा उपयोग कसा करावयाचा हें न समजल्यामुळें त्यांनीं ते जिनस अरण्यांत टाकून दिले. *

* आतांप्रमाणें पूर्वकालींही पुष्कळ धाडसी प्रवासी होऊन गेले आहेत. त्यांच्यामध्ये व आतांच्या प्रवासी लोकांत फरक एवढाच कीं, पूर्वीचे प्रवासी आपल्या चमत्कारिक प्रवासवृत्तांत काल्पनिक अद्भुत प्रकारांची जोड देऊन वर्णनें करीत असत. अरेबियन नाईट्समधील सिंधवावाच्या सफरी वाचल्या असतां चाणाक्ष वाचकांच्या हें तेव्हांच लक्षांत येईल. आपल्या इकडीलही गुणाढ्य कवीचा ‘ कथासरित्सागर ’ अशाच प्रकारचा ग्रंथ आहे. कांहीं प्रचलित अद्भुत रम्य दंतकथांतून सत्याचा अंश थोडासा झळकल्यावांचून रहात नाहीं. वाचकांनीं त्या तऱ्हेनें त्यांचें मर्म समजून घेण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. कालिदासाचें ‘ मेघदूत ’ अशाच कांहीं कारणानें बाहेर आलें आहे.

मनुष्यभक्षक लोक. (Cannibals)

‘ उत्क्रांतितत्ववेत्यांना न सांपडलेला व मानवी जातीची पशु योनिपासून फारखत करणारा दुवा कोणता ? ’ असा जर प्रश्न कोणी केला तर त्यास उत्तर हणून एक अमेरिकन लेखक हणतो, “ हा दुवा चेल्यूने वर्णन केलेलीं खुर्जीं माणसें कां समजूं नये ? चेल्यूचें व त्याचा अनुवाद करून आफ्रिकेंत ठेंगू मानव जाती असल्याबद्दल खात्री देणाऱ्या प्रवाशांचें हणणें जर खरें असेल तर ही मानव जातीच पशुयोनि व मनुष्ययोनि यांमधील दुवा असली पाहिजे. कारण ही ठेंगू जात मनुष्य व पशु यांच्या मिश्र गुणधर्मांनें युक्त अशी आहे. हे त्यांच्या वर्णनावरून उघड उघड दिसत आहे. कित्येकांचें हणणें आहे कीं, ह्या ठेंगू जातीला मधील दुवा मानण्यापेक्षां आफ्रिकेंतील कित्येक मनुष्यभक्षक मनुष्यांना हा दुवा मानणें जास्त सयुक्तिक होईल; परंतु त्यांचें हें हणणें केवळ ह्या लोकांच्या हिंसक मनोवृत्ति पाहूनच मान्य करितां येणार नाहीं. ठेंगू जाति निरुपद्रवी आहे; पण तिच्यांत मानवी जातीच्या सुधारणेचीं मूळ बीजे दिसत नाहींत. तसें मनुष्यभक्षक जातीचें नाहीं. वन्यपशूप्रमाणें हिंसक खरी; पण त्यांच्यांत मानवी जातीच्या उन्नतीचें बीज स्पष्टपणें दिसून येतें. हणूनच ही हिंसक जात दुवा मानण्यापेक्षां ठेंगू जातच दुवा मानणें इष्ट आहे. ”

वरील लेखकाचें हणणें ताडून पाहण्याकरितां आफ्रिकेंतील ज्या कांहीं हिंसक मानव जाती आहेत त्यांचा आपण इतिहास पाहूं.

*मोंवाटा नामक हिंसक लोक.

आफ्रिकेंतील इजिप्तच्या खालच्या अंगास न्युबिया नामक एक देश आहे. त्यांत या लोकांची वस्ती आहे. आपल्या हिंसक मनोवृत्तिमुळे हे सुधारलेल्या जगापासून फार अलिप्त आहेत. तरी ते शेतकी करणें, अन्न शिजवून खाणें, घरे बांधणें, चरबी व दारू काढणें इत्यादि गोष्टी जाणतात. यांना वस्त्रे विणण्याचें माहीत नसलें तरी चट्या विणणें, दोरखंडे करणें हे येतें. कातड्यांचा उपयोग वस्त्राप्रमाणें करण्याचें यांना माहीत नाहीं. यांना हत्तीची, रानरेड्यांची, आस्त्रलांचा शिकार करणें पसंत असतें. या लोकांना मनुष्याचें मांस व जनावरांची चरबी अतिशय आवडते.

यांचा राजा पोरें खातो !

आफ्रिकेंत आपल्या हिंसक मनोवृत्तिबद्दल ज्या कांहीं जाति प्रसिद्ध आहेत त्यांत मोंवाटा जात श्रेष्ठ आहे व त्याबद्दल त्यांस मोठा अभिमान आहे. त्यांच्या आसपास ज्या कित्येक जाति आहेत त्या सर्वांत हे गौरवर्ण असल्यामुळे ते आपल्यास श्रेष्ठ समजतात. अर्थात् आपल्या सभोंवतीं असलेल्या मनुष्यजातींना हे कस्पटाप्रमाणें लेखून आपल्या नरमांसभोजनाच्या आवडीकरितां त्या गरीब लोकांवर हल्ले करितात व त्या हल्ल्यांत जेवढीं माणसें हातीं लागतील तेवढीं आपसांत वांटून घेतात व आपल्या जिव्हेची तृप्ति करितात. आपल्या ताब्यांत आलेल्या माणसांना ते इतक्या क्रूरतेनें वागवितात कीं, त्या पेक्षां खाटीक लोकही आपल्या मेंढरांना जास्त दयेनें वागवितात असें ह्मणावें लागतें.

* ठेंगू मानवजातीच्या वर्णनांत शेविनफर्थ ज्या मोंवाटा जातीच्या मुंझा राजाकडे गेला होता, ती हीच जात होय.

शेविनफर्थ ह्मणतो, “ मुंझा राजाचे दरबारीं माझा कांहीं दिवस मुक्काम असतां मी मुंझा राजास दररोज एक लहान मूल खाण्यास लागतें असें ऐकत असें, व मोंबाटा लोक मनुष्यमांसाहारी आहेत हेही मला ऐकून ठाऊक होतें; पण मला ही गोष्ट प्रत्यक्ष पाहण्यास एक दोन वेळच सांपडली. एकदां मी कांहीं कारणाने एका मोंबाटाच्या घरांत गेलों. पाहतों तों कांहीं तरुण स्त्रिया एका मुडद्याचें कातडें सोलून काढण्यांत गुंतल्या होत्या!!! मला तो देखावा पाहून घेरी आल्यासारखें झालें. मी मुक्काट्यानें तेथून निघून गेलों. दुसरे एके वेळीं एका ह्यातारीच्या घरीं मनुष्याचा तुटका हात चुलीवर लोंबकळत ठेविलेला दिसला. ह्या लोकांना त्यासंबंधी थोडें देखील वाईट वाटत नाही. मोठमोठ्या सुन्या हातांत घेऊन व जवळ पाण्याचीं भांडीं घेऊन (बटाटे सोलल्याप्रमाणें) * ते लोक मुडदे सोलतात व नंतर त्याचे तुकडे करून कांहीं खारवतात व कांहीं ताजे शिजवून खातात.

असे प्रकार मी प्रयत्न केला असता तर पुष्कळच पाहण्यास मिळाले असते; पण मला ते पाहण्याचें धाडस होईना. शिवाय आह्मीं तेथें असतां हे प्रकार गुप्तपणें होत असत. याचें कारण शोधतां असें कळलें कीं, मुंझा राजानें, आह्मीं त्याच्या दरबारीं येणार आहोंत हे पाहून व आह्माला नरमांसभोजनाचा अगदीं तिटकारा आहे हे जाणून, आपल्या लोकांस हे प्रकार गुप्तपणें करण्यास फर्माविलें होतें. शिवाय मोंबाटा लोक स्वतःच आपल्या कोणत्याहि चालीरीति परक्या लोकांस न समजतील अशी काळजी घेतात.

* शेविनफर्थचे शब्द ‘ बकरे किंवा डुकर सोलल्याप्रमाणें ’ असे आहेत. शाकाहारी लोकांना ह्या शब्दावरून त्या क्रूरतेची कल्पना येणार नाही ह्मणून वरील शब्द वापरले आहेत.

शेविनफर्थ पुढें ह्मणतो, “ बर्लिनमधील म्युझियममध्ये मनुष्याच्या ज्या कित्येक कवट्या ठेवण्यांत आल्या आहेत, त्या सर्व या मोंबाटा लोकांनीं खाल्लेल्या माणसांच्या असून त्या त्यांच्याचकडून मी विकत घेतल्या आहेत. त्यावरून या राक्षसांची हिंसकवृत्ति सहज समजून येईल. जगामध्ये ज्या कांहीं मनुष्यभक्षक जाति आहेत त्यांत मोंबाटांचा नंबर वर आहे, यांत मुळींच शंका नाही. असें आहे तरी मोंबाटा जात इतर जातिपेक्षां कांहीं बाबतींत श्रेष्ठ आहे. मोंबाटांना थोडीशी राष्ट्रीयत्वाची कल्पना असून त्यांना आपल्या देशाचा व जातीचा अभिमान आहे. मैत्री कायम ठेवण्यांत व ज्यास एकदां मित्र ह्मटलें त्याचा कधींही विश्वासघात न करण्यांत ते फार जागरूक असतात. तसेच ते लढण्यांतही अतिशय शूर आहेत. मी त्यांच्या देशांत येण्यापूर्वीं एका आगव व्यापाऱ्यानें मला आपला त्यांच्या लढवय्येपणाचा एक अनुभव सांगितला तो असा, “ मुंजा राजाची एक बहीण अतिशय शूर व धाडसी होती. एकदां आमच्या जातीतील अब्बू गुरून नामक सरदारानें कांहीं खोडसाळपणा केल्यामुळें त्याच्यावर ह्या बाईनें हल्ला करून त्यास धुळीस मिळविलें. तरी वास्तविक अरबांच्या जवळ बंदुका व त्यांच्याजवळ नुसते भाले होते ! ”

इतर आसपासच्या क्रूर जातीही मोंबाटा जातीस फार भिऊन वगतात एकदां एकानें शेविनफर्थ यास सांगितलें कीं, ‘ तुम्हाला मोंबाटाची भीति वाटत नसेल; पण आम्हांला वाटते. कारण भीति बाळगण्यासारखेच भयंकर ते आहेत. ’

न्यामन्याम जाति. (Niam niam.)

शेनिगफर्थ सांगतो, “ हे प्रकार पाहून कांहीं कांहीं प्रसंगीं मला आपल्या देशांतील फौज आणून या रानटी लोकांना बलपूर्वक त्यांच्या या राक्षसी वृत्तिपासून परावृत्त करावें असें वाटे. केव्हां केव्हां तर मला त्या लोकांचा इतका तिटकारा व क्रोध येई कीं, तेथल्या तेथें त्या लोकांचे खून पाडावेत असें वाटे; पण पुनः स्वतःच्या जिवाचा मोह आहेना! आणि अशा त्राग्यापासून फायदा फार थोडा. तेव्हां विवेकानें मला या गोष्टीकडे कानाडोळाच करावा लागे.

सहृदय मनुष्याला अशा लोकांत जाऊन राहणें फार कठीण जाईल. कारण तेथील परिस्थिति इतकी चमत्कारिक असते कीं, आपल्या मनाच्या तळमळीकडे, क्रोधाकडे न पाहतां तेथील क्रूरतेचे प्रकार मुकाव्यानें पहावे लागतात. बरें सामोपचारानें त्यांना उपदेश करावा तर आमची सर्व भिस्त आमचे वाटाडे व दुभाषी यांजवर; पण त्यांनाही माणुसकी तितकीच! त्यांनीं आमच्या उपदेशाचा विपर्यास करून त्या लोकांस सांगितला तरी आह्मांस काय कळणार?

असे प्रसंग मला पुष्कळ आले. त्यांपैकीं एक असा, “ महम्मद माझा वाटाड्या व दुभाषी होता. एके दिवशीं तो मजजवळ येऊन ह्मणाला, आपल्या स्वारींतील दाणागोटा थोडा संपला आहे. त्याची भरती करावयाची असल्यास जवळच बबकर (Bubekur) नामक एक गरीब पण सधन जात आहे. तिच्यावर आह्मीं येथील ‘ न्याम न्याम ’ लोकांच्या मदतीनें हल्ला करणार आहोंत. धान्य मिळेल तेवढें आपलें व मनुष्यें मिळतील तेवढीं त्यांचीं, असा ठराव करून ते आह्मांस सहाय्य करण्यास कबूल आहेत. ”

“ माणसें घेऊन ते काय करणार ? त्यांच्यांतही गुलामविक्रीची पद्धत आहे काय ? ”

“ नाही. ते गुलाम विकण्याची पाळी कधीच आणीत नाहीत. त्यांना हा व्यापार माहीत नाही व माहीत झाला तरी ते या व्यापारांत पडणार नाहीत. ”

हे बोलत असतां तो कावेबाजपणें हंसत होता. मोंबाटाप्रमाणें हे लोकही मनुष्यभक्षक आहेत काय ? अशी शंका माझे मनांत आली व माझे काळीज थरारलें ! मी महम्मदास ह्मटलें, “ महम्मद ! मला वाटते, ह्या लोकांत नरमांसभोजनाची चाल आहे. ”

“ हो—मग ? ”

“ मग अशा चालीस आपण प्रोत्साहन द्यावयाचें ? धिक्कार ! महम्मद, धिक्कार असो अशा कृत्याला ! आपल्यास उपाशीं मरण आलेलें पत्करलें ; पण अशा कार्यांत आपण नाही सहाय्य करणार. ”

“ पण त्या लोकांना तर मी हें सांगून चुकलों आहे. ”

“ आण—त्या लोकांना मजकडे बोलावून आण, आपण त्यांची समजूत घालूं व त्यांना अशा कृत्यांपासून परावृत्त होण्यास सांगूं. ”

माझ्या सांगण्याप्रमाणें महम्मदानें त्या लोकांच्या नायकास बोलावून आणिलें. महम्मदाच्या मध्यस्थीनें मी त्या नायकास दयेचें महत्त्व, ईश्वराची भीति, परदुःख कसें ओळखावें इत्यादि पुष्कळ गोष्टी सांगितल्या. त्या वेळीं तरी तो नायक खुष झालेला दिसला. त्यानें माझ्या ह्मणण्यास मान डोलावली व तो निघून गेला. त्यावेळीं तरी आपण आज एक मोठें पुण्यकर्म केले असें वाटलें ; पण काय आश्चर्य सांगावें. माझ्या प्रत्येक बोलण्याचा निराळा अर्थ करून

महंमदानें त्या नायकास मी या राक्षसी कृत्यास अनुकूल आहे असें सांगितलें. महंमदानें त्यास, “ त्या लोकांचा नाश कसा करावा, त्यांना कसें लुटावें व त्यांचा विश्वासघात करून त्यांना कसें कैद करावें ? ” याच्या निरनिराळ्या युक्त्या मी सांगत आहे असें त्यांच्या भाषेत कळविलें व त्यामुळेंच त्या नायकास आनंद झाला आणि त्यानें माझ्या ह्मणण्यास मान डोलावली. महंमदाची ही लुचेगिरी मला बराच वेळ कळली नाही. त्या रात्री त्यांनीं जेव्हां त्या लोकांवर हल्ला करून त्यांची लूट केली त्या वेळीं मला हें सर्व कपट समजलें. पण आतां त्याचा काय उपयोग ? मला महंमदाचा मोठा संताप आला; पण त्याला दुखवून माझे चालणार नव्हतें.

दुसरे दिवशीं रात्री भाणिलेल्या लुटीची वांटणी झाली. कांहीं धान्य, जनावरें आहारा मिळालीं व मनुष्ये त्या लोकांनीं वांटून घेतलीं. तरुण स्त्रिया घरीं बाळगण्यांत आल्या. पुरुष, कुरूप स्त्रिया व प्रौढ स्त्रिया शेतकीकडे लावल्या आणि कोंवळीं पोरे व ह्यातारीं माणसें त्यांनीं खाण्याच्या उपयोगांत घेतलीं ! घडलेल्या प्रकाराचें मला फार फार वाईट वाटलें ! महंमदाचा मी पुष्कळ धिक्कार केला व मला तूं असेंच फसवितोस काय ? ह्मणून विचारिलें. निष्ठूर मनाचा तो ! त्याला त्याचें कांहींच वाटलें नाही. तो हंसून ह्मणाला, “ गुलाम करून त्यांना गुरांसारखें वागविण्यांत तुझां गोऱ्या लोकांना कोठें वाईट वाटतें ! तुमच्यापेक्षां हे लोक किती तरी दयाळू ! हे कैद केलेल्या लोकांस मारून तरी टाकतात, पण तुमचे लोक कैद केलेल्यांस निर्दयपणानें हाल हाल करून मारतात. ” महंमदाचें हें ह्मणणें अक्षरशः खरें होतें. कारण त्या वेळीं अमेरिकेंत गुलामांचा व्यापार अगदीं रंगांत होता. असो.

एका कौवळ्या मुलाची चटणी !

शेविनफर्थ ह्मणतो, “ ह्या जन्मीं तर नाहीच; पण अनेक जन्म मी तो देखावा विसरणार नाही. न्यामन्याम लोकांत फिरत असतां एकदां एका खेड्यांत मी शिरलों. पाहिल्याच झोंपडीजवळ एक ह्यातारी एक भोंपळा फोडून कांहीं मुलांना घाटीत होती. त्याच्या समोरच्या झोंपडींत कांहीं ह्यातारी मंडळी चकाव्या पिटीत बसली होती. आणि त्याच्याच पलीकडे बाहेर उन्हांत एका चटईवर एक दोन दिवसांचें जिवंत मूळ उन्हांत वाळण्याकरितां ह्मणून टाकलें होतें. शोधाभर्तीं समजलें कीं, तें मूळ त्यांनीं पकडून आणिलेल्या एका बाईचें होतें. त्या बाईला शेतांत काम करण्यास घालवून दिली होती व तिच्या पश्चात् त्या दोन दिवसांच्या दुर्दैवी मुलाचें एक उत्तमसें पक्कान्न बनणार होतें ! उन्हाच्या तापानें तें मूळ तडफडत होतें व किंकाळत होतें तरी तेथें असलेल्या राक्षसांना त्याची दादही नव्हती. मला मोठा संताप आला. तेथें असलेल्या सर्व निष्ठूर मंडळीचे खून पाडावेसें मला वाटलें; पण परिस्थितीकडे पाहून मला आपला क्रोध आंवरवा लागला. ”

राक्षसी फॅन्स. (Fans)

ऋूपणांत मोंबाटाच्या खालोखाल-अथवा बरोबरीनें ह्मटलें तरी चालण्यासारखें आहे-फॅन्स जातीचा नंबर लागण्यास हरकत नाही. मोंबाटाप्रमाणें यांनाही लढाया, मारामान्या यांचा मोठा आनंद वाटतो. कांहीं बाबतींत हे मोंबाटावरही ताण करतात. गरीब व निराधार भशा लोकांवर हे हल्ले करितात, त्यांचें धनधान्य लुटतात. गांवांतील

तरुण स्त्रियांखेरीज सर्वांना ठार करितात व नंतर त्या गांवाला आग लाऊन देतात, तेव्हां त्यांना बरे वाटते. अशा गोष्टीने देव आपणावर प्रसन्न होतो. अशी त्यांची धार्मिक समजूत आहे!

चेल्यू या लोकांत कांहीं दिवस राहिला होता. तो ह्मणतो, “ एकदां या लोकांनीं जवळच्या पोंगानामक गांवीं हल्ला केला व आपल्या नेहमींच्या पद्धतिप्रमाणें लुटालूट, जाळपोळ झाल्यावर त्यांनीं जळक्या घरांत सांपडून भाजून मेलेल्या माणसांना लांडग्यांप्रमाणें दातांनीं तोडतोडून खाल्लें! सुऱ्यांची सुद्धां वाट पाहिली नाही!!

हे लोक फार मानभावी आहेत. यांनु विचारिलें, “ तुहीं माणसें खाता का? ” तर हे लागलींच कानावर हात ठेवतात व दुसऱ्या गांवाकडे बोट दाखवून ह्मणतात, “ ते पहा—त्या गांवचे लोक ते राक्षसी कृत्य करितात. ह्मणून तर त्यांचें आमचें पटत नाही. ”

अशा प्रकारें प्रत्येकजण नरमांसभक्षणाचें घोर कर्म दुसऱ्यावर लादून आपण नामानिराळा होऊं पाहतो.

मिस्टर रीड नामक एका प्रवाशाला त्यांचें हें कपट माहित होतें. ह्मणून त्यानें प्रथम सर्व ठिकाणीं फिरून नंतर त्यांच्या पदरांत त्यांच्या घोर पातकाचें माप घालावयाचें ठरविलें. त्याप्रमाणें तो सर्व ठिकाणीं फिरला व त्यापैकीं सर्व लोक नरमांस भक्षक असूनही आपण सोंवळे आहेत ह्मणून सांगूं लागले. अखेरीस एका ह्याताऱ्या माणसानें आपल्या जातीची खरी माहिती दिली. तो ह्मणाला, “ आहीं सर्व मंडळी माणसें खातो. माणसांचें मांस आह्माला फार आवडतें. त्यांत चरबीदार माणसांचें मांस तर विचारूंच नका. मी स्वतः लढाईतील पकडून आणलेल्या तरुणांचें मांस खातो! ह्याताऱ्या माणसांचें मांस मला आवडत नाही. आहीं आंमच्या आंसेष्टांनाही तीं मेल्यावर

खाण्यांतच संपवितो. बाहेर मात्र ही गोष्ट अगदी फोडू देत नाही. परगांवांतील मुडदेही वेळप्रसंगी आहीं विकत घेतो. कांहीं कांहीं मुडदे तर आह्याला फार स्वस्त पडतात. हत्तीचा एक लहानसा दांत दिला की, आह्याला मुडदा मिळतो. आसपासच्या गरीब जाती आह्याला भिऊन आपले मुडदे आह्याला विकतात. ”

पोर्तुगीज, फ्रेंच वगैरे गोरे लोक आफ्रिकेतील निग्रोंना गुलाम ह्मणून पकडून नेत असत. त्यामुळे गोरे लोकही मनुष्यभक्षक असावेत असे फॅन लोकांना वाटते. त्याने विचारले, “ तुम्ही माणसे खातां ना ? ” रीडने ही गोष्ट नाकारिली ! तेव्हां तो फॅन मिटक्या मारीत ह्मणाला, “ तुम्ही दिसण्यांत गुलजार व मांसल दिसतां. तुमचे मांस मोठे रुचकर असावेसे वाटते. ” असे ह्मणून तो कावेबाज हातारा रीडकडे मोठ्या आशेने पाहू लागला. त्याचे भाषण ऐकून रीडला एकदम धक्का बसला. केव्हां तरी आपलीच चटणी होण्याचा संभव आहे असे पाहून व पुढे येणाऱ्या गोऱ्या प्रवाशानांही त्रास होण्यासारखी स्थिति आहे हे जाणून घेऊन, तो गंभीरपणे ह्मणाला, “ तुमची ही नरमांसभक्षणाची चाल फार सुरेख आहे व ती आमच्या देशांत सुरू करण्याचा कित्येकांनी प्रयत्न केला; पण काय करावे ? गोऱ्या माणसांचे मांस व रक्त अतिशय जहरी असते असे आढळून आले आहे. ”

त्या हाताऱ्यास रीडचे हे भाषण खरे वाटले; तो ह्मणाला, “ तरीच तुम्ही इकडचे काळे निग्रो पळवून नेतां बरं का ? ” रीडने याला मान हालविली.

रीडने सांगून ठेवलेल्या या युक्तीमुळेच आफ्रिकेत जाणाऱ्या प्रवाशांची चटणी अगर पकाने होत नाहीत.

फॅन लोकांना कन्या संतति हवी असते !

आफ्रिकेतील सर्व जातींतच बहुविवाह करण्याची चाल आहे. त्यामुळे त्यांची प्रजा सारखी वाढत आहे. तरी पण फॅन लोकांना मुलापेक्षां मुलगी झाल्याचा आनंद विशेष होतो. याला कारण मुलींचीं लग्ने होण्याचे वेळीं त्यांना आपल्या नरमांसभोजनाची इच्छा पूर्ण करून घेतां येते. ह्या जातींत मुलींचीं लग्ने उशीरां होतात. मुलींचें वय सोळा वर्षांचें झाले कीं, मुलीचा बाप गांवांतील अविवाहित तरुणास आपल्या घरीं बोलावतो. सर्व तरुण जमल्यावर मुलीचा बाप तिच्या सौंदर्याचें वर्णन करीत करीत लिलाव पुकारतो. जमलेले तरुण तिच्या रूपांत कांहींना कांहीं खोड काढून लिलावाची रक्कम कमी करूं पाहतात. अखेरीस कांहीं एका किंमतीवर एखाद्या तरुणाचा सौदा मान्य करण्यांत येतो व नंतर त्यांचा विवाह होतो. या विवाहसमारंभांत नवऱ्यामुलाचें खर्चाच्या बाबतींत चांगलें दिवाळें वाजते.

कूर निम नाम (Neam-Nam)

विषुववृत्ताच्या जवळच खालच्या बाजून एक मोठा सुपीक प्रदेश आहे. तेथे हे राक्षस राहतात. इ. स. १८६० मध्ये मि० पेटेरिक नामक एक इंग्रज प्रवासी यांचे देशांत राहण्याकरितां झणून गेला होता. त्यानेच त्या लोकांची बरीचशी माहिती गोळाकरून ठेविली आहे. त्यावरून असें कळते कीं, वर्णानें हे लोक काळे नाहींत. हिंदू लोकांप्रमाणें दिसतात. यांचे केंसही लांब वाढतात. झणजे चांगले खाद्यावर पडण्या इतके वाढतात. त्यांना कार्पास वस्त्र माहीत

नसलें तरी, कांहीं झाडांच्या सालींचे बारीक धागे काढून त्यांची वस्त्रे विणून तीं ते धारण करितात. वहाणांसारखे जोडे करण्याचेंही त्यांना ज्ञान आहे. त्यांना बाहेरच्या जगाची कांहीं माहिती नाही. कवड्या, हस्तिदंत, हिपोचें कातडें वगैरे जिनसांचे नानातऱ्हेचे दागिने करून हे लोक आपलें शरीर शृंगारितात. हे इतर कोणत्याही जातीपेक्षां शरीरानें स्वच्छ असतात. पण इतकें असूनही हे मनुष्य-भक्षक आहेत. आसपासच्या प्रदेशांत यांचा मोठा दरारा असून बाहेरचे लोक ह्यांच्याशीं दळणवळण ठेवण्यास फार भितात. त्यामुळें या लोकांना आपल्या शौर्याविषयीं मोठा अभिमान वाटतो.

पेटेरिकला ह्यांच्या प्रदेशांत जावयाचें होतें तर त्याच्या बरोबर जाण्यास कोणी मनुष्य मिळना. नाही तर यांच्या बंदुकीपुढें मोठमोठीं हिंसक जनावरेही कांपत असतात, हें त्यांना माहित होतें. अखेरीस पेटेरिकनें पैशाचा लोभ दाखवून एक दुभाषी व कांहीं लोक आपल्या बरोबर निघण्यास तयार केले. आणि त्याप्रमाणें तो निम-नमच्या प्रदेशाकडे निघाला. पण जसजसा तो त्या राक्षसी जातीच्या प्रदेशा-जवळ येऊं लागला, तसतसा पेटेरिकच्या बरोबर आलेल्या मंडळीचा धीर सुटला व ते एकेक पळून जाऊं लागले. अखेरीस एक दुभाषी व दोन नाकर एवढी मंडळी शिल्लक राहिली. ह्यापुढील वर्णन आह्मी पेटेरिकच्या शब्दांत देतोः—

“ आह्मी त्यांच्या गांवाजवळ जाऊन पोहोचलों. आह्मांला पाह-तांच त्या गांवांतील लोकांनीं आपलें लढाऊ ढोलकें वाजविण्यास सुरुवात केली. त्या ढोलक्याचा आवाज ऐकतांच माझ्याबरोबर शिल्लक राहिलेल्या तिघांना मोठी भीति वाटली. ते हणूं लागले, हा त्यांच्या लढाईच्या वेळचा ढोल वाजूं लागला. ते आपल्यावर

आतां बहुतेक चाल करून येतील. " मी त्यांना धीर देत होतो तोंच त्या गांवचे लोक लढण्याचे हेतूने आपली शस्त्रां घेऊन आह्लांकडे येऊं लागले; पण फक्त आह्लां चौघांना पाहतांच व आह्लां अगदीं निर्भय चित्तानें त्यांचेकडे जात होतो हें पाहून, त्यांना आश्चर्य वाटलें व त्यांनीं आमच्यावर हल्ला करण्याचा बेत रहित केलासा दिसलें. आह्लांही आपल्या तयारींत होतो. त्यांनीं हल्ला केला असता तर त्यांना आह्लां पुरून उरलों असतो, हें आह्लाला पक्कें माहीत होतें. त्यांनीं आपले रोंखलेले भाले खालीं करितांच आह्लांही आपल्या बंदुका खालीं केल्या.

आह्लां गांवांत प्रवेश केला. त्यांनींही आह्लांस वाट करून दिली. आमच्या येण्यानें त्यांना मोठा आनंद झालासा दिसला. आह्लां गांवांत आलेले पाहून ते मारे उड्या मारूं लागले. आपापसांत डोळे मिचकावूं लागले. एकमेकांच्या चेष्टा करूं लागले. आह्लांला पाहून जे आह्लांवर हल्ला करण्यास तयार झाले होते तेच आह्लाला गांवांत आलेले पाहून आनंदानें नाचूं लागले. हें पाहून मला मोठें नवल वाटलें. पण अखेरीस दुभाष्याकडून आह्लांला त्यांच्या आनंदाचें कारण कळलें. आह्लां चौघे निःशस्त्र (आह्लाजवळ बंदुका होत्या; पण ते एक भयंकर शस्त्र आहे, हें त्यांना काय माहीत ?) व असूनही मोठ्या निर्भयपणानें त्यांच्या गांवांत आलों आहोत. अर्थात् लढाई न करितां हा मेवा आयता चालून आला आहे. आतां मेजवानी उडविण्यास हरकत नाही. असेंच ते उड्या मारमारून परस्परांस सांगत होते. दुभाष्याकडून असेही कळलें कीं, " आह्लां (ते रानटी लोक) नरमांसभक्षक आहोत, हें या गोऱ्या माणसांना कळलेलें दिसत नाही. भले वेडेपीर चालून आले ! यांचीं पकानें काय उत्तम होतील ? " इत्यादि बडबडत ते आह्लांयागून येत होते.

गांवच्या चवाठ्यावर एक भलें मोठें झाड होतें. त्याखालीं आह्मीं जाऊन बसलों ! ते लोकही आमच्या भोंवतीं जमले. कांहीं बसले व कांहीं उभे राहिले, आतां कांहींनीं आमची कुरापत काढून आह्मांस त्रास देण्याचा विचार केलेला दिसला. त्यांच्यापैकीं कांहीं मला अगदीं खेटून बसले व डोळे वगैरे मिचकावून आमची चेष्टा करूं लागले. ते अगदीं पूर्णपणें विथरेपर्यंत त्यांना आमच्या बंदूकीचा प्रभाव दाखवावयाचा नाहीं, असा मी निश्चय केला होता व मी आपल्या लोकांनाही तेंच सांगून ठेविलें होतें.

दुभाष्याकडून मी त्यांच्या नायकास बोलावणें पाठविलें. थोड्याच वेळांत एक वृद्ध मनुष्य तेंथें आला. तो मोठा भव्य दिसत होता व त्या लोकांचा तो नायक शोभत होता. दुभाष्याकडून आह्मीं आपला हेतु त्यास कळविला, तो ऐकून त्यास समाधान वाटलें. तो आपल्या अनुयायांकडे वळून ह्मणाला, “ माझ्या मित्रांनो, या विचित्र लोकांचा अपमान तुह्मीं करूं नये अशी माझी इच्छा आहे. तुह्माला माहीत आहे, हे कोठून आले आहेत ? ”

सर्वांनीं ओरडून ह्मटलें, “ कोठून कां येईनात ? आह्मी त्यांची मेजवानी उडविणार ? ”

नायकानें आपल्या राजपद्धतीप्रमाणें भाला उंच करून सर्वास चुप्प राहण्यास सांगितलें. मग मात्र कोणी बोललें नाहीं. सर्व गप्प बसलेले पाहतांच नायक पुढें ह्मणाला, “ पहा—त्यांचेकडे पहा. अवघे चौघेजण आहेत. इतक्या निर्भयपणें आपल्या गांवांत इतके दिवस कोणी तरी आले होते काय ? ” नाहीं ! कारण सांगूं का—यांचें मांस अतिशय विषारी असतें. त्यामुळें यांना कोणीही खात नाहीं. ” आपल्या नायकाचें हें भाषण ऐकतांच ते सर्व लोक

आह्मांकडे निराशेने पाहू लागले. नायक पुढे ह्मणाला, “ आपल्याला कोणी खाणार नाही ही खात्री असल्यामुळेच ते आपल्या येथे पाहुणे ह्मणून निर्भय चित्ताने आले आहेत. ते कोठून आले व ते कोणत्या जातीचे आहेत हे मलाही माहित नाही. पण ते फार दुरून आले असावेत. नानाप्रकारच्या मनुष्यजाती त्यांनी पाहिल्या असतील. नानाप्रकारच्या वन्यपशूंनी त्यांचा सामना घडला असेल. त्या सर्वांना टाळून हे येथे आले आहेत. त्यावरून हे अतिशय शूर असले पाहिजेत. मित्रांनो! त्यांच्या हातींतील हत्याराकडे पाहिले त काय? ह्यः! किती चमत्कारिक हत्यार ते! सोटा ह्मणावा तर सोटा नाही. सुरी ह्मणावी तर धार नाही. भाला ह्मणावा तर टोंक नाही. धनुष्य ह्मणावे तर वांकडे नाही. दोन भोके असलेल्या नळ्या एका लांकडाच्या ठोकळ्यांत कोबल्या आहेत. आणि ह्मणे ते त्यांचे मोठे जंगी हत्यार आहे! ह्यः मित्रांनो! तुम्हाला हंसायला येते! हंसण्यासारखीच गोष्ट आहे! मला वाटते ही त्यांची कांहीं तरी थाप असली पाहिजे. तुमच्यामध्ये मी शहाणा आहे व ह्मणूनच तुम्ही मला आपला नायक केले आहे; पण मलाही या हत्याराचा कसा उपयोग करावयाचा हे समजले नाही. त्यांच्याजवळ ढाल नाही. मला वाटते ही त्यांना माहित नसावी. त्यांचा आपल्या हत्यारावर मोठा विश्वास आहे. कदाचित् त्यांची हत्यारे तशी असतीलही! तर माझ्या मित्रांनो! ज्या नायकाच्या प्रत्येक शब्दाप्रमाणे तुम्ही चालला, त्याच्या या सांगण्यासही मान द्या! या माणसांशी लढण्याचा प्रसंग आणून आपला नाश करून घेऊ नका. तुम्ही अद्याप कोणालाही हार गेला नाही. यांच्याशी भांडून अपजय घेऊ नका. त्यांच्याशी मैत्री करून त्यांचा विश्वास संपादन करा! ” अशाप्रकारे त्या नायकाने आपल्या अनुयायांस मोठ्या शहाणपणाचा उपदेश केला व त्यामुळे त्या नायकाविषयी माझे मत फार चांगले झाले.

नंतर त्याने मला आपली बंदूक पाहण्यास मागितली. त्याप्रमाणे मी तीतील केप काढून ती त्याचे हातांत दिली. त्याने ती बंदूक उलटून सुलटून पुष्कळ पाहिली; पण त्याचा त्यास कांहीं उलगडा पडला नाही. त्याने आश्चर्य करित आपले डोके हालविले. तेव्हां मी त्याचे हातून बंदूक घेऊन त्यांत केप घातली व जवळच्या वृक्षावर एक पक्षी बसला होता, त्यावर नेम धरून गोळी झाडली! पक्षी पटकन् खाली पडला! ते पाहून मात्र त्या लोकांची गाळण उडाली! आवाज ऐकून तर प्रत्येकजण जमिनीवर पालथा निजला. व दुःखाने केकावू लागला. जणू काय प्रत्येकाला गोळी लागली होती. नाईक तर आपले डोके चाचपून जखम बगैरे कोठे पडली आहे की काय हे पाहू लागला. नंतर तो माझ्या पायावर येऊन पडला व हणाला मला व माझ्या जातीला वांचवा! आह्मांपैकीं एकही वांचण्याचे चिन्ह दिसत नाही. मी त्याची पुष्कळ समजूत केली व मी तुमच्यावर गोळी झाडली नाही असे त्यास पुष्कळ समजाऊन सांगितले. नंतर त्याने आपल्या अनुयायांसही उठण्यास सांगितले. पण प्रत्येकास किती वेळ तरी केवळ बंदूकीच्या आवाजाने आपणास जखम झाल्याचे वाटत होते व प्रत्येक आपल्या मित्रास आपले डोके नीट तपासून कोठे जखम तर झाली नाही, हणून विचारित होता. ह्याप्रमाणे त्यांचे अज्ञान पाहून आह्मांस त्यांची कीव आली व एक प्रकारे बरेही वाटले. हो! त्यांनाही असल्या बंदुका माहित असल्या व आह्मी विषारी आहोत ही थाप आहे हे कळते तर त्यांनी आमची केव्हांच चटणी उडविली असती. ” असो.

निम-न्याम लोकांचीं कांहीं चमत्कारिक हत्यारे.

निम-नेम योद्धा युद्धास निघाला की, त्याजवळ पुढील हत्यारे असतात. एक लांब भाला. याचे पाते पातळ पानाच्या आकाराचे व फार तीक्ष्ण असते. डाव्या हातांत एक ढाल! ही ढाल त्याचे

संबंध शरीर झांकलें जाईल इतकी मोठी असते. ही ढाल ठरावा-प्रमाणें कातड्याची नसतां, एक प्रकारच्या वृक्षाच्या चिंवट सालीं पासून, त्या साली दाट विणून त्यांची करितात. जो तो आप-आपल्या आवडीप्रमाणें ही ढाल विणतो व तीस नानाप्रकारचे रंग देतो. या ढालीच्या आंतल्या अंगास एक लांकडी खुंटी असून तिला एक दोन चमत्कारिक हत्यारें असतात. हीं तव्याप्रमाणें चक्राकार असून त्यांची कड तरवारीप्रमाणें तीक्ष्ण असते. यांस मध्यभागीं एक लांकडी खुंटी सैल बसविलेली असतो. आपला शत्रू भाल्याच्या फेंकीच्या आंत आलेला पाहतांच नीमनेम आपलें हें हत्यार काढितो व गरगर फिरवून शीक लोक ज्याप्रमाणें आपलें चक्र मारतात त्या-प्रमाणें शत्रूवर फेंकतो. हवेंत भिंगरीप्रमाणें फिरत तें शत्रूवर जाऊन कोसळते. ह्यामुळें मनुष्य मरत नाही, तरी जखम चांगली घायाळ होण्यासारखी होते.

ह्या हत्यारांचा उपयोग हे लोक हत्ती, हिपो, गेंडे यांच्या शिकारीतही करितात. हे लोक शिकार खेळण्यांत इतके चतुर असतात कीं, अगदीं उत्तम प्रकारच्या बंदुका घेऊनही पाश्चिमात्य लोकांना त्यांच्या इतकें जलद हत्तीला वगैरे मारतां येणार नाहीं.

ह्या लोकांना शिकार इतकी मुबलक मिळते कीं, वास्तविक त्यांना नरमांस खाण्याचें कांहीं कारण नाहीं. पण आपल्या जिभेचें कौतुक करण्याकरितांच ते आपल्या जातिबांधवाच्या मांसावर उदर-निर्वाह करितात. पेटेरिक यास असें सांगण्यांत आलें कीं, हे इतर जातींतल्या लोकांनाच मारतात असें नाहीं. आपल्या गांवांतील ह्याताऱ्याकोताऱ्या माणसांस हे शिल्क ठेवित नाहीत. फाडफाडून खातात. त्याचप्रमाणें यांनीं धरून आणलेले गुलाम जर पळून जातांना पकडण्यांत आले तर ताबडतोब इतर गुलामांना दहशत बसण्याकरितां, त्यांस फाडून खातात !

बॉनी राक्षस. (Bonny)

आफ्रिकेतील मनुष्यभक्षक लोकांचा इतिहास सांगत असतां, त्यांत मोंवाटा लोक जास्त क्रूर वाटले ह्मणून आर्झी प्रथम स्थान त्यांना दिले खरे; पण डॉ० हर्चिंगसन नामक एका प्रवाशाचे प्रवास वृत्तावरून, मोंवाटांचा गर्व हरण करण्याकरितांच कीं काय कोण जाणे, ही बॉनी राक्षसजात निर्माण झाल्याचें दिसते! मनुष्याचें रक्त मांस खाण्यांत यांनीं सर्वासं मार्गे टाकलें आहे, यांत शंका नाही.

पश्चिम आफ्रिकेच्या किनाऱ्याला यांचा प्रदेश असून यांच्या राजधानीस बॉनी असें ह्मणतात. बॉनी नदीच्या काठीं हे गांव वसलें असून त्याचकरितां त्या लोकांस बॉनी असें ह्मणतात. येथील हवा इतकी वाईट आहे कीं, बॉनी लोकांखेरीज इतरांनीं तेथे वास करणें जवळ जवळ अगदीं अशक्य आहे, ह्मणण्यास हरकत नाही.

ह्या लोकांत पिपर अथवा पीमोन्टो (Pepper or Pimento) या नांवाचा एक राजा होऊन गेला. ही एक मोठी भयंकर व्यक्ति त्या देशांत होऊन गेली. ह्या राक्षसाला तरुण माणसांचे पंजे खाणें फार आवडे व ती आपली इच्छा पूर्ण करण्याकरितां तो वाटेल तसलें भयंकर कृत्य करण्यास तयार होत असे. त्याची सर्व प्रजाही राक्षसी होती. तरी त्यांनासुद्धां आपल्या राजाच्या नरमांस भोजनाचा अगदीं वीट आला. एकदां या राजानें आपल्या एका सरदाराला व मागोमाग त्याच्या बायकोलाही मारून टाकलें! याचा परिणाम असा झाला कीं, बॉनी प्रजा बिथरली व तिनें यास गादीवरून काढून टाकिलें.

इ. स. १८५७ मध्ये ही स्वारी इंग्लंडास गेली. तेथे हे बाह्यतः तरी ख्रिस्ती झाले व इंग्रजांच्या सर्व चालीरीति उचलल्या. हळु हळू या कावेबाज मनुष्यानें तेथील मोठमोठ्या लोकांच्या ओळखी करून

घेतल्या व “ आमची बॉनी जात फार वाईट. ती नरमांसभक्षक आहे. ही राक्षसी चाल बंद करण्याचा मी किती तरी प्रयत्न केला; पण त्याचा कांहीं उपयोग झाला नाही. उलट त्यांनीं कट करून मला हांकलून दिलें. नाही तर आमचा देश किती संपन्न आहे. शेती काय उत्तम होते. खनिज द्रव्येही मुबलक सांपडतात. आपल्याला इंग्लंड फार आवडतो. इंग्लंडप्रमाणें बॉनी देशांत राज्य स्थापवें अशी माझी किती तरी इच्छा आहे. मला कोणी सहाय्य मात्र केलें पाहिजे. ” अशा गप्पा मारण्यास सुरवात केली. इंग्लंडांतील कांहीं भोळ्या व परोपकारी लोकांवर त्याच्या मायावी भाषणाचा चांगला परिणाम झाला. त्यांना वाटलें, ‘ नरमांसभक्षक लोकांमध्ये याचा जन्म असून हा किती कोंवळ्या मत्ताचा आहे. याला मदत करून तेथील लोकांस सुधारल्यास इंग्लंडास तें भूषणावहच आहे. ’ त्यांनीं असा विचार करून या सत्कृत्यास मदत हणून वर्गणी जमविण्यास सुरवात केली. १,००,००० फ्रँक जमा झाले. कांहीं धाडसी तरुणांनीं याचेबरोबर निघण्याचें कबूल केलें.

थोड्याच दिवसांत पुष्कळसें धन व कांहीं होतकरू मंडळी घेऊन पिपर आपल्या देशांत आला. त्यानें आपल्याबरोबर आलेल्या तरुणांना “ आमचें राज्य फार मोठें आहे. मी तुहाला मोठ-मोठ्या पगारावर अंमलदार नेमतां. प्रथम थोडा कडक अंमलें करून आपलें वजन बसवूं. नंतर खिश्चन धर्माचा प्रसार करूं. ” अशा थापा दिल्या होत्या व त्यांवर भुलून आलेल्या इंग्लीश तरुणांनीं केवढें मनोराज्य रचलें होतें. पण त्या दलदलीच्या व घाणेरड्या देशांत येतांच त्यांचे डोळे उघडले ! त्यांनीं कल्पना केली होती ‘ बॉनी ’ चांगलें शहर असेल, पण तेथें येऊन पाहतात तों काय ? चिखल,

झाडांच्या फांद्या व वाळलेलीं पानें यांच्या झोंपड्या!! हवा अतिशय वाईट! देश रक्ष व निर्धन!! तें पाहून त्या तरुणांना मोठें वाईट वाटलें; पण या धूर्तानें त्यांना आणखी थापा देऊन त्यांच्या सहाय्यानें आपली गादी तर बळकावली व अशा प्रकारें हातीं सत्ता येतांच त्यानें वरून घेतलेलें मेंढीचें कातडें फेंकून देऊन आपलें मूळचें स्वरूप प्रकट केलें! त्यानें या तरुणांस त्या गचाळ झोंपड्यांतून राहण्यास सांगून त्यांस दोन याम वर (एक हलकें नाणें) अंमलदार नेमण्यांत आलें. या गोष्टीचा त्या इंग्लीश तरुणांना मोठा संताप आला व ते कुरकुर करूं लागतांच यानें त्यांस ' मारून खाऊन टाकीन ' ह्मणून धमकी दिली! विचारे काय करतात? ती धमकी ऐकून त्याचे दास बनले. पण पिंपरच्या मनांत त्यांस नुसती धमकीच देण्याचें नव्हतें. त्यानें कारण नसतां कांहीं खुस्पट काढून त्यांच्यापैकीं एकेकाची मेजवानी उडविण्यास सुरुवात केली व कांहीं तरुण तेथील वाईट हवेनें मेले!

बॉनी लोकांचीं देवळें (जू-जू) (Ju-Ju.)

इतर जातीपेक्षां या लोकांचीं घरे जरा प्रशस्त असतात. हीं घरे प्रथम फांद्यांच्या झोंपड्या बांधून नंतर त्या चिखलानें लिपतात. खालची जमीनही चिखल सारवूनच केलेली असते. या त्यांच्या घरांत तीन भाग असतात. एक भाग बसण्याउठण्याचा, दुसरा स्वैपाकघर व तिसरें देवघर. यासच ते जू-जू असें ह्मणतात. या देवघरावर छप्पर नसतें. नुसत्या चारी बाजूनें भिंती व देवाला आडोसा ह्मणून कमानीसारखें कांहीं करितात. त्या कमानींत पुजाऱ्याला बसण्याकरितांही जागा केलेली असते. या देवळांत त्या त्या घराच्या कुलदेवतेची स्थापना केलेली असून तेथें असलेली वस्तु कोणीही

चोरीत नाहीं, ह्मणून घरांतील मौल्यवान जिनसा तेथें ठेवण्यांत येतात. स्वतः देवाची प्रतिमा ह्मणून जें काहीं ठेवितात तें फारच हास्यो-त्पादक असतें. घरच्या मालकाला आवडेल त्याप्रमाणें तो एखादा फाटका जोडा, तुटका दांत, लांकडाची खुंटी किंवा एखादी औष-धाची डबी, काय वाटेल तें देव ह्मणून तेथें ठेवितो व मग ह्या क्षुल्लुक वस्तुपुढें ते लोक नम्र होतात, त्या देवास नवस करितात व त्याची पूजाअर्चा करितात !

गांवांतील सार्वजनिक देऊळ ह्मणून चांगला चाळीस पन्नास फूट लांबीचा एक लंब चौक बांधितात. निर्यमाप्रमाणें वर छप्पर नसतें. देवापुरता काय तो मांडव ! पण याच देवळांत सहृदय मीणसाचें काळीज कापण्यासारखे प्रकार घडत असतात. देवाच्या सिंहासना-वर ह्मणून माणसांच्या कवड्या तन्हतन्हेचे रंग लावून अर्धवर्तुलाकार ठेविलेल्या असतात. या कवड्यांच्या मधून बकऱ्यांचीं वाळलेलीं मुंडकीं ठेविलेलीं असतात. काहीं तेथील मंडपाच्या खांबाला लटकत असतात. देवांच्या खालच्या बाजूला एक हंडा (कलश) ठेवलेला असतो. त्यांत बळी दिलेल्या प्राण्यांचें रक्त सांठविण्यांत येतें व पूजा अर्चा झाल्यावर तें तीर्थ ह्मणून सर्वास देण्यांत येतें. बळी घावयास आणलेल्या प्राण्यांत पुष्कळ वेळां मनुष्यही असूं शकतो. अशा देवळांच्या आवारांत बॉनी लोकांचे होऊन गेलेले राजे पुरतात ! याचें कारण असें सांगण्यांत येतें कीं, त्यांनीं आपल्या मृत्युपश्चातही मोठमोठ्या समारंभांचे वेळीं हजर रहावें.

कत्तल व रक्ताचे सडे !

बॉनी देशांत कोठेंही फेरा; टिकठिकाणीं हें जू-जू असावयाचेंच व त्यांत सारखी कत्तल चालू असावयाची ! रक्ताचा सडा पडलेला

पाहण्यांत त्या लोकांना मोठी धन्यता वाटते. बळी दिल्या जाणाऱ्या प्राण्याचे जितके हाल होतील, तितके त्यांस फार भावडतात. तेथील जू-जू देवळांतून बकरी व पक्षी यांच्या थोड्या थोड्या माना कापून त्यांस उलटें टांगून ठेवण्यांत येते. कुत्र्यांना शेंपटीकडून अथवा कानाला दोरी बांधून लोंबकळत ठेवण्यांत येते. व तशा स्थितींत ज्यावेळीं तीं तडफडून तडफडून मरतील त्यावेळीं त्यांस खाण्यांत येते. परक्या जातींवर हल्ला करून पकडून आणलेल्या माणसांमध्ये मुलें असलीं तर त्यांना ही कमरेभोंवतीं दोर बांधून उन्हांत उंच उंच काठ्यांवर अडकवून ठेवण्यांत येते ! व त्यांचे होत असलेले हाल त्यांच्या आईबापांना दाखवून, तीं मुलें आपल्या आईबापांकडे पाहून रडत असतां त्या अर्भकांसमोर त्यांच्या आईबापांचे तुकडे करून त्यांच्या दुःखास द्विगुणित करितात ! ही गोष्ट सर्वस्वी खोटी आहे असें बॉनी लोक परदेशी माणसाजवळ प्रतिपादन करितात; परंतु पुष्कळ गोऱ्या प्रवाशांनीं असले भयंकर प्रकार पाहिले आहेत.

पिपरनें दुसऱ्या एका राजाचें काळीज खाल्लें !

ही जाति, निदान हा पिपर किती नराधम होता, याचें एक उदाहरण कांहीं युरोपियन व्यापारीलोकांपुढें घडलें. एकदां पिपरनें कालाबार नामक देशाचा राजा 'अमरकी' यास पकडून आणिलें. या विजयोत्साहाचे वेळीं त्यानें एक मोठा जलसा केला. त्यांत त्यानें या व्यापारी लोकांना आमंत्रण दिलें. पण जेव्हां मेजवानीचे वेळीं त्यांनीं पिपरसमोर असलेल्या एका ताटाकडे पाहिलें त्या वेळीं त्यांचीं अंतःकरणें भीतीनें अगदीं थिजून गेलीं ! त्या ताटांत एक मांसखंड असून तो सारखा तडफडत होता तें कांय असावें असें या व्यापारी लोकांच्या मनांत येते तोंच पिपर त्यांचेकडे वळून जिभल्या चाटीत

झणाला, “ हें काय आहे माहीत आहे का ? अमरकीचें—माझ्या शत्रूचें—
काळीज आहे काळीज ! अँ ! डोळे फाडून काय पाहतां ? खरोखरच
हें काळीज आहे. त्यांतील प्राण अद्याप गेला नाही पण हें पहा—”
असें झणून त्यानें तें ताट हातांत घेऊन त्याचा लचका तोडला !
त्या वेळीं त्या युरोपियनांची काय स्थिति झाली असेल, ती त्यांची
त्यांनाच माहीत !

“ आपल्या शत्रूशीं मी असा वागतों ! ” असें झणून त्या घाबर-
लेल्या युरोपियनांकडे क्रूरपणें हांसत हांसत पहात अधाशीपणानें
त्यानें तें काळीज खाऊन टाकिलें !

डॉ० हचिनसन यांचा अनुभव.

हृदयाचा थरकांप करून सोडणारें वरील वर्णन वाचून किल्ये-
कांना तें अतिशयोक्तीचें वाटेल. पण डॉ० हचिनसन यांनीं स्वतः
पाहिलेला एक प्रकार ते अशाप्रकारें वर्णन करितात—

“ एके संध्याकाळीं मला कळलें कीं, दुसरे दिवशीं सकाळीं
एका जू-जू मध्यें एका निग्रोला बळी देणार आहेत. मी त्यांच्या
देशांत आल्यापासून कांहीं असले निर्घृण प्रकार पाहिले नव्हते.
आणि मला पाहण्याची इच्छाही पण नव्हती. दुसरें मला असें वाटे
कीं, एखाद्या मनुष्याला जिवंत मारून खाणें ह्या लोकांच्या हातून
कसें होत असेल ? त्यांना कांहींच का हृदय नसेल ? असे विचार
मनांत येऊन हा काळपर्यंत मी असे प्रसंग होत नसतील असें सम-
जत असें; पण ह्या प्रसंगाची वार्ता समजतांच मला तो पाहण्याची
अतिशय इच्छा झाली. ”

अगदीं पहांटे मी त्या देवळाजवळ असलेल्या एका झुडपांत
जाऊन बसलों. येथून मला त्या देवळांत घडणारा एकंदर प्रकार

स्पष्ट दिसणार होता ! लंडनमधील न्यूगेटमधील फांशी देण्याचा प्रकार मी कधी पाहिला नसल्यामुळे जू-जूमध्ये घडणारा प्रकार कोणत्या स्वरूपाचा असेल याची मला कल्पना नव्हती. मी गेलो त्यावेळी तेथे सर्व शांत होते. पूर्वेकडे अरुणप्रभा फांकू लागली होती. गार वारा सुटला होता व तो आसपासची दुर्गंधी आणून नाकांत कोंवीत होता. माझे मन फार व्याकूल झाले होते. बराच वेळ झाला तरी कोणाची कांहीं चाहूल लागेना. मला वाटले होते, मनुष्यवधाचा प्रकार भल्या पहाटेच उरकून घेत असतील आणि ह्मणूनच मी लौकर आलो होतो; पण सूर्योदय होण्याची वेळ आली तरी थोडीही गडबड, लोकांचा गलबला वगैरे कांहीं दिसेना. तेव्हां मला वाटले की, आपणास दिलेली बातमी खोटी असावी. अगर त्यांनी तो समारंभ रात्रीच उरकून घेतला असावा. असा विचार करून मी अगदी जाण्याचे विचारांत होतो तोच ढोलक्यांचा आवाज ऐकू येऊ लागला व हळु हळू लोकांत गडबड सुरू झाल्याचे स्पष्ट दिसू लागले. आतां आपल्यास काय पहावयास मिळेल ? ह्या उत्सुकतेने मी अगदी अधीर झालो होतो व मला एक प्रकारची भीतिही वाटत होती.

ढोलक्यांचा आवाज जवळ जवळ येऊं लागला व लोकांचा गलबलार्हा वाढला. एका घराच्या कोपऱ्याजवळ बॉनी लोकांचा घोळका दिसू लागला. तो समुदाय रमत गमत जू-जूकडे येत होता. त्यांत स्त्रिया, पुरुष, मुले बाले सर्व होती. तो जवळ येतांच त्यांच्या मध्यभागी एक कैदी व त्याच्या मागून हातांत रुंद पात्याचा विळा घेऊन एक राक्षसी मनुष्य चालला होता. ह्या मनुष्याची व माझी ओळख होती आणि यानेच मला मी नरमांस मुळीच खात नाही

हणून सांगितलें होतें. तोच मनुष्य विळा घेऊन मोठ्या आनंदानें त्या कैद्याच्या मागून चाललेला पाहून मला मोठें आश्चर्य वाटलें.

जू-जूच्या आवाराबाहेरील रस्त्यावर तो समुदाय थांबला व त्यांच्या नायकानें सर्वास गप्प राहण्याविषयी आज्ञा दिली. त्याबरोबर सर्वत्र शांतता झाली. सर्व मंडळी जागा पाहून बसली! मध्यभागी तो कैदी व त्याचा वध करणारा असे उभे राहिले. वध करणाऱ्या मांगानें माणसांच्या कवटीची बनविलेली एक टोपी घातली होती. त्यामुळे तो मोठा भेसूर दिसत होता. कैदी मनुष्य तरुण व सशक्त दिसत होता; पण तो अगदीं शांत वृत्तीनें एखाद्या दगडी पुतळ्याप्रमाणें उभा होता. कसलेही दुःख, कसलीही चिंता त्याच्या मुद्रेवर दिसत नव्हती. त्याच्या गळ्यांत, हातांत व पायांत सांखळ्या घातल्या असून त्यांचा संबंध एकमेकांशीं जोडून दिला होता.

सूर्योदय झाला! सर्वत्र शांतता होती; पण ती भयंकर होती. मध्ये तो बळी, तो मांग व आजूबाजूला अधाशीपणानें त्या बळीकडे पहात असलेला तो समुदाय हृदय थिजविणारा होता.

त्यांची ठराविक वेळ भरली व त्या मांगानें आपलें अंतर मोजून घेऊन मारण्याच्या थाटानें तो उभा राहिला! त्यानें आपला विळा वर उचलला! तरीही त्या बळी जाणाऱ्या मनुष्यांत भीतीचें, चिंतेचें, दुःखाचें चिन्ह नव्हतें तें इतकें कीं, तो जिवंत आहे कीं मृत आहे याची सुद्धां भ्रांत पडली असती. इतकी शांतता त्यानें धारण केली होती! मला आश्चर्य वाटलें! मला अगदीं भय वाटूं लागलें. समोरील देखावा मला दिसत होता. पण त्याचा अर्थबोध होण्याइतकें माझे मन स्वस्थ नव्हतें! इतक्यांत 'खप!!!' असा कांहीं चिरल्याचा आवाज मला ऐकूं आला! मी आपले डोळे मिटून धरले! 'खप!'

हा आवाज सारखा माझ्या कानांत घुमत होता ! मी आपले नेत्र अनिच्छापूर्वक उघडले ! मध्यभागीं तो बळी घायाळ पडला होता ! त्याच्या मानेंतून जोराजोरानें रक्त वहात होतें ! तो देखावा पाहून मला इतक्या यातना होऊं लागल्या कीं, मला मोठ्यांदा रडावेंसें वाटूं लागलें ! आणि तो आवाज ! मला वाटतें जन्मभर तो आवाज माझ्या डोक्यांत घुमत राहणार ! जिकडे तिकडे या वेळीं अगदीं शांत होतें ! हाय ! हाय !! पण हें काय ऐकूं येतें बरें ! हां हां ! त्या अर्धवट घायाळ केलेल्या माणसाचा प्राण घांटाळत होता ! त्याची घरघर मला स्पष्ट ऐकूं येत होती ! :- मी आपले नेत्र पुनः मिटले ! कानांत बोटें घातलीं. तरीही ती घरघर व तो ' खप ' आवाज मला ऐकूं येत होता. माझ्या अंतश्चक्षुंपुढें मला असें दिसूं लागलें कीं, त्याचा अर्धवट कापलेला गळा तो मांग निष्ठुरपणें खसखस करून चिरीत आहे. " मी भीतभीत नेत्र उघडले तों खरेंच ! घाव मारण्याकरितां त्या अधमानें आपलें रक्तानें थबथबलेलें हत्यार हवेंत उचललें होतें. त्यांतून रक्ताचे थेंब गळत होते ! किती भयंकर देखावा ! सूर्यनारायणासमोर या गोष्टी चालल्या होत्या !! इतकें होतें तरी सर्व लोक शांतपणें—जणूं काय तेथें कांहींच होत नाहीं—अशा तऱ्हेनें बसले होते. मला त्यांच्या निष्ठुरपणाची कमाल वाटली !

धडापासून शिर वेगळें झालें ! त्या शिरावर मांगाचा हक्क होतासें दिसलें. त्यानें एका बाईला बोलावून तें तिच्या थाळींत ठेविलें व त्याची छानदारशी शाक बनविण्यास सांगितलें ! नंतर तो राक्षस आपल्या विळ्याकडे पाहत बाजूला झाला ! नायकानें आपल्या लोकांस कसलीशी आज्ञा दिली व लांडग्याप्रमाणें तो समुदाय त्या

मुडद्यावर तुटून पडला ! प्रत्येकाजवळ तक्षिण धारेच्या सुन्या होत्या ! प्रत्येकानें मिळेल तसा भाग कापून घेतला ! आणि त्यांची ती कोण निष्ठुरता ! ! हातावर रक्ताचा ओघळ आला असतां ते मिटक्या मार मारून चाटीत होते ! मुळें बाळें मांसाचे गोळे फेऊन आनंदानें घरीं धांवत होतीं व त्यामुळें रस्यावरून रक्ताचे थेंब पडत जात होते ! किती भयंकर देखावा ! त्या मुडद्याभोंवती जमलेले ते राक्षस आपल्या तीक्ष्ण सुरीनें त्या मुडद्याचे लचके कापीत होते, परस्परांत भांडत होते व आनंदानें ओरडत होते.

थोड्या वेळांत सर्व मुडदा वांटला गेला ! फक्त रक्ताचें झालेलें थारळें सूर्यप्रकाशांत चमकत होतें. तीच त्या भयंकर कृत्याची खूण ! हळु हळु लोक तेथून जाऊं लागले ! मार्गे राहिलेल्या एका गणसानें कुत्र्यांना बोलावून त्यांकडून तें रक्त चाटविलें ! नंतर त्या जागेवर वाळू पसरण्यांत आली !

डॉ. हचिनसन जेशुद्धस्थितींतच आपल्या लपलेल्या जागेंतून बाहेर आले. त्याच दिवशीं संध्याकाळीं त्या मांगाची व त्यांची गांठ पडली ! डॉक्टरनें आपणास मुंडके नेतांना पाहिलें असेल, हें त्यास ठाऊक नव्हतें. डॉक्टरनें संतापानें विचारिलें, “ सकाळच्या मुंडक्याचें काय केलेंस ? ” प्रथम त्यानें टाळाटाळ केली; पण अखेरीस तो निष्ठुरपणें ह्मणाला, “ डॉक्टर, आमची बायको फारे गाढव बघा ! शिचीनें त्यांत तिखट फार घातलें. त्यामुळें मी कांहीं तें खाल्लें नाहीं ! ”

डाहोम आणि अशांती लोक (Dahome & Ashanti).



आपल्या कथापुराणांतील राक्षसांनाही आपल्या कृत्यानें लाज आणणाऱ्या ह्या राक्षसकुलांची हकीगत ऐकतां ऐकतां वाचकांना भगदीं वीट आला असेल व आतां आह्मी हें चहाट केव्हां बंद करितों असें त्यांना झालें असेल. तेव्हां आतां फक्त आणखी एका कुलाची हकीगत सांगून वाचकांच्या कोमल मनोवृत्तींस ताण देण्याचें संपावितों.

पश्चिम आफ्रिकेच्या बाईट ऑफ बेनिन नामक प्रदेशांत ह्या लोकांची वस्ती आहे. जरी ह्या दोन्ही जातींचीं राज्ये भिन्न आहेत तरी ह्या दोन्ही जातींत फारसा फरक नाही. ह्यांची गणना मनुष्य-जातिशास्त्रविशारद मनुष्यभक्षक जातींत (Cannibals) करित नाहीत. तरी यांच्या चालीरीति पाहिल्या ह्मणजे ह्यांना ह्या राक्षसी जातींत ढकलल्यास विशेष बाध नाही. यांचा राज्यकारभार कोणी पिढीजाद राजपुरुष व कांहीं उच्चकुलीन सरदार यांचे संमतीनें चालतो. हे लोक आपला राजा राजकुलांतीलच असला पाहिजे याबद्दल फार जपतात. गादीवरील राजा वारला असतां त्याचे मार्गे त्याच्या मुलास गादी न मिळतां ती भावास किंवा बहिणीच्या मुलास मिळते. याचें कारण असें सांगण्यांत येतें कीं, राजाच्या बायका उच्च जातींतील असतातच असें नाही! शिवाय राजाच्या बहिणीनें लग्न केलेंच पाहिजे असें नाही. तिला होणारी संतति सशक्त, सुस्वरूप व गुणवान् अशा पुरुषांकडून झाली असली ह्मणजे काम भागते ! हें मत किती वेद्दगळपणाचें आहे; पण त्यांच्या दृष्टीनें तें सर्व बरोबरच आहे.

याम आणि आदी नांवाचे उत्सव.

ह्या लोकांत हे दोन उत्सव मोठे प्रसिद्ध असून याम हा उत्सव दरवर्षी सप्टेंबर महिन्यांत होतो व आदी हा दर तीन आठवड्यांनी एकदां होतो. ह्या दोन्ही उत्सवांत मनुष्यांची वेहाय कत्तल करण्यांत येते. याम उत्सव शेंकडो माणसें मारून साजरा करण्यांत येतो; पण या उत्सवाची तारीख राजाच्या जन्मदिवशीं पडली तर ही संख्या हजारो हजारापर्यंत जाते. कोणी कोणी असेही सांगतात कीं, राजवाड्यांत याच प्रसंगीं कांहीं नवा भाग बांधावयाचा असल्यास तो रक्तांत चिखल तयार करून बांधण्यांत येतो ! कदाचित् ही अतिशयोक्ती असेल.

याम उत्सवाबरोबर आदी उत्सवाची बरोबरी होणार नाही. आदी उत्सव जरी वारंवार होत असतो तरी तो भयंकर नसतो असें मात्र नाही. ह्या दोन्ही उत्सवांत कैदी लोकांनाच मारण्यांत येत असतें. हे कैदी त्यांच्याच जातीचे असतात व यांना कैदेत पडण्यास कांहीं कारण लागतेंच असें नाही. मनुष्यवधाची या जातीला आवड असल्यामुळे आपलेच जातिबांधव मारून ती हौस पूर्ण करून घेतात ! त्यामुळे दिवसेंदिवस हे लोक भयंकर प्रमाणानें कमी होत आहेत.

हा जो मनुष्यवध होतो तो धार्मिक समजुतीनें होतो असें नाही. पूर्वी राजाच्या गैरमर्जीतील लोकांस क्रूरपणें मारण्यांत येत असे व वर्षांतून तेवढ्याकरितां एक दिवस ठरला होता. दिवसेंदिवस राजाची ही हौस इतकी वाढली कीं, कैदीमात्र राजाच्या गैरमर्जीतील समजूं जाऊं लागले. आणि त्यांच्या वधाचें उत्सवांत रूपांतर झालें !

डाहोम मात्र ह्या वधाबद्दल एक वेडगळ कारण सांगत असतात. ते म्हणतात, “ आमच्यांतील पूर्वीं मेलेल्या राजांना कांहीं निरोप कळवा-

वयाचा असल्यास आह्मी तो या मनुष्यांच्याद्वारे कळवितो. अर्थात् त्यांत मरणाच्या लोकांना मुळीच वाईट वाटत नाही. ”

बर्टनसाहेब ह्मणतात, “ हा निरोप अगदी कांहीं महत्वाचाच पाहिजे असे नाही. एखादा गौरा त्यांच्या राज्यांत गेला, राजाने एखादा नवा ढोल तयार केला असला, राजाला एका राजवाड्यांतून दुसऱ्या एखाद्या नव्या राजवाड्यांत प्रवेश करावयाचा असला की, त्याने आपल्या पूर्वजांस निरोप पाठविण्याकरितां एखादा दूत तयार केलाच ह्मणून समजावे. एखादे वेळीं असे होते कीं, कांहीं निरोप सांगून होतात व मनुष्य मारल्य जातो तोंच दुसऱ्या एखाद्या निरोपाची आठवण होते कीं, ‘ ताजा कलम ’ हे सदर तयार करून पुनः एक मनुष्य मारण्यांत येतो. ”

डाहोम लोकांत विद्युल्लतेला देव समजून तिला फार भितात. विजेच्या धक्क्याने एखादा मनुष्य मेल्यास तो पापी असला पाहिजे अशी त्यांची समजूत असते. व ह्मणून त्या प्रेतास न पुरतां त्याचे तुकडे करून ते तुकडे डाहोम स्त्रियांनीं न खातां कांहीं वेळ तोंडांत धरावयाचे असतात !

डाहोम लोकांतील आणखी एक भयंकर उत्सव !

हा उत्सव करण्याची अशांती लोकांत चाल दिसत नाही. डाहोम लोकांत हा उत्सव राजा मेल्यावर त्याच्या नांवाने गादीवर नवीन येणारा राजा करीत असतो ! या नवीन येणाऱ्या राजाची इच्छा

१ आमच्या इकडे पत्रांतून ‘ ताजाकलम ’ असतो. हा ताजाकलम शब्द आफ्रिकेतील डाहोम लोकांकडून तर आमचे कडे आला नाही ? कारण ‘ ताजा ’ नवा-वी-वे आणि ‘ कलम ’ ह्मणजे छोटें !

‘ बापसे बेटा सवाई ’ या नात्याने हा उत्सव पार पाडण्याची असते. त्यामुळे दरवेळेला ह्या उत्सवाचे स्वरूप जास्त भयंकर, व जास्त निष्ठुरपणाचे होत जाते.

ह्या भयंकर उत्सवाचा दिवस येऊन पोहोचतांच त्याकरितां मुद्दाम बांधलेल्या एका उंच बुरुजावर राजा आपल्या राण्यांसह व कांहीं बड्या लोकांसह जाऊन बसतो. येथे त्यांस व त्याच्या इतर लोकांस ऊन लागूं नये ह्मणून मंडप घालण्यांत येतो. बुरुजावर नानाप्रकारच्या प्राण्यांचीं चित्रे काढिलेलीं असतात. बुरुजाखालीं प्रजा जमलेली असते. सर्व लोक जमल्यावर राजा खालीं जमलेल्या लोकांत कवड्या, मणी, फुलांचे गुच्छ, कापडाचे तुकडे वगैरे फेंकीत असतो व त्याकरितां चाललेली खालच्या लोकांची धडपड, परस्परांत मारामारी, शिविगाळ, चेंगराचेंगरी, हीं पाहतो ! त्यामुळे त्याची मोठी करमणूक होते. ह्या जिनसा वाटून झाल्यावर खालील लोक “ अहो राजाधिराज ! आह्मीं भुकेलेले आहोंत ! आह्माला खावयाला द्या ! ” अशी आरोळी ठोकतात. हा त्यांचा आरडाओरडा अगदीं खूब वेळ चालतो. जितकें जास्त आपण ओरडूं तितकें आपणास जास्त नरमांस खाण्यास मिळेल अशी त्यांची समजूत असते ! बराच वेळ त्या आपल्या प्रजेचा गोंधळ ऐकून घेतल्यावर राजा सर्वास गप्प राहण्याविषयीं हुकूम फर्मावितो व नंतर पुढील कृत्यास प्रारंभ होतो.

नंतर राजेसाहेब आपल्या आसनावरून उठून थोडे पुढें येतात व तेथे बळी देण्याकरितां उभ्या केलेल्या एका कैद्यास धक्का मारून खालीं ढकलून देतात ! तो दुर्दैवी प्राणी शोकाच्या खात खालच्या गर्दीत येऊन आदळतो ! तेवढ्या एडण्यानें तो कांहीं मरत नाही. तेव्हां जवळच एक गाडगें व खाटकाच्या घरीं ठोकळा असतो

त्याप्रमाणें एक ठोकळा असतो. त्यावर बलीची मान ठेवण्यांत येते व खप!!! त्यांतून उडणारें रक्त त्या गाडग्यांत सांठवण्यांत येतें व मग त्या प्रेताची वाटणी करण्यांत येते.

गॅलेल नामक राजा गादीवर असतां हा समारंभ पाहण्याचें एका पाश्चिमात्य प्रवाशाच्या नशिबीं आलें होतें. तो त्याचें वर्णन करितो, “ अशा प्रकारें राजानें आपली पहिली देणगी दिल्यावर तो जागीं जाऊन बसला व नंतर ‘ रक्ताच्या ’ समारंभास सुरुवात झाली !

राजा बसल्यावर कांहीं माणसें बुरुजाखालून येतांना दिसलीं. त्यांना खालीं जमलेल्या लोकांनीं वाट दिली ! या नवीन समुदायांत सर्वांपुढें कांहीं होते त्यांच्या हातांत लांब लांब काठ्या असून त्यांस जिवंत कोंबडीं उलटीं टांगलेलीं असतात. त्यांच्यामागून आणखी कांहीं माणसें चालत असतात व त्यांच्या खांद्यावर एक एक बकरें असतें. त्यांच्या मागून एक धष्टपुष्ट बैल लोक नेत असतात व त्यांच्या मार्गे बळी घावयाचे कैदी असतात.

बुरुजाजवळ हा सर्व समारंभ आल्यावर राजा त्यांना वर येण्या-विषयीं खूण करितो व नंतर ही सर्व मंडळी वर जाते ! नंतर क्रमा-क्रमानें प्रथम कोंबडीं, नंतर बकरीं, नंतर बैल व नंतर माणसें अशीं खालीं फेंकिलीं जातात व खालीं त्यांची तोडतोडून वाटणी होते. हा सर्व प्रकार आटपल्यावर ढोल वाजविण्यास सुरुवात होते. राजाजवळ स्त्रीफौज असते व ती यावेळीं राजाचें निशाण घेऊन पुढें येते. कांहीं खेळ वगैरे होतात. या बुरुजाजवळच मृत राजांचीं थडगीं असतात. तेथें एका कैद्याला मारण्यांत येतें व त्याच्याकडून घडलेल्या समारंभाची हकीगत त्यांस पोंचविण्यांत येते !

डाहोम राजाचें स्त्री सैन्य !

आपल्या पुराणांतरीं कोठें कोठें स्त्रीराज्यें असल्याचा उल्लेख आहे.

इतर देशांतही अशीं राज्ये असल्याचें इतिहासावरून कळतें. मराठी वाचकांनाही अलीकडे ' बायकांचें बंड ' व इंग्रजी जाणणारांना ' प्रिन्सेस ' या टेनिसन कविच्या काव्यावरून स्त्रीराज्याची ओळख झाली आहेच. सध्यां पृथ्वीवर स्त्रीराज्याचें अस्तित्व दिसत नाहीं व डायोम खेरीज स्त्रीसैन्य असल्याचेंही दिसत नाहीं.

सध्या तरी डायोमदेशांतच स्त्रियांचें सैन्य तयार ठेवण्याची चाल आहे. डायोम राजाजवळ असे सैन्य पांच हजार आहे. या सर्व बाया राजाच्या राण्या व प्रजेच्या ' माता ' समजल्या जातात. बाकी यांचीं राजाशीं लग्नेही होत नाहींत व यांना कधीं मातृत्वाचें पदही पण प्राप्त होत नाहीं. या स्त्रीसैन्याचा दरबारांत मोठा मान असतो व दरबाराकडून वेळोवेळीं त्यांचा सन्मान करण्यांत येतो.

मुळी मोठ्या झाल्या कीं, सर्व मुळी एकत्र करून त्यांपैकीं फौजे-कारितां हणून कांहीं निवडल्या जातात. या स्त्रिया फार क्रूर असतात व शत्रूवर जय मिळविल्यावर होणाऱ्या सन्मानाच्या त्या फार लोभी असतात. ह्या लढण्यांत अतिशय धाडशी व शूर, शिकार करण्यांत पटाईत व क्रूरपणांत अग्रगण्य असतात.

ह्या देशांतील किल्ले हणजे एक प्रकारच्या कांटेरी झाडापासून केलेले असतात व त्यांना सर करणें युरोपीयन फौजेस फार जड जाईल; पण या स्त्रियांचें सर्वच कांहीं न्यारें आहे. आपल्या सेनापतीकडून हुकूम मिळतांच त्या तीक्ष्ण कुंपणाची यत्कितीही भीति न बाळगितां या अगदीं त्या किल्ल्यावर तुटून पडतात. या युद्धांत जी बाई जितक्या माणसांना मारील तितक्या माणसांच्या कवच्या तिला बक्षिस मिळतात. जितक्या माणसांना पकडील तितके

१ आपल्या इकडे कांहीं काळापूर्वीं निजाम सरकाराकडे कांहीं स्त्रीसैन्य असल्याची माहिती ' इतिहास संप्रदांत ' प्रसिद्ध झाली आहे.

तिचे गुलाम समजले जातात. आपल्याकरितां एकेक स्त्री एकेक गुलाम ठेवते व बाकीचे विकण्यांत येतात. एखादी स्त्री नीतिभ्रष्ट झाली तर तिला ठार करण्यांत येते.

येथें आह्मी ही राक्षसकुळकथा समाप्त करितों ! ह्यावरून पुराणांतरीं केलेलीं राक्षस वर्णनें खोटीं असतील असें कोण झगेल ?

थोडा वेळ समुद्रसृष्टींत.

राक्षसकुळकथा वाचून क्लान्त झालेलीं मनें शांत व्हावीत ह्मणून आह्मी आतां वाचकांसह रत्नाकराचे पोटांत बुडी मारून तेथील चमत्कार अवलोकन करण्याचें योजिलें आहे !

प्रभूनें भूपृष्ठावर ज्याप्रमाणें अरण्यांत नानाप्रकारचे हिंस्रपशु निर्माण केले आहेत, त्याचप्रमाणें समुद्रांतही नानाप्रकारचे भयंकर जलचर प्राणी उत्पन्न करून ठेविले आहेत. तसेंच मनुष्यांच्या मनाचें रंजन करण्याकरितां कांहीं सुंदर व निरुपद्रवी पक्षांची सृष्टि जशी अरण्यांतून विहरत आहे त्याचप्रमाणें रत्नाकराचे पोटांतही नानाप्रकारचे सुंदर प्राणी इतस्ततः फिरत आहेत. त्यांचा आपण थोडासा सहवास करूं ह्मणजे घटकाभर आपल्या मनाचें रंजन होऊन समुद्रोदराच्या विशालत्वाची आपणास कल्पना होईल.

भूपृष्ठापेक्षां समुद्रपृष्ठ तिप्पट मोठें असल्यामुळे तें त्याच मानानें विविधतेनें भरलें आहे.

राजा मच्छ (The King Fish).

समुद्रामध्यें जे नानाप्रकारचे सुंदर सुंदर मासे आहेत, त्या सर्वांत हा मच्छ अतिशय सुंदर असतो व ह्मणूनच त्यास राजा मच्छ

असें झणतात हा उत्तर समुद्रांत सांपडतो. ह्याची लांबी सहा फूट असून वजनांत हा अडीच मण भरतो. झणजे साधारणपणें मनुष्या-एवढा असतो. ह्याचें सौंदर्य मात्र नयनमनोहर असतें. ह्याच्या शरीरावर जी कांहीं रम्यवर्ण छटा चमकत असते ती पाहून ईश्वराच्या कृतिविषयी कौतुक वाटल्यावाचून राहत नाहीं.

ह्या माशाच्या पाठीवर तोंडाकडून निळसर छटा उमटत उमटत ती शेंपटाकडे चालली असतां हिरवट होत जाते व शेंपटाचा रंग भगदीं हिरवागार असतो. याचें पोट उठावदार गुळाबी रंगाचें असतें. शिवाय मोशाच्या पिसाऱ्यावर ज्याप्रमाणें डोळे असतात त्याचप्रमाणें याचे भंगावर कांहीं पांढरे व कांहीं ज्वलित् रजताप्रमाणें सुशोभित डोळे असतात. व सर्वांची शोभा बाजूच्या रक्तवर्ण पंखांनीं फारच उठावदार दिसते. ज्या वेळीं हा मासा पाण्यांतून इकडे तिकडे फिरतो त्या वेळीं तो फारच खुलतो !

जॉन डोरी (John Dory)

या माशाचा रंग ऑलिव्ह फळासारखा हिरवा असतो. व त्यावर पिवळ्या रंगाचे टिपके असतात. ह्या माशास पाण्यांतून काढतांच याचे रंग पालटूं लागतात. प्रथम हा सोनेरी रंगाचा होतो. नंतर निळा व नंतर पांढरा. हे त्याचे रंग पालटत असतांच त्याचा प्राण जात असतो तरी प्रेक्षकास त्याचे वर्णपालट नेत्र सुखदायकच होतात.

मलेट (Mullet) हा मासा गुळाबी रंगाचा असून त्यावर पिवळ्या रंगाचे पट्टे असतात. हाही पाण्यांतून काढल्यावर रंग बदलूं लागतो. हें पाहण्यांत फारच मजा वाटते. प्राचीन काळीं मोठमोठ्या समारंभाचे वेळीं जमलेल्या मंडळीचें मनोरंजन करण्याकरितां याचें

प्रदर्शन करीत असत. याचें मांसही त्यांस भावडत असे. प्लिनी^१ इतिहासकार ह्मणतो, " या माशाकरितां मोठमोठ्या रकमा खर्च होतात. अँसिनियस केलरनें एकदां अशा एका माशाबद्दल बाराशें रुपये दिले होते. " इतके रुपये खर्च करून करावयाचें काय, तर मरतेवेळीं तो मासा रंग कसे पालटतो तें पहावयाचें !

सी पर्च (Sea Ferch) हा मासा करड्या रंगाचा असून ह्यावर निळे पट्टे असतात व पोट पांढरें रसरशीत चांदीप्रमाणें असतें. याच नावाचा दुसऱ्या जातीचा मासा असतो व त्याचा रंग रुपेरी असून त्यावर आठ काळे पट्टे असतात. याचे पंख पिवळे असतात.

अपॉनोन (Apognon) हा भूमध्य समुद्रांतील रहिवासी. हा पाठीकडे किरमिजी रंगाचा व पोटाकडे गुळावी रंगाचा होत जातो ! शिवाय सर्वत्र गुळजार असे काळे टिपके असतात. पाठीच्या मध्यावर एक तीन काळ्या पट्ट्यांचें स्वस्तिक असतें.

(लेटर्ड सिरॅनस) Lettered seranus याचें अंग गर्द नारिंगी रंगाचें असतें व त्यावर तपकिरी रंगाचे पट्टे असतात. डोळ्यांवर निळ्या रंगाच्या रेखा दिसतात. त्या दुरून अक्षरांसारख्या भासतात व ह्मणून त्यास अक्षरी मच्छ ह्मणतात.

स्पिन्ड सिरॅनस (Spined seranus) याची पाठ शेंदरी रंगाची असते व पोटाकडे हाच रंग सोनेरी होत जातो व पोट अगदीं

१ रोमन लोकांत ह्या नांवाचे दोन पुरुष (चुलते पुतणे) होऊन गेले. मोठा प्लिनी शास्त्रज्ञ या नात्यानें प्रसिद्ध होता. धाकटा प्लिनी इतिहासकार ह्मणून प्रसिद्धीस आला. पहिला पांपीच्या नाशांत इ० स० ९७ मध्ये वारला.

पांढरें असतें. याचे डोक्यावर तीन सुवर्णरंगाच्या रेखा असतात. याचें नाक हिरवें असतें. याचे पंख पिवळ्या व तांबड्या रंगानें मिश्रित असतात.

ह्याशिवाय कित्येक मासे असे सुंदरवर्णी आहेत कीं, त्यांचें वर्णन करणेंच शक्य नाहीं.

आश्चर्यकारक रिबंड मासा.

ह्या माशाचें शरीर बंदाप्रमाणें चपटें असतें. व तें अगदीं पारदर्शक असतें ह्मणण्यास हरकत नाहीं. याचा वर्ण रसरशीत चांदीप्रमाणें असतो. आणि ज्या वेळीं तो पाण्यांत इकडे तिकडे हिंडतो, त्या वेळीं फार मजेची चकाकी त्याचे अंगावर चमकत असते.

इंद्रधनुष्यी मासा (Rain-bow fish) राघू मासा (Parrot-fish) हे आपआपल्या नांवाप्रमाणें अतिशय सुंदर असतात.

समुद्र उंदीर (Sea rat) यास उंदराप्रमाणें लांब शेंपटी असते. याचा रंग फार मनोहर असून यांचे डोक्यावर मुकुटाप्रमाणें कांहीं असतें. ह्मणून यास मुकुटी मासा (Crown Fish) असेंही ह्मणतात.

समुद्रांतील योद्धे.

वर वर्णन केलेल्या माशाबरोबर व वेळप्रसंगीं मनुष्याबरोबर युद्ध खेळणारे कांहीं मासे आहेत. हे फारसे त्रासदायक किंवा दिसण्यांत भयंकर नसतात. मात्र आपलें रक्षण करण्याकरितां व भक्ष्य मिळविण्याकरितां ईश्वरदत्त असें हत्यार यांचेजवळ असतें.

टारपेडो मासा (Tarpedo Fish) या माशांच्या पुष्कळ जाती आहेत. पण ह्या सर्वांचे अंगांत चमत्कारिक विद्युच्छक्ति असते. आणि गा ज्ञान्नीच्यायोगें ते आपलें लुटंभरण व रक्षण करितात. पाणी हें

विद्युत् प्रतिवाहक असल्यामुळे तर यांच्या हत्यारांचा यांस फार छान उपयोग होतो. पुष्कळ वेळां असें होतें कीं, इतर माशांबरोबर कोळ्याच्या जाळ्यांत हाही मासा सांपडतो. बंदींत पडतांच ही स्वारी आपली विजेची पेट्टी उघडते. त्यामुळे कोळ्यांना एवढे मोठे धक्के बसतात कीं, त्यांना आपले जाळे सोडवून ध्यावे लागते. यांत ह्या माशाच्या चांगला फायदा होतो. ज्यानें आपल्यास जाळ्यांत कोंडले त्यावर विद्युच्छक्ति फेंकण्याचा त्याचा विचार असतो व त्याप्रमाणें तो ती फेंकीत असतां जाळ्यांतील इतर मासे विजेचे धक्के बसून पटापट मरतात. इकडे कोळ्याकडून याची सुटका होते. सुटका होतांच यांना मालमसाला भायता तयार मिळतो. डॉ. वाल्श नामक शास्त्रज्ञानें या माशामध्ये विद्युच्छक्ति असल्याचा शोध लाविला व त्या शक्तीनें तो लहान लहान प्राण्यांस मारूं शकेल असें सिद्ध केलें. भूमध्य समुद्रांत याची बरीच वस्ती आहे.

ईल नांवाचा विद्युन्मच्छ.

हा मासा दक्षिण अमेरिकेच्या किनाऱ्यास सांपडतो. टारपेडो माशांपेक्षाही जास्त शक्ति याजवळ असते. आपल्यापेक्षां जलद धांवणाऱ्या प्राण्यावर हा आपला विजेचा प्रवाह सोडून त्याची गति खुंटवितो व नंतर त्यास मारून खातो. हा सापाप्रमाणें लांबलचक पण सर्वत्र सारखा लठ्ठ असतो. शेंपूट अणकुचीदार नसतें. ईल माशाला पकडण्याची इंडियन लोकांची पद्धति मोठी चमत्कारिक आहे.

ह्या माशांचे अंगांत विलक्षण विद्युत्शक्ति असल्यामुळे मनुष्यास त्यांची शिकार करणें जड जातें. तेव्हां इंडियन लोक असें करितात कीं, ज्या पाण्यांत हे मासे असतील त्याच्या किनाऱ्यावरील झुडपांत एक प्रकारचा विषारी पाला टाकतात. जोंपर्यंत ह्या माशांचे अंगां-

तील विजेचा जोर कमी झाला नाही तोंपर्यंत त्यांच्यावर ह्या विषारी पाण्याचा कांहीं परिणाम होत नाही. ह्मणून ह्या माशांची ती शक्ति कमी करण्याकरितां रानटी घोडे व खेंचरे यांची योजना करितात. ह्या चतुष्पाद प्राण्यांना वळवून आणून त्या पाण्यांत सोडितात व आपण भाले घेऊन किनाऱ्यावरील पाण्यावर लोंबत असलेल्या डहाळ्यांवर बसतात ते घोडे व खेंचरे त्या पाण्यांत येऊन नाचू लागलीं कीं, ईल माशाची मोठी धांदल उडून जाते. आपला शत्रू कोण आहे हे त्यास कांहींच कळत नाही व घोड्यांचे पायाखालीं चेंगरत इकडून तिकडे संरक्षणार्थ पळत असतांच ते आपला विद्युत् प्रवाह जोरजोरानें सोडू लागतात. त्याचा परीणाम असा होतो कीं, घोड्यांना व खेंचरांना ते धक्के असह्य होऊं लागतात. बाहेर येण्याची तर सोयच नसते. कारण इंडियन लोक भाले घेऊन उभे असतात. तेव्हां ते घोडे बेफाम होऊन तेथल्या तेथेंच नाचू लागतात. त्यामूळें ईल माशांना फार त्रास होतो व पुढें विद्युत्प्रवाह फेंकण्याचेंही त्यांस सामर्थ्य राहत नाही. ते किनाऱ्यावरील गवतांत येऊन लपू पाहतात तोंच विषारी वल्लीचा त्यांचेवर प्रयोग होतो. शिवाय इंडियन लोक भाले घेऊन असतातच.

ह्या धांगडधिग्यांत घोडे वांचतातच असें नाही. पुष्कळ घोडे विजेचे धक्के खाखाऊन बुडून मरतातही. ह्या कृत्याला सुमारें पंधरा मिनिटें लागतात.

डंख मारणारा मासा (Stinging Fish)

विद्युच्छक्ति जवळ असलेल्या माशापेक्षां हा मासा लहान असूनही मोठा भयंकर आहे. मनुष्यभक्षक माशाप्रमाणेंच हे मासे भयंकर असतात.

यांचे निवासस्थान भूमध्यसमुद्र होय. हे दिसण्यांत उडत्या पक्षा-
प्रमाणे दिसतात. यांचे नाकही चोंचीसारखे असते. आजूबाजूचे
पंख फार पसरट असतात. ह्यांचे हत्यार ह्यणजे यांची लांबलचक
उंदराच्या शेंपटीसारखी शेंपटी होय. हिला करवताप्रमाणे दांते असतात.
ह्याच शेंपटीने हा मासा आपल्या शत्रूवर हल्ला करितो. याची एकंदर
मुद्रा मोठी दुष्ट दिसते.

हा आपल्या शेंपटीने इतक्या जोराचा तडाका मारतो की, लहान
माशांचे तर तुकडेच होतात. मनुष्यास यापासून चांगली जखम
होते. कोळी लोक मासे पकडण्यांत गुंतले असतां कारण नसतां हा
मासा त्यांच्या मांडीभोंवती भापल्या शेंपटीचा विळखा घालतो व
आंवळतो. वेळेवर मदत मिळाली तर बरे, नाही तर मांडीला चांगली
जखम होते.

ह्याच माशांचे आणखी दोन प्रकार आहेत, पण ते अतिशय
लहान व थोडेसे निरुपद्रवीच आहेत ह्यणावयाचे. हे इंग्लिशसमुद्रांत
सांपडतात. केव्हां केव्हां अनत्राणी पोऱ्यांच्या पायाला ह्या माशांपासून
त्रास होतो. आणखी एक याच जातीचा मासा आहे. त्याची शेंपटी
भाल्याप्रमाणे असते व त्याने तो आपल्या शत्रूस जेरीस आणितो व
आपले भक्ष्य मिळवितो.

फ्लोटिंग नेटल्स (Floating nettles).

डंख मारणाऱ्या माशापैकीच ही एक जात आहे. ह्यास खळाशी
लोक ' लढव्या पोर्तुगीज ' असे ह्यणतात. प्राणी-शास्त्रज्ञ यास
फिसालिया युट्रिक्यूलस असे ह्यणतात. नेटल्स नांवाचे एक कांटेरी
झुडूप असून त्याचा कांटा अंगाला लागल्यास फार आग होते.
तोच धर्म या माशाचे अंगी आहे. ह्यणून यास फ्लोटिंग नेटल्स
(तरंगणारी झुडूपे) असे नांव देण्यांत आले आहे.

हा मासा सर्पासारखा असतो. याची लांबी बारा इंच व रुंदी तीन इंच असते. हा मध्यभागी थोडा जाड असतो. याचे शेंपटीपासून एक अतिशय लांब दोरीसारखा अवयव असतो व याच्या दोन्ही तर्फा सुते सुते असतात. पाण्यावर हा सर्वत्र तरंगत असतो व त्याचे जाळे बनलेले असते. पोहणारांच्या अंगाळा हा चिकटतो व त्यामुळे अतिशय वेदना होतात. एक शास्त्रज्ञ आपली हकीगत सांगतात, “एका लहानशा नावेतून आही चालले असतां, ह्या माशाचे जाळे नजरेस पडले. त्याची सुरत शकल नीट पहावी या हेतूने मी त्याच्या दोरखंडास हात घातला. त्यास हात लागला असेल नसेल तोच त्याची गिळगिळीत सुते माझ्या हाताला चिकटलीं. प्रथम तीं मला बर्फाप्रमाणे गार वाटलीं; पण थोड्याच वेळांत माझ्या सबंध हाताला वेदना होऊं लागून अतिशय आग होऊं लागली. इतकी की, मला वाटले मी आपला हात आधणाच्या पाण्यांत ठेविला आहे. मोठ्या कष्टाने मी त्यापासून आपली सुटका करून घेतली.” दुसरे एक शास्त्रज्ञ पोहण्याकरितां झणून गेले असतां, त्यांच्या दंडाला या माशाचीं कांहीं सुते लागलीं व त्यामुळे ते वैशुद्ध होऊन पडले. दोन तासांनीं त्यापासून होणाऱ्या वेदना थांबल्या.

घरटीं बांधणारे मासे.

अरण्यांतील पक्ष्यांप्रमाणेच कांहीं मासे पाण्यांत आपलीं घरटीं बांधितात. इतर मासे आपलीं अंडीं खडकांत, किंवा पाण्यांतील वनस्पतींवर घालितात; हा मासा आपले घर बांधून त्यांत आपलीं अंडीं घालतो.

आलबर्ट हॅन कॉक नामक प्राणीशास्त्रज्ञांनीं असले दोन मासे एकदून एका तळ्यांत टाकले व नंतर ते घरटीं कसकशीं बांधितात

याचें सूक्ष्म अवलोकन केलें. त्याचें वर्णन त्यांनीं एका मासिकांत दिलें होतें. तें असें:—“ ह्या माशांना त्या तळ्यांत आणून टाकिल्यावर प्रथम एक दोन दिवस ते घाबरल्यासारखे दिसले. नंतर त्यांना तेथील संवय झाली असावी. कारण दुसरे तिसरे दिवसापासून त्यांनीं आपलें घरटें बांधण्यास सुरुवात केली. प्रथम त्यांनीं सर्व तळ्याभर फिरून घरटें बांधण्यास एक जागा पसंत केली. त्यांना घरटीं बांधण्यास कापूस, दोऱ्या, काटक्या, गवत वगैरे लागतें हें मला माहीत होतें व त्याप्रमाणें तळ्याच्या चोर्होबाजूंस हे जिन्नस टाकण्यांत आलें होते. यापैकीच एक दोरीचा तुकडा एका माशानें आणिला व दोघांनीं मिळून कांहीं आधार पाहून तो दोहींकडे बांधला व तो बळकट बसला कीं नाहीं हें पाहिलें. अशाप्रकारें पाया तयार होतांच मग त्यांनीं आपला ‘ लॉकूडफांटा, दगड चुना ’ आणण्यास सुरुवात केली. फाटक्या चिंध्या, भात्याण, काटक्या या एकांनें आणाव्या व नंतर दोघांनीं मिळून तें सामान बळकट आहे कीं नाहीं पहावें. बळकट असल्यास उपयोगांत आणावें. नसल्यास टाकून द्यावें. गवताच्या काड्या तपासण्याची त्यांची युक्ती मोठी अजब होती. गवताची काडी तोंडांत धरून त्यांनीं बुडी मारावी व काडी सोडून द्यावी. काडी हलकी असल्यास ती लौकर पाण्यावर येई. ती त्यांच्या पसंतीस उतरत नसे. जी हळू हळू वर जाईल तीच ते उपयोगांत आणीत. एखादी काडी, कापड, काटकी वांकडी बसल्यास त्यावर आपलें अंग घासघासून ती ते नीट बसवीत असत. सुभारें चार पांच तासांत त्यांचें घरटें तयार झालें व त्यांनीं मग गिलावा करण्यास सुरुवात केली. त्यांचे स्वर्गी कसलासा चिकठ पदार्थ बाहेर टाकण्याची शक्ति असते. त्याचा उपयोग ते या वेळीं

करितात. यामुळे त्यांचे घरे सफाईदार आणि मजबूत होते. अशा प्रकारे सर्व तयारी झाली की, घरे मजबूत झाले की नाही याची ते परीक्षा करितात. पाण्यांत जोराजोराने उलट्यासुलट्या उड्या मारून, पोहून हे पाण्याला जोराचे हेलकावे देतात. त्यांत या घराच्याने जीव धरला की, ते मजबूत झाले असे समजतात व मग त्यांत अंडी घालण्याची व्यवस्था होते.

हा माशांचे अंगी आणखी एक गुण आहे. यांचा मूळ रंग हिरवा आणि तांबडा मिळून असतो. तरी यास त्यांचे इच्छेप्रमाणे आपला रंग पालटता येतो. ज्याप्रमाणे पाणी असेल त्याप्रमाणे हा आपला रंग पालटतो. इतकेच काय, या माशाचे जबळ ज्या रंगाची फुले टाकावी तो रंग हा घेतो. हा मासा गरीब आहे तरी त्यांच्या दोघांमध्ये जर का लड्डालडी सुरू झाली तर त्यांपैकी एक मेल्याखेरीज काहीं ती लढाई बंद होत नाही.

* तिरंदाज मासा—हा किनाऱ्यावरील झाडपाल्यावरून बसलेल्या पतंगांना, माशांना वगैरे आपल्या तोंडांत पाणी धरून ते यांच्या अंगावर जोराने मारितो. यामुळे त्या मरून पाण्यांत पडतात. हेच त्यांचे खाद्य होय. चार चार फुटांवरील माशीही हा मारू शकतो.

गाणारा मासा—हाच्या जाती पुष्कळ आहेत असे लक्षणतात; पण चायना समुद्रांतील मासे कोमळ व सुस्वर आवाज काढितात. पुष्कळसे मासे शब्द करू लागले लक्षणजे झांज, तबला, सारंगी, पेटी इत्यादि वाद्ये एकदम वाजत आहेत असे वाटते.

उड्या मारणारा मासा—हा बोर्नियोमध्ये सांपडतो. हानोडे

* अशा गमतीदार माशांचीं वर्णने करमणूक, केरळकोकिल वगैरे पत्रांतून सविस्तर येऊन गेली आहेत, हणून यांचा येथे नुसता नामोल्लेखच केला आहे.

नामक साहेब बहादूर बेर्नियोमध्ये प्राणीशास्त्रासंबंधी कांहीं शोध करण्यास गेले असतांना तेथे त्यांनी हा चमत्कारिक मासा पाहिला. नदीच्या किनारी असलेल्या चिखलांतून कांहीं प्राणी खाण्याकरितां हा मासा पाण्याबाहेर येतो. हानोडेसाहेबांनी हा प्राणी धरण्याचा विचार केला असतां, गुडघाभर चिखलामध्ये या माशांना पकडणे किती दुष्कर आहे याचे चांगले वर्णन केले आहे.

चालणारे मासे—उड्या मारणाऱ्या माशांनंतर चालणाऱ्या माशांची उत्पत्ति करण्याचे देवाच्या मनांत आले असेल, हे उघडच आहे. हा मासा दिसण्यांत मोठा चमत्कारिक दिसतो.

झाडावर चढणारा मासा—यास प्राणीशास्त्रज्ञ अॅनाबस् असें म्हणतात. हा झाडावर, खडकावर चढतो. मोठमोठ्या झाडांवरून उंच गेलेला हा मासा पुष्कळांनी पाहिला आहे. बुडू नामक प्राणीशास्त्रज्ञास ही गोष्ट खोटी वाटली होती; पण पुढे त्यासही त्याचा अनुभव आला.

आतां हे मासे पाण्याबाहेर जगतात कसे ? कारण ' जीवनाविण मासोळी ' जगणे शक्य नाही हे सर्वप्रसिद्ध आहे. पण सर्वशक्तिमान् प्रभूस काय अशक्य आहे ? मासे पाण्यावांचून राहू शकत नाहीत, याचे कारण त्यांचीं फुफुसें नेहेमीं ओलीं असावीं लागतात. जमिनीवर येऊन उड्या मारणारे, चालणारे व झाडावर चढणारे इत्यादि माशांना त्यांच्या पोटांत एक पाण्याचा खजिना असतो व त्यांतील पाण्याने हे मासे आपलीं फुफुसें ओलीं ठेवितात. त्यामुळे त्यांस पाण्यावांचून राहतां येते.

जलसृष्टीतील कांहीं राक्षस.

अघाशी शार्क मासा (The Voracious Shark).

व्हेल ऊर्फ देवमासा हा जलचरांचा राजा होय. तीक्ष्ण दांत व शक्तिशाली पुच्छ देऊन ईश्वराने त्यास समुद्रसृष्टीचे राज्य दिले आहे. आपल्या शेंपटीच्या एका तडाख्याने मोठमोठ्या जहाजांचा नाश करून त्याने आपले ईश्वरदत्त बल मनुष्य जातीच्या नजरेस आणून ह्या शहाण्या प्राण्याकडूनही आपले राज्याधिकार कबूल करून घेतले आहेत. असे असूनही दुसऱ्या एका जलचर प्राण्याने त्यास क्रूरपणाच्या बाबतींत तरी खास मार्ग टाकले आहे. ह्या भयंकर प्राण्याचे नांव ' शार्क ' असे आहे. ह्या ' शार्क ' पुढे देवमासा खरोखरीच देव मासा (देवमाणसाप्रमाणे अर्थ घ्यावयाचा.) आहे. देवमाशाचे चरित्र वाचकांच्या नजरेस आलेच असेल (जुन्या मराठी चौथ्या पुस्तकांत हे आले आहे.) असे समजून आम्ही शार्कच्या चरित्रास प्रारंभ करितो.

हा मासा बहुतेक सर्व समुद्रांत भाढळतो. ह्याची लांबी जास्तीत जास्त पस्तीस फुटांपर्यंत असते. याचे तोंड नाकापासून पुष्कळ जागा सोडून पोटाकडच्या बाजूला असते. यांत वरच्या बाजूस तीक्ष्ण

१. कोंकण किनाऱ्यावर असणाऱ्या कित्येक लोकांनी देवमासा पाहिलाही असेल. कारण केव्हां केव्हां एखादा मेलेला मासा दक्षिणेकडील हिंदी-महासागरांतून वहात येऊन कोंकण किनाऱ्यास लागतो. इ० स० १९१२ च्या सप्टेंबर महिन्यांत एक देवमासा रत्नागिरीच्या बंदरांत आला होता. याची लांबी ६४ फूट व अंगाचा घेर २५ फूट होता. चित्रमय जगत्च्या अक्टोबर (१९१२) च्या अंकांत या माशाचे चित्र आहे.

टोकाच्या दांताच्या सहा रांगा आणि खालच्या बाजूस चार रांगा असतात. हे दांत दोन ते चार इंचांपर्यंत लांब असून. मांजराच्या नखांप्रमाणे ते त्यास लढाऊ कामाच्या वेळीं बाहेर काढितां येतात व पुनः मिटवितां येतात. भक्ष्य मिळविण्याकरितां अथवा स्वसंरक्षणाकरितांच हे उभारून जबडा पसरून ज्यावेळीं हा आपल्या शत्रूवर धांवतो, त्यावेळीं त्याचा हा जबडा किती भयंकर दिसत असेल याची कल्पनाच केली पाहिजे. ह्या दांतांसंबंधीं दुसरी एक विलक्षण गोष्ट ध्यानांत ठेवण्यासारखी आहे. लहान मोठ्या सर्वच कार्याला हा ह्या सर्व दांतांचा उपयोग करित नाही. प्रसंग पाहून त्या वेळीं जितक्या रांगांची जरूर लागेल तेवढ्याच रांगा चाकूच्या पाल्याप्रमाणे हा बाहेर काढितो. ज्या वेळीं यास एखाद्या लहानशा माशाचा लचका तोडावयाचा असेल त्या वेळीं हा फक्त वरची एक व खालची एक एवढ्याच रांगांचा उपयोग करितो. ह्यापेक्षा मोठ्या कामास चार रांगांचा व तसाच प्रसंग पडल्यास दहाही रांगांचा उपयोग केला जातो. याचे दांत इतके भयंकर असतात कीं, त्याच्या पकडोत सांपडलेला प्राणी निसटणे शक्यच नसतें.

ह्याचे कातडे फार राठ असून तें हिंदुस्थानी गेंड्याच्या कातड्याप्रमाणे गांठ्याळ असतें. कित्येक जातीच्या शार्कनां ह्या गांठी लहान असतात व ह्या गांठी सँडपेपरने घासून काढून तें कातडे सुंदर तऱ्हेने कमाविता येतें.

व्हाईट् ऊर्फ पांढरा शार्क तीस फुटांपर्यंत लांब असतो. पण याची सर्व साधारण लांबी पंचवीस फुटांपर्यंतची असते. याचे डोकें चपटें व रुंद असून तें नाकाकडे निमुळते होत जातें. याचे नाक बोथट असतें. ह्याने आपला जबडा उघडला असतां त्यांत एक

मनुष्य सहज मावूं शकतो. याचे डोळे घारे असून त्यांत क्रूरपणा व लुच्चेगिरी पूर्ण चमकत असते. याचें पोट मोठें असून सापाप्रमाणें तें फुगूं शकतें. याचा मेंदू फार लहान असतो व त्यामुळेच या माशाला मारणें मोठें कठीण असतें.

फ्रेंच भाषेंत शार्कला रेक्विन (Requin) ह्मणतात. हा शब्द लॅटीन मधील रेक्वियम ह्या शब्दापासून आला आहे. हा शब्द ह्या माशाला लावण्यांत खरोखरीच कांहीं अर्थ आहे. रेक्वियम ह्मणजे अखेरची (मनुष्याच्या मृत्यूनंतरची) प्रार्थना होय. अर्थात् जर एखादा मनुष्य ह्या माशाच्या देखत समुद्रांत पडला तर त्याचे मित्र त्याची आशा सोडून अखेरच्या प्रार्थनेला लागतात.

हा मासा पोहण्यांत इतका चपळ आहे कीं, चांगल्या आगबोटीलाही याच्या बरोबरीनें जातां येणार नाहीं. ह्याच्याइतकी शक्ति फक्त व्हेल माशालाच आहे. ह्याच्या जबड्यांत मनुष्य पडण्याचा अवकाश, एका निमिषार्धांत तो त्याचे दोन तुकडे करितो ! खलाशांना देवमाशाचीसुद्धां इतकी भीति वाटत नाहीं, इतकी या माशापासून वाटते. जहाज जात असलेलें यास समजलें कीं, हा त्या जहाजाचा पाठलाग करितो व सारखा त्याच्या भोंवतीं घोंटाळत राहतो. कांहींना कांहीं पदार्थ, कोणी ना कोणी माणूस जहाजांतून पडल्याशिवाय राहणार नाहीं असें त्यास वाटत असतें. होतेंही त्याप्रमाणेंच. पुष्कळ वेळां या माशाला पाहिल्यानेंच पुष्कळ माणसांना भीति वाटून तीं जहाजावरून निसटून खालीं पडतात व याचें भक्ष्य होतात ! समुद्रांत वादळ असो अगर नसो, मोठमोठ्या प्रचंड लाटांशीं धडक्या खात हा आपलें भक्ष्य मिळविण्याकरितां हिंडत असतो. भयंकर अंधान्या रात्रींही हा जहाजाची पाठ सोडीत नाहीं. ह्याच्या

खवल्यांतून फास्फरसासारखा कांहीं प्रकाश रात्रीं झळकतो व तेवढ्यावरून ही स्वारी एकाद्या माणसाचा बळी मिळेल या आशेनें जहाजाभोंवती फिरते आहे हे खळाशी ओळखतात. जहाजावर मृत झालेल्या मनुष्यांना समुद्रांत टाकण्यांत येतें व त्याचा ते तेव्हांच फत्ता उडवितात ! कारण मनुष्य जिवंत असो अगर मेलेले असो, त्याचें मांस त्यास फार आवडतें !

शार्कचे शत्रु.

शार्कचे शत्रू फक्त दोन. एक व्हेल ऊर्फ देवमासा. दुसरा मनुष्य !!! पण ह्या दोघांनाही तो मुळींच भीक घालीत नाही ! देवमासा मांसाहारी आहे तरी तो शार्कला खात नाही. शार्कशीं लढाई खेळण्यांत त्याचा हेतू ह्मणजे एवढाच कीं, समुद्रराज्याचे सर्व अधिकार आपणाकडे असावेत. मनुष्य याच्याशीं लढण्याचा प्रसंग घालतो त्याचीं कारणें अनेक आहेत. त्यांतील मुख्य ह्मणजे जलचर प्राण्यांत हा त्याचा कट्टा व भयंकर शत्रु होय. दुसरें ह्यापासून कातडे व तेल निघतें. ह्या दोन कारणांमुळेच मनुष्यजाति व शार्कजाति यांत झटापट चाललेली असते.

देवमाशाशीं लढाईचा प्रसंग आला असतां शार्क परिणामाकडे, बलाबलाकडे अथवा आपल्या शत्रूच्या अवाढव्य शरीराकडे मुळींच पाहत नाही. व्हेलपेक्षां हा जबर पोहणारा असल्यामुळे व आपण व्हेलला चीत केल्यास आपल्यास व आपल्या इतर बांधवांस मोठी मेजवानी मिळेल या आशेनें हा त्यावर मोठ्या धाडसानें हल्ला करितो ! आपल्या भयंकर जबड्यांतील सर्व दांत उभारून हा व्हेलचे लचके तोडण्यास धांवतो; पण त्या लचक्यांपासून व्हेल ह्मणावा तसा घायाळ होत नाही. व्हेलच्या अंगांत चरबीचा थर आठ दहा फूटांपर्यंत असतो.

त्यामुळे त्याचें रक्षण होतें व मग तो आपल्या शत्रूच्या पोटाखालीं जाऊन आपल्या शेंपटाच्या तडाक्यानें शार्कला दूर हवेंत उडवून देतो. ह्या तडाक्यापुढें शार्क सहसा वांचत नाही.

शार्कची शिकार करण्यास एक प्रकारचें धाडस लागतें. त्यामुळे धाडसी मनुष्यांना याची शिकार करणें फार आवडतें. ह्याशिवाय हा मेल्यास यापासून चरबी (जी काँडलिव्हर ऑईलप्रमाणें औषधोपयोगी आहे) व कातडें मिळतें तें निराळेंच. ह्याच्या कातड्याचा उपयोग तरवारीच्या म्यानावर चढविण्यांत व इतर पुष्कळ कामांत होतो. ह्याचें मांस मात्र चिंवट असल्यामुळे लोकर शिजत नाही; पण तितकें करून जे खाणारे आहेत, ते त्याची पुष्कळ तारीफ करितात.

शार्कची शिकार.

शार्कपासून मिळणाऱ्या तेलाकरितां, त्याच्या कातड्याकरितां व दांतांकरितां हजारों मासे दरवर्षीं मारले जातात. हा व्यापार मुख्यत्वेन करून उत्तर अमेरिकेच्या फ्लोरिडा नामक देशाच्या किनाऱ्यास व आफ्रिकेच्या पश्चिम किनाऱ्यास चालतो! ह्याची शिकार करण्यास उत्तम वेळ रात्रीची समजतात. रात्रीही गर्द अंधकार असला तर फारच उत्तम. याचें कारण रात्रीचे वेळीं शार्कला कसलाही संशय येत नाही आणि तो जहाजाच्या अगदीं जवळ येऊं शकतो. एक पौलादी कांटा तयार केला जातो व त्यास एक लोखंडी सांखळी जोडण्यांत येते. कांद्याच्या तोंडाशीं डुकराचें (ताजें नसल्यास) खारवढेलें आमिष लावण्यांत येतें व हा गळ शार्कला पाहून समुद्रांत फेंकण्यात येतो. शार्कला हें दिसलें तरी तो एकदम धांवून येत नाही. याचें कारण त्यास भीति वाटते ह्मणून नव्हे, तर तें मांस कोणाच्या नकळत हळूच उपटावें या हेतूनें तो थोडा वेळ दूर असतो.

नंतर जवळ येऊन एकवार त्या गळामोवतीं गुटमळून पुनः दूर जातो. असें तो दोन तीन वेळ करितो व नंतर आपला आपसखून संबंध गोळा आपल्या जबड्यांत धरून समुद्राच्या तळीं बुडी मारण्याकरितां घुसतो. पण—! आठ आठ दहा दहा इंच लांब व तीक्ष्ण गळ त्याचे घशांत अडकतो. हें जहाजावरील लोकांस समजतांच ते गळ वर ओढूं लागतात ! त्यानंतर ही चवताळलेली स्वारी पाण्यावर शेंपटी आपटण्यास व त्या गळ्याच्या तडाक्यांतून सुटण्यास किती धडपड करिते व समुद्र ठवळून सोडते याची कल्पना वर्णन करून सांगतां येणार नाहीं. जों जों संकटांतून सुटण्याविषयीं शार्कची धडपड सुरू होते तों तों तो जास्तच आडकतो. तेव्हां तो पाण्याबाहेर उसळ्या मारूं लागतो व तो बाहेर पडतांच त्यावर भाल्याच्या फेंकी सुरू होतात. नंतर त्यास थोडें वर उचलण्यांत येऊन त्याच्या गळ्यांत एक फांस टाकण्यांत येतो. तो फांस सरकत सरकत शेंपटीपर्यंत जातांच त्यास आवळतात व नंतर त्यास जहाजावर ओढून घेण्यांत येतें.

शार्कला मारण्याची आणखी एक तऱ्हा आहे. एक मोठी लोखंडी वीट अतिशय तापवून व तिच्यावर एक तेलकट फडकें गुंडाळून ती समुद्रांत सोडण्यांत येते. शार्क तें काहीं तरी भक्ष्य आहे असें समजून त्यास गिळतो व नंतर घसा भाजभाजून ही स्वारी प्राणास मुक्तते. मात्र ही तऱ्हा प्रचलित नाहीं.

एका नाखव्याचा मृत्यु.

एकदां एक नाखवा डेकवरून समुद्रात पडला ! लोकांना हें समजतांच त्यांनीं त्यास दोन लाईफ बॉय (एक प्रकारची सांगड) टाकून वर काढण्याची तजवीज केली; पण ही खदपट चालू होती

तोच एका शार्कने त्यास समुद्राचे तळीं नेले. काहीं वेळाने हा शार्क पुनः वरतीं आला असतां त्यास मारण्यांत आले. तेव्हां त्याचे पोटांत त्या नाखव्याचा सांपळा, त्याचे कपडे व एक बकऱ्याचे मुंडके ज्याला नऊ इंच लांबीचीं शिंगे होतीं, इतके जिनस सांपडले !

तेहतीस माणसांत तीन वांचले !

एकदां एका मोठ्या होडींत बसून तेहतीस माणसें जवळच्या एका बेटाकडे जात होतीं. थोडे दूर गेल्यावर वाऱ्याचे झोताने ती नाव उपडी झाली व सर्व मंडळी समुद्रांत पडली ! सर्वांनाच पोहतां येत होते. तेव्हां त्यांनीं त्या पालथ्या नावेवरच आरोहण केले. त्यामुळे झाले काय कीं, सर्वांना बसण्यास जागा मिळाली तरी सर्वांच्या भाराने ती नाव पाण्याच्या अगदीं पातळीबरोबर आली. ज्याला त्याला आपभापला प्राण प्यारा होताच. कोणी काहीं बोलले नाही व सर्वजण दैवावर भरंवसा ठेवून वाऱ्याच्या झोताने हा विचित्र ताफा जिकडे जाईल तिकडे जाईल, असें ह्मणून स्वस्थ बसले ! तोच सर्वांच्या नजरेस शार्कची एक टोळीच्या टोळी पडली ! सर्वांचे प्राण उडून गेले ! कारण नावेचे बूड पाण्याला अगदीं टेकलेले होते. ही सुसंधी पाहतांच शार्क धावून त्यांच्यावर तुटून पडले व एकेकाने एकेका मनुष्यास पाण्यांत ओढले ! दोन तीन मिनिटांत फक्त तीन माणसें शिल्लक राहिलीं. त्यांचे कारण नावेचा भार हलका होऊन ती वर उचलली गेली. व उडी मारूनही त्यांना पकडणे शक्य नव्हते !

मंगपी वरील खलाशी !

मंगपी नावाचे एक जहाज वाऱ्याच्या झोताने पाण्यांत धुडण्याच्या वेतांत आले. तेव्हां काहीं मंडळीनें एक नाव पाण्यांत सोडून त्यांत

उतरण्याचा बेत केला. एकंदर बावीस मनुष्ये होतीं. पण त्या सर्वांनीं नावेत चढण्याकरितां अशी धडपड केली कीं, ती नाव पालथी झाली व इकडे जहाजानेही इतर माणसांसह समुद्राचा तळ गांठला. तेव्हां तशाच स्थितीत कांहीं मंडळी त्या पालथ्या नावेवर चढली व कांहीं तिच्या आसपास असलेल्या कड्यांना धरून चिकटून राहिली. कोणी तरी येणारें जाणारें जहाज येऊन आपली सुटका होईल या आशेत ती मंडळी होती. त्या मंडळींत लेफ्टेनंट स्मिथ नांवाचा मनुष्य होता. त्यानें त्यांतल्या त्यांत सर्व मंडळीस धीर देऊन आपली भयंकर स्थिति सर्वास समजाऊन सांगितली व अशा स्थितीत सर्वांनाच फार वेळ राहतां येणें शक्य नाहीं, असें सांगून नाव सुलटी करण्यास सांगितलें. सर्वांना ती गोष्ट पटली व त्यांनीं एकजीव करून ती नाव सुलटी करण्याचा प्रयत्न चालविला. ह्या प्रयत्नांत त्यांस थोडेंसे यश येत आहे तोंच त्यांस एक शार्क मासा मोठ्या झपाट्यानें आपल्याकडे येत आहेसें दिसलें व सर्वांची कमर खचली. पण स्मिथ हा मोठा धाडसी व शांत स्वभावी होता. त्यानें सांगितलें, “ मित्रांनो घाबरूं नका ! आपले केलेले श्रम व्यर्थ जातील ! ” पुनः त्या सर्वांना थोडा धीर आला व त्यांनीं जोरानें पुनः प्रयत्न सुरू केला. त्या शार्कनेंही समुद्रांत बुडी मारिली ! नांव सुलटी होऊन त्यांत चार माणसे शिरतात न शिरतात तोंच बारा शार्क समुद्रपृष्ठावर दिसूं लागले ! त्यांच्या भीतीमुळे नावेत चढण्याची सर्वांनाच इतकी घाई झाली कीं, पुनः नाव उपडी झाली ! व त्या मनुष्यांची प्राणरक्षणाची आशा कायमची नष्ट झाली ! दुसऱ्या क्षणांत एका खलाशाची तंगडी शार्कनें आपल्या जबड्यांत धरली ! एका मागून एक मनुष्य त्या राक्षसांच्या जबड्यांत पडूं लागला !

धाडशी स्मिथचें धैर्य तशांतही ढळलें नाहीं. त्यानें आपल्या उत्साह-युक्त भाषणानें राहिलेल्या माणसांनाच नाव पुनः सरळ करण्यास सांगून प्रयत्नास प्रारंभ केला. राहिलेल्या मंडळीनेंही त्याची आज्ञा मान्य केली. स्मिथ आपल्या मित्रांस हातानें मदत करीत होता, तोंडानें आपल्या माणसांना उत्तेजन देत होता व पायानें पाण्यांत लाथा मारून त्या शार्कनां भिवविण्याचा प्रयत्न करीत होता. हें त्याचें धाडस पाहून तशा स्थितींतही सुर्वास त्याचें कौतुक वाटलें. त्यांनीं त्या धैर्यवानास वांचविण्याकरितांच जोरानें प्रयत्न चालू केला ! लोकांना तो उत्तेजन देत होता. तोंच एका शार्कनें त्याची तंगडी तोडली ! तरीही त्या मेरुपर्वततुल्य मनुष्याची शांति ढळली नाहीं. तो एका पायानेंच लाथ झाडूं लागला ! त्याच्या साथीदारांस त्याची कांय आली. त्यांनीं त्यास नावेच्या बुडावर चढण्यास सांगितलें. त्यानें ह्मटलें, “ मित्रांनो, माझी काळजी नको. आपल्यापैकीं एखादा तरी वांचेल अशी खटपट करा ! ” हें तो बोलतो आहे तोंच त्याची दुसरी तंगडीही तोडली गेली ! मग मात्र त्याच्यानें दम धरवेना ! त्यानें आपले हात सोडले व तो एका शार्कच्या भक्ष्यस्थानीं पडला.

शार्कचा अधाशीपणा.

आपल्यातील ह्यातारीं माणसें ह्मणत असतात कीं, - दिवसेंदिवस मनुष्ये अशींच लहान लहान होत जाणार व कांहीं कालानें हर-भण्याच्या झाडालाही शिड्या लावण्याची पाळी येईल ! ह्या ह्मणण्यांत कांहीं अर्थ आहे यांत शंका नाहीं. सृष्टीतील प्रत्येक वस्तूची उत्क्रांति होत असून दिवसेंदिवस प्रत्येक वस्तूंत लहानपणा येत चालला आहे. चार पांचशें वर्षांपूर्वीं व्हेल, शार्क वगैरे जलचर प्राणी सध्यां आहेत या प्राण्यांपेक्षां फार मोठे असत. एके ठिकाणीं शार्कचा एक सांगाडा

सांपडला असून तो सत्तर फूट लांबीच्या शार्कचा असावा असे तज्ञांचे मत आहे ! हा प्राणी किती भयंकर आहे हे मागील वर्णनावरून वाचकांना कळून चुकलेच आहे. तेव्हां मागील काळांत तो याहीपेक्षां भयंकर असला पाहिजे, यांत शंका नाही.

शार्क विलक्षण अधाशी आहे. जहाजांतून कोणताही पदार्थ समुद्रांत टाकल्यास त्यास हा आपल्या पोटांत जागा देतो. एकदां एका शार्क माशास फाडण्यांत आले तों त्याचे पोटांत कोणता मडमेची शिवणकामाची सबंध पेटी, दोन बंदकांचे सांगाडे, कांहीं हजामतीचे सामान—वस्तरे वगैरे—कांहीं मोठमोठी कॉपी बुके, आणि एक जाड ओव्हरकोट—इतक्या वस्तु आढळल्या ! दुसऱ्या एका शार्कच्या पोटांत सोन्याचीं नाणीं असलेली पेटी आढळली ! आपल्या क्षुधातृप्तिकरितां एक शार्क दुसऱ्या शार्कलाही मारून खातो.

मरणाच्या बाबतींत शार्क मोठा चिंबट आहे. त्याचे मुंडके तुटले गेले तरीसुद्धां त्याचे धड कित्येक मैलपर्यंत शत्रूचा पाठलाग करीत राहाते ! इतकेच काय, पण त्याच्या काळजास (Liver) आणि हृदयास (Heart) जर धक्का लागला नाही तर बाकीच्या त्याच्या शरीराचे वाभाडे निघाले असले तरी हा जिवंत असतो !

शार्क जन्मास येतो तो अधाशी, जबर पोहणारा, क्रूर असाच येतो. त्यास हे शिकावे लागत नाही. शार्क मांसाहारी आहे तरी सर्वांत त्यास माणसांचे मांस फार प्रिय असते. मनुष्यामनुष्यांतही तो गोऱ्या युगोपियनास प्रथम पसंत करितो. आशियांतील लोकांस नंतर व अखेरीस आफ्रिकेतील काळे निग्रो ! कसेही असले तरी सर्वांत त्यास नरमांस प्रिय—अतिशय प्रिय असते यांत शंका नाही. व तेवढ्याकरितां तो मनुष्यवस्ती असलेल्या समुद्रकिनाऱ्यास टेहळत

असतो. केव्हां केव्हां मासे पकडणाऱ्या कोळी लोकांच्या होडींत उडी मारून तेथून माणूस पकडून समुद्रांत पळून जातो ! केव्हां केव्हां लाटा अतिशय उंच होत असल्या तर त्यांवर हा चढून जहाजाच्या डेकवर असावध असलेल्या खलाशास गिळंकृत करितो ! शार्कच्या या उडी मारण्यासंबंधी कमर्सन साहेब लिहितात, “ एकदां एका गुलाम निग्रोचें प्रेत समुद्रसपाटीपासून वीस फूट वर जहाजास टांगून ठेंविलें होतें. एका शार्कच्या नजरेस तें पडतांच त्यानें उडी मारून तें पळविण्याचा प्रयत्न केला ! त्यानें पुष्कळ पुष्कळ उड्या मारल्या तरी त्याचें तोंड त्या प्रेतापर्यंत पोचिना. अखेरीस त्यानें जहाज खालीं होण्याची व एक लाटा त्या जहाजाच्या डेकपर्यंत चढण्याची संधि साधिली व तें प्रेत पळविलें ! ”

शार्कचें तोंड पोटाकडच्या बाजूला असल्यामुळें भक्ष्य पकडतेवेळीं त्यास उताणें व्हावें लागतें व अशा संधींत त्याचे काळजांत गोळी अगर भाला मारून त्यास मारतां येतें. हा मोती व स्पंज काढणारांना एक मोठा शत्रु आहे.

शार्क देव समजला जातो.

आफ्रिकेतील समुद्रकिनाऱ्यास राहणाऱ्या लोकांचा शार्क देव आहे. अज्ञानी माणसें क्रूर व भयंकर प्राण्यांना देव मानतात. त्याचप्रमाणें शार्कची गोष्ट ! वर्षांतून कित्येक प्रसंगीं होडींतून वसून जाऊन हे लोक शार्कची पूजा करितात. बकरीं, कोंबडीं आणि मनुष्ये हीं त्यास अर्पण करितात. शार्कच्या पोटांतून स्वर्गाला जाण्याचा रस्ता आहे, अशी त्या लोकांची समजूत असते. त्यामुळें शार्कनें एखाद्या मनुष्यास भक्षण केल्यास ती पुण्यदान समजला जातो. कित्येक आया आपल्या मुलांनाही कांहीं नवसाप्रीत्यर्थ शार्कला अर्पण करितात.

शार्कच्या कांहीं जाती.

हातोडी शार्क. (The Hammer-Head Shark) या शार्कचें डोकें हुबेहुब हातोडीप्रमाणें असतें. याचे डोळे या हातोडीच्या दोन्ही टोंकाला असतात व त्यांतील बुबुळें वाघाप्रमाणें पिवळ्या रंगाचीं असून ज्या वेळीं हा मासा क्रोधानें बेफाम होतो त्या वेळीं तर हीं फारच तेजस्वी दिसतात. याचें तोंडही पोटाकडच्या बाजूला असतें. व त्यांत दांतांच्या चार रांगा असतात. याचें अंग करड्या रंगाचें असून तें चिंचोळें असतें. याची लांबी पंधरा फुटांपर्यंत केव्हां केव्हां भरते. बाकी यांचा नेहमींचा आकार आठ ते दहा फुटांपर्यंत असतो. वजनांत हा पांचशें पौंड भरतो. याचें निवास-स्थान कारेबियन समुद्र व पनामाचें आंखात होय. वर दिलेल्या शार्कच्या मानानें हा लहान असला तरी त्याच्या इतकाच क्रूर, अधाशी व नरमांसप्रिय असा आहे.

ग्रीनलॅंड शार्क—हा ग्रीनलॅंडकडे सापडतो. याची लांबी पंधरा फुटांपर्यंत असते. हा इतका क्रूर नाही. तरी व्हेल माशांची शिकार करणारास ह्यापासून फार त्रास होतो ! व्हेल मेलारे मेला कीं, यांची धाड त्यावर येऊन पडते व यांना हाकून लावण्याची व्यवस्था केली नाही. वर थोड्याच वेळांत त्या व्हेलचा हे फन्ना उडवितात. ग्रीनलॅंड मधील इस्किमो लोक याचें मांस खातात व याचें कातडे हरणाच्या कातड्यास आंतून अस्तर लावण्यास उपयोगी पडतें.

बास्किंग शार्क—हा शरीराकारानें व्हाईट शार्कएवढा असतो. पण त्याप्रमाणें हा मनुष्यभक्षक मात्र नाही. खलाशांना याची विशेष भीति वाटत नाही.

स्पिनस शार्क—हा बराच लहान लणजे सहा ते आठ फुटांपर्यंत असतो. पण याचे शरीर दिसण्यांत फार भयंकर दिसते. सिंहाच्या नक्ष्यांप्रमाणे याचे अंगावर सर्वत्र काटे असतात व समुद्रांत पडलेल्या मनुष्याशी हा अंग घासून गेल्यास त्या मनुष्याचे वाभाडे निघाल्याखेरीज राहात नाहीत.

ब्ल्यू शार्क—हा मासा दिसण्यांत फार सुंदर असतो. याची पाठ हिरवी निळी असून पोटाकडील भाग रूपेरी असतो. पण हा दिसण्यांत सुंदर आहे एवढेच. पांढऱ्या शार्कप्रमाणेच हा खादाड व क्रूर आहे. हा आठ फुटांपर्यंत लांब आढळतो.

कोल्हा (Fox) शार्क—या माशाचे तोंड कोळ्याप्रमाणे असते. यास Thrasher तडाखे मारणारा असेही एक नांव आहे. आपल्या शेंपटाने पाण्यावर तडाखे मारण्यांत हा फार वस्ताद आहे. हा मासा देवमाशाचा कदा शत्रू असून तो लोळीने हे त्याच्यावर हल्ला करून त्यास मारून खाता. त्याच्या शेंपटाच्या तडाक्याने हा लहान लहान नावा फोडून तील माणसांना मारतो. पण हे सर्व केवळ मौजेकरितां. हा मासा खात नाही.

दि पिकड् शार्क आणि सँड शार्क—हे अगदी लहान जातीचे असून निरुपद्रवी आहेत. इतर माशांप्रमाणे हे माणसाचे भक्ष्यस्थानी पडतात.

दि ग्रेट पिलग्रीम शार्क—हा व्हाइट शार्कप्रमाणेच खूब मोठा गुणवान हा अगदी निरुपद्रवी आहे. त्यामुळे मनुष्यही त्याकडे दुर्लक्ष तोडल्यास.

ह्याशिवाय अनेक गरीबी काही जाती आहेत; पण त्यांविषयी विशेष सांगण्याचा शिकार ९

शार्कचे हुजरे अथवा वाटाडे.

आपल्या यत्किंचित् कृतीमध्येही ईश्वर आपले अगाध चातुर्य दाखवित असतो. गेंड्याच्या वर्णनांत वाचकांनीं गेंड्याचे संरक्षक-गेंडेपक्षी-यांचें वर्णन वाचलें आहेच. गेंड्याला ज्याप्रमाणें गेंडेपक्षी हे संरक्षक आहेत त्याच प्रमाणें राक्षसी शार्कला-पांढऱ्या शार्कला-भक्ष्य दाखवून देण्याचे कामीं एक प्रकारचा मासा देवानें निर्माण केला आहे. हा वाटाड्या मासा शार्कच्या नेहमीं बरोबर असतो. पूर्वीच्या खलाशांना ही गोष्ट म्हात होती; पण त्यांच्या सांगण्यावर कोणी विश्वास ठेवीत नसे; पण आतां चांगल्या चांगल्या खलाशांच्या अनुभवावरून 'वाटाड्या मासा' ची गोष्ट खरी मानण्यांत येते. कित्येकांचें ह्मणणें आहे कीं, हा मासा वाटाड्याचें काम करीत नसून आपलें भक्ष्य मिळविण्याकरितांच फक्त तो शार्कबरोबर नेहमीं असतो. शार्कच्या बरोबर राहिल्यानें त्याच्या प्रचंड भक्ष्यांतोळ थोडेंसे तरी भक्ष्य या माशाचे वाटणीस येतें व त्यानें पुरतें. दुसऱ्या कित्येकांचें ह्मणणें, मग इतर प्रचंड जडचरणांच्या आश्रयाला हा कां राहूं नये? याबद्दल एक खलाशी आपला अनुभव सांगतो, "वाटाड्या मासा साधारण लहान माशाएकामुन त्याच्या अंगा भोंवतीं निल्या व हिरव्या रंगाचे पट्टे असतात. एकदां एका शार्कबरोबर असे पांच सहा मासे मी पाहिले. एक दोन शिपाय त्याच्यापुढें चालले होते व कांहीं भाजूभाजूला घोटालत होते. ज्या वेळीं जहाजाजवळ येतो त्या वेळीं मासा त्याच्या नाकाजवळ अगर पुढच्या पंखाखालीं असतो. एखादें भक्ष्य द्यावें हा पुढें धावून त्या भक्ष्याला हुंगतो व परत येऊन शार्क युद्ध खेळण्यांत कळवितो. ही गोष्ट तो वारंवार ह्मणजे हा व्हेलमाश शार्की जाईपर्यंत करितो." वरील त्यास घायाळ करितो.

डा० बेनेट नांवाचे एक मोठे शास्त्रज्ञ आपला अनुभव सांगतात,
 “ पुष्कळसे शार्क ज्या वेळीं एखाद्या भक्ष्यावर हल्ला करितात त्या
 वेळीं हे वाटाडे मासे त्यांचे बरोबर मुळींच दिसत नाहींत; एकद्व्या-
 दुकच्या शार्कबरोबर मात्र असले मासे एक दोन तरी असतात. हे
 वाटाडे मासे पकडण्याची युक्ती सोपी आहे. शार्कला मारून त्यास
 जहाजावर ओढून घेईपर्यंत हे मासे त्याच्या आसपास घोंटाळत
 असतात. अशा वेळीं जाळें टाकून त्यांना पकडणें फार सोपें जातें.
 हा मासा शार्कबरोबर सतत राहण्याचें कारण त्यास भक्ष्य मिळतें
 हेंच असेल, असें मला वाटतें. ”

माशावरील बांडगूळ !

आंबा, पिंपळ वगैरे वृक्षांवरून वाढणारी बांडगूळ नांवाची
 वनस्पति पुष्कळांनीं पाहिली असेल, ही वनस्पति नेहमीं दुसऱ्या
 वृक्षावर पोसावयाची. तिचा धर्म. पक्षांतही कोकीळ आपली पिल्लें
 कावळ्याकडून पोसविण्याचें प्रमाणें जलसृष्टींतही एक चमत्कार
 आहे. सुमारे दीड फूट लांबीचा एक मासा आहे. दिसण्यांत हा साधारण
 माशाप्रमाणेंच दिसतो. याचा मुख्य गुण लटला लणजे कोणत्या
 तरी एखाद्या माशाच्या अला हा चिकटून आपलें उपजीवन करितो.
 याचे डोक्यावर लंबवृत्तकार अशी एक लांब रेषा असलेली जागा
 भसते. त्याच जागेनें हा मासा प्राण्यास चिकटतो. ह्या माशास
 Suckin^g असे म्हणतात. ह्याचा चिकटण्याचा
 गुण इतका काहीं चमत्कार आहे. एकदां चिकटल्यावर पुनः
 दुसऱ्या माशास चिकटण्याची निघणें शकते. या त्याच्या गुणामुळे
 ह्याशिफिकन लोक या माशास चिकटून यांच्या सहाय्यानें मोठ-
 सांगण्यासाठी शिकार करितात. ह्याचा प्रकार असाः—रिमोराच्या

पोटाला एक आंगठी घालून त्यास एक अतिशय मजबूत दोर बांधण्यांत येतो व नंतर होडींत बसून निघावयाचें. कांसव दिसलें कीं, रिमोरा फेंकण्यांत येतो व हा आपल्या स्वभावाप्रमाणें त्या कांसवास जाऊन चिकटून बसतो ! मग त्यास ओढण्यांत येतें.

तलवारमच्छ (The Sward Fish.)



आपल्या भयंकर स्वरूपानें व अधाशीपणानें तलवार मच्छानें शार्कच्या खालोखाल आपल्या नंबर लाविला आहे. हा सर्व समुद्रांत सांपडतो तरी याचें मूल वसतीस्थान भूमध्य समुद्र होय. हा वीस फूट लांबीचा असतो व याचा वरचा ओंठच तलवारीप्रमाणें खूब लांब पुढें आलेला असतो. हा जलचर प्राण्यापेक्षाही तीक्ष्ण व बळकट असून याची लांबी सहा सेंटीमीटरची असतेच. अशा प्रकारें तीक्ष्ण शस्त्रानें युक्त असून हीरुस्तीकृत हा भितो. आपल्या जातभाईशीं व इतर जलचर प्राण्यांवरें लढण्याकरितां व आपलें भक्ष्य मिळविण्याकरितांच हा ह्या तलवारीच्या उपयोग करितो. हा माशांत शार्क व साधा मासा यांच्या स्वरूपानें व गुणधर्माची भेसळ आहे. याचें तोंड व पुढील पंख शार्क साध्या माशाप्रमाणें आहेत तर शेंपूट व मागील पंख साध्या माशाप्रमाणें आहेत. ही कांहीं अंशीं दोहोंची भेसळ आहे. साधा मासा जलचर प्राण्यांमध्ये आहे तर हा शार्कप्रमाणें एखादे वेळीं एकत्र होतो.

मनुष्यापुढें हा भित्ता अरुजलचर प्राण्यांशीं युद्ध खेळण्यांत हा चांगलाच धाडशी आहे. जलचर प्राण्यांशीं युद्ध खेळण्यांत हा व्हेलमाशाशींही लढण्याचा प्रसंग घालतो व आपल्या तलवारीने त्यास घायाळ करितो.

सिसली बेटांतील लोकांस याची शिकार करण्याचा फार नाद आहे. डा० वुड आपला अनुभव सांगतात, “सिसलीतील लोकां-जवळ एक प्रकारचा लहान भाला असतो व त्यास एक लांब दोर लाविलेला असतो. दिसण्यांत हा भाला अगदीं हलका दिसतो, तरी सिसली लोक तलवारमच्छाची शिकार करितांना याची फेंक फारच उत्तम करितात. तलवारमच्छाची शिकार करण्यास जातांना हे लोक एक प्रकारचे अपभ्रष्ट झालेले ग्रीक गाणे ह्मणत असतात. हे गाणे तलवारमच्छास फार भावडते व त्यामुळे ते आपल्या नावे-जवळ येतात अशी त्यांची धर्मभोळी समजूत आहे. हे गाणे ह्मणत असतां ते आपली भाषा मुळींच बोलत नाहींत. मासा, जवळ आलासा दिसला कीं, हे भाला फेंकतात व तो त्यास अचूक लागतो. जखम झालेली समजतांच तो भाला त्याला बांधलेल्या दोरीनें उप-सून घेतात व पुनः तो मास्यमसितांच त्यावर फेंक करितात. दोन-चार फेंकेत माशाचे काचप्रमाणे.”

सिसलीखेरीज भूमध्य एझांतील बेटांवर राहणारे इतर लोक ह्या-पेक्षां निराळीच पद्धति श्रेजितात. दहा पंधरा जण मिळून एका नावेतून जातात. त्या नावेत एक उंच काठी उभी केलेली असते. समुद्रांत काहीं अंतरावर गेल्यावर एक मनुष्य काठीवर चढून माशाची टेहळणी करितो. तो दूर कोठें दिसला ह्मणजे नाव चाल-विणारास त्याप्रमाणें सूचितो. ह्मणनाव त्याचे अगदीं जवळ नेण्यांत येते व नंतर लांब लांब भासून त्याचे शिकार करितात.

तलवारमच्छाचे मांस खाण्यास रुच कर व पुष्टिकर आहे असें ह्मणतात व त्याचे कातडे कमावितां. ऊन त्याचे चांगले जिन्नस तयार करितां येतात. तरी सिसलीयन लोकांखेरीज इतर लोक याची फारशी शिकार करीत नाहींत.

हा मासा व याची शिकार करण्याची पद्धति प्राचीनकाळापासून माहीत आहे असें दिसते.

तलवारमच्छाची शक्ति.

इ. स. १८६८ सालीं * डेडनॉट (बे-डर) नामक जहाज भूमध्य समुद्रांतून जात असतां एका तलवारमच्छानें आपली तलवार याचे तळांत खुपसली व जहाजास भोंक पाडलें ! ह्या वेळीं या जहाजास चांगला जोराचा धक्का बसला होता व कप्तानास एखाद्या खडकाला धक्का लागला असावा असें वाटलें; पण धांग पाहण्याच्या गळाला कांहीं खडक लागेना ! इतक्यांत त्याच्या नजरेस एक तलवारमच्छ दिसला. त्यावरून हा धक्का ह्या मच्छानेंच मारला असावा असें सर्वास वाटलें. कप्तानानें आपल्या साथीदारांच्या सहृदयानें त्या माशास पकडण्याचा प्रयत्न केला; पण तो सफळ झाला नाहीं. इतक्यांत जहाजाला भोंक पडलें असावें असा कप्तानास संशय आला. तपासांती ती गोष्ट खरी ठरली व दुरुस्तीकरितां तें जहाज एका बंदरांत लावण्यांत आलें. त्या जहाजाचें बरेंच नुकसान झालें होतें व त्या जहाजाचा विमाही उतरण्यांत आला होता ह्मणून मालकानें विमाकंपनीकडे नुकसान भरपाई मागितली. तलवारमच्छानें जहाजास भोंक पाडलें असेल व त्यामुळें जहाजाचें नुकसान झालें असेल हें कंपनीस खरेंच वाटेना. तिनें उत्तर दिलें, “ तलवारमच्छानें भोंक पाडण्याचा प्रयत्न केला असल्यास त्याची तलवार मोडलीच पाहिजे. तशी तलवार कुठें आहे ती दाखवा. ” अखेरीस मालकानें कोर्टांत फिर्यात ठोकली व त्यांत सरकारानें तलवारमच्छाची शक्ति किती असते हें समजून घेण्याकरितां प्रोफेसर ओवेन नामक

* अलीकडील लढाऊ जहाज नव्हे.

एका प्राणीशास्त्रज्ञाची साक्ष घेतली व त्यांत त्यांनीं असे सिद्ध करून दाखविलें कीं, मोठमोठ्या जहाजांना नुकसान पोचेल असे धक्के मारण्याची शक्ति तलवारमच्छाचे अंगीं आहे.

व्हेल माशाची शिकार करण्याकरितां गेलेल्या फार्चून नामक एका जहाजास एका तलवारमच्छानें भोंक पाडलें होतें. त्याची जाडी अशी होती. एक इंच रुंदीचा तांब्याचा पत्रा, पुढें तीन इंच जाडीचें ओकचें फळकट व पुढें एक फूट जाडीचा पांढरा ओक इतक्या जाडीतून हणजे सोळा इंच जाडीच्या जहाजामधून त्यानें आपली तलवार खुपसून जहाजांत ठेवलेलें एक तेलाचे पीप फोडलें होतें. एक लेखक हणतो, “चोवीस पाऊंड दारूच्या तोफेच्या अंगींही एवढ्या जाडीला भोंक पाडण्याची शक्ति क्वचितच असेल.” कित्येकांना ही अतिशयोक्ति वाटण्याचा संभव आहे. पण या तलवारमच्छास मारून त्याची ती तलवार इंग्लंडमधील प्रसिद्ध पदार्थसंग्रहालय जें ब्रिटीश म्युझियम त्यामध्ये ठेवण्यांत आली आहे!

इ. स. १८८६ मध्ये एक जहाज आपल्या वरील मालासह बुडालें. हें किनाऱ्यालाच बुडालेलें असल्यामुळें तेथें पाणी सारें प्रन्नास साठ फूटच होतें. तेव्हां मालकांनीं तें वर काढण्याचा निश्चय केला. त्याप्रमाणें त्यांनीं तीन पाणबुडे नेमून काम चालू केले. ते पाणबुडे तळारीं जाऊन पोचून थोडा वेळ झाला नाही तोंच एक भयंकर प्राणी त्यांचे डोक्यावर दिसू लागला. त्यांना वाटलें तो प्राणी शार्क असावा; इतक्यांत त्याची ती लांब तलवार पाहतांच त्यांस त्याची ओळख पटली. हे त्यांपासून आपलें रक्षण करणार तोंच त्यानें आपली तलवार एकाच्या अंगांत खुपसली. कर्मधर्मसंयोगानें त्यानें अंगांत चिलखत घातलें होतें. व त्यावरून ती तलवार निसटली.

त्यामुळे त्यास इजा कांहीं झाली नाही; पण धक्का मात्र जोराचा बसला !! पुढे त्यास तिघांनी मिळून मारिले !!!

फॅन सोर्ड फिश.

ही एक तलवारमच्छाची जात आहे. हा दिसण्यांत तलवारमच्छा-प्रमाणेच असतो. फरक एवढाच की, याचे पाठीवर एक पंख्याप्रमाणे पंख असतो व तो त्यास उघडतां अगर मिटतां येतो. त्याची लांबी वीस फूट असते. याचा पंखा पाण्याबाहेर बराच उंच येतो व तो त्यास सुकाणूप्रमाणे उपयोगी पडतो.

हिंदीमहासागरांतील ही माशाची जात भूमध्य समुद्रापेक्षां भिन्न आहे. भूमध्यसमुद्रांतील ह्या माशास हा पंखा बालपणांत फक्त असतो व तो मासा वयांत येऊं लागल्यावर नाहीसा होतो. हिंदी-महासागरांतील माशास त्याचे उलट होते ह्मणजे बालपणीं हा पंखा नसतो. मोठेपणीं फुटतो.

करवतमासा (The Saw Fish)

आपल्या पदार्थसंग्रहालयांत तलवारमच्छास स्थान दिल्यानंतर जलसृष्टीने या माशांत कांहीं फरक करून आणखी एखादी माशाची जात आपल्यास पाहिजे असल्याची विनंति देवास केली असावी व त्या विनंतीपूर्तीचें फळच हा करवतमासा असावा, असें ह्मणण्यास हरकत नाही.

तलवारमच्छ आणि करवतमच्छ यांमध्ये फरक आहे ह्मटला तर आहे, नाही ह्मटला तर नाहीही. तलवारमच्छाप्रमाणे याचाही वरचा ओंठ खूब लांब अदमासें सहा फुटांपर्यंत असून त्यास दोही बाजूस

करवतीप्रमाणें दाते असतात. हा मासा आपलें भक्ष्य मिळविण्या-
करितां आपल्या जातीवर्गांतच जो कांहीं ऋपणा करील तेवढाच.
स्वभावतः हा मासा गरीब आहे. कित्येक वेळीं हा मासा आपल्या
करवतीनें जहाजें फोडतो; पण त्याचें कारण त्याचा दुष्ट स्वभाव नव्हे.
आपणा मनुष्यास ढेंकूण, पिसा, इत्यादि लहान लहान प्राण्यांपासून
जसा अतिशय त्रास होतो, तशाच प्रकारचे कांहीं बारीके प्राणी या
माशास चावून त्रास देतात व त्यामुळे पिसाकून हा भगदीं बेफाम
होतो व मग समोर दिसेल तेंच आपल्या दुःखाचें कारण समजून
त्यावर हल्ला करितो.

करवतमासा सर्व समुद्रांत सांपडतो. दिसण्यांत हा "भयंकर
दिसतो. वीस फुटांपर्यंत याची लांबी, त्यां पैकींच सहा फूट सुमार
करवत असतें. याचें स्वरूप भयंकर असल्यामुळे याच्या गरीब
स्वभावाची ओळख होणें कठीण जातें. तलवारमच्छाप्रमाणेंच हा
व्हेलमाशाचा मोठा शत्रु आहे. आपल्या करवतीनें मोठमोठ्या जखमा
हा करूं शकतो. हेरींग मॅकरेल नामक माशांच्या झुंडींत शिरून
प्रथम हा त्यां पैकीं पुष्कळसे मारतो व नंतर त्यांवर उदारनिर्वाह करितो.

करवतमच्छाशीं लढाई.

कॅप्टन विल्सन आपला अनुभव सांगतो, " पॅरिया आखातांत
आमचें जहाज लागलें असतां दोघे कोळी मासे पकडण्याकरितां
हणून समुद्रांत गेले होते. मीही आपल्या एका नोकरासह एका
लहान नावेंत बसून समुद्रांत फिरण्याकरितां हणून गेलों असतां,
या मासे पकडीत असलेल्या कोळ्यांनीं मला हाक मारिली. मी
त्यांचेकडे गेलों असतां त्यांनीं मला सांगितलें, आमच्या जाळ्यांत
एक करवतमच्छ आला असून तो आमचें जाळेंच्या जाळें खेचून

नेत आहे. ” तेव्हां मी, माझा नोकर व ते दोघे असे मिळून चौघांनीं तें जाळें वर ओढण्यास सुरुवात केली. मोठ्या कष्टानें आह्मीं तें जाळें वर ओढलें. तों त्या मच्छाची आठ फूट लांबीची करवत एकदम पाण्यावर आली व त्यानें धडपड करून आमची नाव उलथविण्याचा प्रयत्न चालविला. कर्मधर्मसंयोगानें माझ्या नावेत एक चांगला बळकट दोर होता. मी त्या तिघांस तें जाळें घट्ट धरण्यास सांगून, त्या दोराचा एक फांस केला व तो फांस त्या मच्छाच्या करवतीला घालून - आंबळला. नंतर त्यास आह्मी वर खेंचण्यास सुरुवात केली; पण त्यायोगें चिडून जाऊन त्यानें समुद्रांत बुड्डी मारिली व किनाऱ्याकडे धांव घेतली. माझा दोर शंभर फुटांचा होता त्यामुळें तो मासा हातांतून निसटेल असें आह्मांस वाटलें नाहीं. आह्मी आपल्या होज्याही त्याचे पाठलागावर सोडल्या. आपल्या करवतींतून तो फांस निघून जावा ह्मणून त्यानें पुष्कळ धडपड केली; पण जों जों तो धडपड करीत असे तों तों त्याचा तो फांस जास्त आवळला जाई. आह्मी किनाऱ्याकडे गेलों असतां आमची धांदल पाहून पुष्कळ लोक आमचे मदतीस आले व सर्वांनीं मिळून त्या माशास आह्मी वर ओढलें, त्या वेळीं आह्मां सर्वास त्यानें आपलें बल चांगलेंच दाखविलें. त्यास वर ओढल्यावर कुन्हांडीनें त्यास पुष्कळ जखमा केल्या तेव्हां तो थांबला. नंतर त्यास मोजण्यांत आलें तों त्याची एकंदर लांबी बावीस फूट, करघत आठ फूट, रुंदी आठ फूट व वजन पांच टन असें होतें!

प्रसंगावधान होतें ह्मणून.

मेपोर्ट येथील एक डॉक्टर एकदां आपल्या मुलीसह मासै पकडण्याकरितां ह्मणून गेले. पहिल्या गळालाच कोणी तरी एखादा

मोठा प्राणी झटके खात आहे असें त्यांस वाटलें. तेव्हां त्यांनीं आपला गळ थोडा ढिला सोडला तों त्याची दोरी भांत आंतच जाऊं लागली. तेव्हां त्यांनीं आपला गळ वर ओढण्यास सुरवात केली. त्याबरोबर सुमारे चार फूट लांबीची एक करवत एकदम पाण्याबाहेर आली व तिनें नावेवर आक्रमण केलें. प्रथम तर डॉक्टर मजकुरांस भीतिच वाटली. पण लागलीच त्यांना आपली मुळगी आपल्या बरोबर असल्याची आठवण झाली व त्यांनीं धीर धरून आलेल्या संकटांतून पार पडण्याचा निश्चय केला. इतकें होतें आहे तोंच त्या करवतमच्छानें नावेला एक धक्का दिला व त्यामुळें तिकडील भाग खिळखिळा झाला. तेव्हां डॉक्टरांनीं आपलें वल्हें घेऊन त्या माशाचे नाकाडावर ऊर्फ करवतीवर टोले मारण्यास सुरवात केली. त्या मारानें तो मासा थोडा मागे हटून त्यानें समुद्रांत बुडी घेतली. डॉक्टरांनीं किनाऱ्याकडे आपली होडी वळविली. इतक्यांत तो मासा आपलें भयंकर तोंड पसरून नावेवर धांवून आला. पुनः डॉक्टरांनीं आपलें वल्हें त्याच्या घशांत खुपसलें ! व एका हातानें तें वल्हें खुपशीत दुसऱ्या हातानें त्यांनीं त्याच्या करवतीस एका दोरीचा फांस घातला ! घशांत एवढें मोठें वल्हें खुपसलें गेल्यामुळें तो मासा त्या संकटांतून सुटण्याकरितां धडपड करूं लागला ! पण आतां तो डॉक्टरांच्या हातांत चांगल्या तऱ्हेनें सांपडला होता. त्यांनीं एका हातानें फांसाची दोरी धरून व दुसऱ्या हातानें वल्हें खुपशीत त्या माशास अगदीं हतवीर्य करून सोडलें व मासा थोडा नरम आलेला पाहतांच त्यास खेचीत त्यांनीं आपली होडी किनाऱ्याकडे नेली ! किनाऱ्यावरील कांहीं माणसांनीं डॉक्टरसाहेबांचें सर्व कृत्य पाहिलेंच होतें. ते त्यांच्या मदतीस आले, त्यांनीं त्या माशास

किनाऱ्यास भोढलें. हा मासा सोळा फूट लांबीचा होता. त्याची करवत कापून डॉक्टरांनी आपल्या जवळ त्या प्रसंगाची खूण हणून ठेविली होती व ती ते आपल्या मित्रांस दाखवीत असत. ही करवत सुमारे पांच फूट लांब, मार्गे चार इंच व पुढे दोन इंच अशी रुंद होती व तिला एकंदर बत्तीस दाते प्रत्येक बाजूस होते. हे इतके मजबूत होते कीं, यांपैकीं एकही दाता नावेवर हल्ला करण्यांत बिघडला नव्हता.

हा मासा पाणबुड्यांचा मित्र.

मोतीं काढणारे पाणबुडे-ह्यास आपला अगदीं मित्र समजतात व मोतीं काढतांना हा मासा आड आला असतां ते तो उत्तम शकून मानतात. व हा मासाही पण या पाणबुड्यांची चांगली ओळख ठेवितो. हे पाणबुडे बुडी मारते वेळीं आपल्या बरोबर मांसाचे तुकडे घेऊन जातात व हा मासा आला असतां त्यास देतात. पाणबुडे पाण्यांत असेपर्यंत हा मासा त्यांचे आजूबाजूस सारखा गुटमळत असतो. पण कांहींएक त्रास देत नाही. ह्यावरून तो स्वभावतः निरुपद्रवी आहे हें उघड आहे.

कुत्रामासा (The Dog Fish.)

ह्यां माशाचें तोंड कुत्र्याप्रमाणें असतें हणून यास कुत्रामासा असें हणतात. या माशाचे पुष्कळ प्रकार आहेत. ' त्यांत लहान टिपक्यांचा, कमी टिपक्यांचा, पिकडू, मारगे व रॉबिनहस असे प्रकार आहेत. ह्यांपैकीं एकही शार्क एवढा मोठा नसतो तरी त्याच्या-इतका क्रूरपणा मात्र प्रत्येकांत थोड्या फार प्रमाणानें आहे. त्यामुळे मासे पकडणारांना फार त्रास होतो.

पिकड् जातीच्या कुत्रामाशास त्याच्या पुढील पंखाजवळ दोन भाव्यासारखी तीक्ष्ण हाडे असतात व ज्या वेळीं यास आपल्या शत्रूवर हल्ला करावयाचा असेल, त्या वेळीं हा धनुष्याप्रमाणें बांकदार होऊन शत्रूजवळ जातो व एकदम सरळ होतो. त्यामुळें त्याचें हें हाड शत्रूला चांगली जखम करते. एकदां एका खलाशानें ह्या माशास पकडण्याचा प्रयत्न केला असतां त्याच्या हातास त्यानें चांगली जखम केली. आनंदाची गोष्ट एवढीच कीं, हा मासा शरीरानें वाढत नाहीं. व त्यामुळें याचे हातून फारसें नुकसान होण्याचा संभव नसतो.

टिपक्याच्या कुत्रामाशाला कुत्रामासा ह्मणण्यापेक्षां लांडगामासा ह्मटलें असतां जास्त शोभेल: कारण ह्या मांशांत कुत्र्याचा गरीबपणा अथवा इमानीपणा न दिसतां लांडग्याची क्रूरता व अधाशीपणा मात्र स्पष्ट दिसून येतो. एक अमेरिकन लेखक ह्मणतो, “ अटलांटिक महासागरांतून प्रवास करीत असतां बारा फूट लांबीचा एक कुत्रामासा आमच्या जहाजापासून थोड्या अंतरावर मजेनें खेळत असल्याचें मी पाहिलें. ह्या वेळीं समुद्र अगदीं शांत होता व सूर्यही तळपत होता. त्यामुळें मला त्याचा प्रत्येक अवयव व त्याची लीला स्पष्ट दिसत होती. त्याचे अंगावर चित्याच्या अंगावर असतात त्याप्रमाणें टिपके होते व आपलें सर्व शरीरसौंदर्य दाखविण्याकरितांच कीं काय कोण जाणें, तो आपल्या शरीरास तऱ्हतऱ्हेनें वळवीत होता. त्यानें आपल्या शरीराभोंवतीं गिरकी घ्यावी, अर्धवट उताणें व्हावें व माझ्याकडे आनंदी मुद्रेनें पहावें. असें किती वेळ तरी चाललें होतें. माझ्याजवळ त्या वेळीं त्यास कांहीं खायला टाकण्यासारखें नव्हतें. नाहीं तर मी त्याच्याशीं मैत्री करून त्याची आणखीही मौज पाहिळी असती. ”

कुत्रामासे समुदायानें राहतात व मासे पकडणाऱ्या कोळ्यांचे जाळ्यांत सांपडले असतां जाळें तोडून कोळ्याचें सर्वतोपरी नुकसान करितात. त्यामुळें मासे मारणारांना प्रथम यांना पकडून अगद हांकून देण्याची कांहीं व्यवस्था करावी लागते ! यांना पकडण्याकरितां मोठमोठीं जाळीं तयार केलेलीं असतात व त्या जाळ्यांत हे एकेका वेळीं दोन दोन हजारांपर्यंत सांपडतात.

दोन माणसांचा वळी !

एकदां एक साहेब आपल्या पत्नीसह समुद्रकिनारीं फिरण्याकरितां गेले. उन्हाळ्याचे दिवस असल्यामुळें शांत समुद्र पाहून साहेब-मजकुरांस पोहण्याची इच्छा झाली व त्यांनीं कपडे काढून समुद्रांत उडी घेतली. त्यांची पत्नी किनाऱ्यावर बसून मौज पहात होती. तोंच साहेबमजकुरांनीं भयभीत होऊन किकाळी ठोकली. कोणी मदत करण्यास येणार तोंच लांडगामाशांची त्यांच्यावर झडप पडली व ते दिसेनासे झाले ! इतक्यांत कांहीं होडीवाल्यांनीं आपल्या होड्या तेथें नेल्या; पण त्या जागीं रक्तानें फक्त पाणी लाल झालें होतें ! व एक लांडगामाशाची टोळी अधाशीपणें सैरावैरा धांवत होती.

दुसऱ्या एका वेळीं असें झालें कीं, एका खलाशाचा दहा वर्षांचा एक मुलगा कांहीं आकस्मिक कारणानें समुद्रांत पडला ! त्यास काढण्याची कांहीं व्यवस्था होते न होते तोंच लांडगामाशांची एक झुंड त्याच्यावर कोसळली ! एका निमिषार्धांत मुलगा दिसेनासा झाला.

एक प्रसिद्ध पोहणारा व लांडगामासा.

पॉल बायन्टन नांवाचा एक प्रसिद्ध पोहणारा होऊन गेला. यानें कांहीं चमत्कारिक तऱ्हेचा रबरी पोषाख तेल होता व तो धारण करून तो मोठमोठ्या नद्या, खाड्या, ओलांडून जात असे. यानें

युरोप, आशिया, अमेरीका वगैरे खंडांतील प्रसिद्ध बंदरांत आपले पोहण्याचे चातुर्य दाखवून पदके मिळविलीं होती. अर्थात् अशा मनुष्यास जलचर प्राण्यांकडून पुष्कळ वेळां त्रास झाला असेल व त्यांत त्यास नानाप्रकाचे चमत्कारिक अनुभव आले असतील हे उघड आहे. या स्वारीवर एकदां लांडगामाशानें आक्रमण केले होते. त्याचे तो वर्णन करितो. “सिसली बेटाच्या एका बंदरांतून मी आपला पोषाख घालून व माझ्या नेहमीच्या रिवाजाप्रमाणें एक वहें आणि हत्यार घेऊन इटलीच्या किनाऱ्यास जाण्याकरितां पाण्यांत पडलों. मीं माझ्या अपेक्षित जागेकडे पोचतो न पोचतो तोंच माझ्या मार्गे पाण्यांतून कोणी तरी माझ्याकडे झपाट्यानें येत असल्याचे मीं पाहिलें. मीं वळून पाहिलें तो एका माशाचा पृष्ठभाग मला दिसला. मला वाटले शार्क असावा. मी आपला जंबिया काढून तयारींत होतो तोंच ती स्वारी मजजवळ येऊन पोचली. त्यानें आपले तोंड वर उचलून आपण शार्क नसून पॉटेड-डॉग-फिश असल्याचे दर्शविलें व आपले तीक्ष्ण दांत मला दाखवीत माझेवर आक्रमण केले. या वेळीं मीं किनाऱ्याच्या अगदीं जवळ आलों होतो. हे एक व दुसरें ह्या पूर्वीही मजवर नानाप्रकारचीं संकटे आलीं असल्यामुळे मला त्या माशाची भीति वाटली नाहीं. तो मासा माझ्या डाव्या हातास होता. मी उजव्या हातांत आपले वहें घेतलें व डाव्या हातानें दांत विचकून पुढें आलेल्या त्या माशाच्या तोंडावर जंबियाचा वार केला. डाव्या हातानें वार कितपत लागेल, याची मला काळजी होती; पण तो वार त्याचे नाकाडावर चांगलाच बसला व त्या जखमेनें घायाळ होऊन तो मासा पळून गेला. मग मींही ईश्वराचे धन्यवाद गात किनाऱ्यास लागलों.”

कुत्रा माशांच्या वेढ्यांत.

एकदां एक जहाज समुद्रकिनाऱ्यापासून एक मैलाच्या अंतरावर गाळांत रुतून बसलें होतें व त्याचा बराच भाग पाण्यावर दिसत होता. एके दिवशीं दोन पंधरा सोळा वर्षांचीं मुलें आपल्या लहान होडींत बसून त्या रुतलेल्या जहाजाकडे गेलीं व आपली होडी त्यास बांधून आपण वर चढून खेळायला लागलीं. कर्मधर्मसंयोगानें त्यांची होडी लाटांच्या धक्क्यानें जहाजापासून सुटली व समुद्रांत भडकली ! हें या पोरांचे लक्षांतही आलें नाहीं. पुढें बऱ्याच वेळानें त्यांस परत घरीं जाण्याची आठवण झाली व तीं आपल्या होडीकडे येऊन पाहतात तों होडी अंहे कुठें ? होडी नाहीं ! विचारीं मुलें ! अगदीं गांगरून गेलीं. दूर अंतरावर त्यांची होडी जाऊन एखाद्या उनाड पोराप्रमाणें लाटांवर नाचत होती ! आतां काय करायचें ! किनारा मैलभर लांब ! यांनीं दूर अंतरावर कांहीं होड्या दिसत होत्या त्यांना आरडून ओरडून व आपले रुमाल हालवून मदतीस बोलाविलें; पण इतक्या दूर अंतरावर यांचें आरडणें कोठलें ऐकूं जावयाला ? कोणाची मदत येण्याचें चिन्ह दिसेना. तेव्हां तीं रडूं लागलीं. हें त्यांचें आरडणें ओरडणें कोणा मनुष्याला जरी ऐकूं गेलें नाहीं तरी कांहीं लांडग्यामाशांनां मात्र हें ऐकूं गेलें व त्यांनीं आपल्या जातिबंधवांसह येऊन या मुलांच्या लहानग्या किल्ल्याभोंवतीं वेढा दिला. तेव्हां तर त्या दोघांची फारच गाळण उडाली ! इकडे त्या माशांनीं तीं मुलें लहान असून निराश्रित आहेत हें तेव्हांच ताडलें व त्यांनीं त्यांच्याकडे उड्या मारण्यास सुरवात केली ! तें रुतलेलें जहाज आणखी दोन इंच खालीं असतें तर त्या माशांनीं त्या पोरांची तेव्हांच चटणी उडविली असती; पण त्यांचें आयुष्य बळकट

होतें ह्मणूनच माशांची उडी तेथपर्यंत पोचली नाहीं. थोड्या वेळानें एक होडी कांहीं कारणामुळें तिकडे आली व त्यांतील कोळ्यांनी त्या मुलांचे प्राण वांचविले.

पिशाचमच्छ (The Devil Fish.)

या माशाचें नांव व स्वरूप जितकें भयंकर आहे, तितकी याची कृति अगर गुण मात्र भयंकर नाहींत ही लक्ष्यांत ठेवण्यासारखी गोष्ट आहे. खलाशी लोकांनीं याला नांव दिलें आहे. Sea Bat अर्थात् समुद्री वाघूळ. आणि हेंच नांव त्यास शोभण्यासारखें आहे. वाघूळ आपले पंख पसरून जमिनीवर बसल्यास तें जसें दिसेल त्याप्रमाणें हा मासा समुद्रपृष्ठावर पसरलेला असतो. मध्यभागीं याचें तोंड, पाठीवर डोक्यापासून शेंपटीच्या जोडांपर्यंत मोठमोठे काटे, त्यानंतर दहा फूट लांबीचें शेंपूट. याचे डोळे मोठमोठे असून त्याच्या खालच्या बाजूला तोंडाचें भगदाड असतें. यास सहा पाय वाघुळाप्रमाणेंच एकमेकांस जोडलेले असतात. शेंपटाखेरीज याची लांबी रुंदी अदमासें सोळा ते वीस फुटांपर्यंत असते. हा प्राणी दिसण्यांत भयंकर आहे व स्वभावानें क्रूर नाहीं तरी मोठा शक्तिशाली आहे. एक गृहस्थ सांगतात, “ टॅपावे अथवा फ्लोरिडा (अमेरिका) च्या किनाऱ्यास केव्हां केव्हां हे मासे आढळतात. एकदां कांहीं ब्रिटिश मंडळी मासे मारण्याकरितां आली असतां त्यांनीं हा प्राणी समुद्रपृष्ठावर खेळतांना पाहिला. त्या लोकांनीं हा प्राणी या पूर्वी कधींही पाहिला नव्हता. अर्थात् त्याची शिकार करण्यांत कांहीं मौज असेल असें समजून त्यांनीं होड्या तयार केल्या व कांहीं लोक त्याची प्रार्थ करण्यास निघाले. ”

ह्या अजस्र प्राण्याजवळ होडी येतांच त्यांनीं व्हेल माशाला मार-
ण्याचा Harpoon नामक भाला काढून त्याचेवर फेंक केली ! ती
फेंक त्यास नेमकी लागून भाला त्याचे पाठींत चांगला रुतून बसला.
या भाव्यास एक लांब दोरी बांधली असून फेंकणारा त्या दोरीचे
टोंक हातांत धरून भाला फेंकतो. त्या माशास इजा होतांच तो
चवताळून किनाऱ्याकडे जाण्याकरितां एकदम वळला व त्यामुळे होडी
भोंवती भाव्याला बांधलेल्या दोरीचा विळखा बसून होडी डळमळू
लागली. त्याबरोबर त्यांनीं त्या माशास मार्गे वळविण्याकरितां पुनः
एक भाला मारल्याबरोबर त्यानें किनाऱ्याचा रोंख सोडून समुद्राचा
रोख धरिला व अतिशय वेगानें पळू लागला व बरोबर त्यानें होडी-
सही खेंचीत नेलें ! तें पाहून होडीवाल्यांची मोठी गाळण उडाली व
त्यांनीं पुनः त्यावर भाला फेंकला. त्यामुळे त्यानें चिडून समुद्रांत
बुडी मारिली व त्याबरोबर ती होडीही पालथी झाली. कर्मधर्मसंयो-
गानें किनाऱ्यावरच्या माणसांनीं लौकर मदत केली हणून कोणासही
इजा घडली नाही. दुसरे दिवशीं तो मासा मरून वर आला. तो
अठरा फूट लांबरुंद असून त्याचे वजन एक टन होतें.

लॅप्टन साहेबांचा अनुभव.

• किंग्स्टन बंदरांत हे मासे नेहमीं दिसतात. असा एक मासा
पकडण्याचें लॅप्टन साहेबांचे मनांत आलें. एकदां त्यांस दूर समु-
द्रांत असा एक मासा दिसला व त्यांनीं होड्या तयार करण्यास
सांगितल्या. त्याप्रमाणें होड्या तयार होतांच कांहीं लोकांसह लॅप्टन
साहेब त्याच्या पाठलागावर निघाले. त्याच्या जवळ जातांच हार-
पूनची फेंक करण्यांत आली. त्याबरोबर त्यानें समुद्रांत धांव मारली
व मागोमाग होडीसही खेंचलें. त्यानंतर त्या माशावर बारा भाले

मारण्यांत आले. व त्या सर्व भाल्यांसह ती स्वारी हिसकाहिसकी करून पळून गेली.

सुमारें अर्ध्या तासानें तो मासा पुनः पाण्यावर आला व त्या वेळीं भाळे संपल्यामुळें त्यावर बंदुकीच्या गोळ्या झाडण्यांत आल्या तेव्हां त्या स्वारीचें प्राणोत्क्रमण झालें.

हा मासा पंधरा फूट लांबरुंद असून यास किनाऱ्यावर ओढून आणण्यास सुमारें चाळीस माणसें लागलीं, इतका तो जड होता.

स्पंज (Sponge)

शास्त्रज्ञांनी पृथ्वीवरील सर्व प्राण्यांचें व वस्तूंचें वर्गीकरण केलें आहे. उदाहरणार्थ—कुत्रा, कोल्हा, लांडगा, खोंकड व तरस हे प्राणी एकाच वर्गांत गणले जातात. सिंह, वाघ, चित्ता, रानमांजर व मांजर यांचीही जात एकच आहे. ह्याप्रमाणें पशुपक्ष्यांचें, वृक्षलतांचें, मनुष्यजातीचें वर्गीकरण झालें असूनही त्यांतून निसटून आपल्या जातीचा पत्ताही लागूं न देणाऱ्या कांहीं चमत्कारिक सजीव निर्जीव वस्तु या भूपृष्ठावर असून त्या मानवीमनाला गुंग करीत आहेत.

वनवाघळाची योजना धड पशूंंतही करतां येत नाही आणि धड त्यास पक्षीयोनींतही ठकलतां येत नाही. त्याच प्रमाणें समुद्रसृष्टींत असलेल्या स्पंजनामक वस्तूची स्थिती आहे. स्पंज पुष्कळांनी पाहिला असेल; पण सर्वसाधारण लोकांकरितां त्याचें वर्णन देणें इष्ट वाटतें. स्पंज हा कापसासारखा मऊ, पाणी शोषून घेणारा, छिद्रे असलेला, पिवळ्या रंगाचा एक पदार्थ आहे. हा समुद्राच्या तळाशीं असलेल्या खडकाला चिकटलेला असतो. मोत्यांप्रमाणेंच यास पाणबुडे काढतात. ह्याचा एक मोठा व्यापार असून त्याचा पुष्कळ उपयोग होतो.

स्पंज तयार कसा होतो?

वर्षातून एका ठराविक वेळीं समुद्रांत एक प्रकारचे लहान लहान जंतू उत्पन्न होतात. यांना बारीक बारीक केंस असतात, याच केंसाच्यायोगें ते एखाद्या खडकाला कायमचे चिकटतात व तेथेंच स्पंज उत्पन्न होण्यास सुरवात होते. स्पंजाला जीं छिद्रे असतात, तीं या प्राण्यांचीं वसतीस्थानें होत. पोंवळ्याप्रमाणेंच स्पंजाची वाढ होते व त्यास नानाप्रकारचे आकार प्राप्त होतात. पोंवळ्यांत ज्याप्रमाणें वृक्ष, लता, पुष्पे यांचे तऱ्हेतऱ्हेचे आकार दिसूं लागतात, त्याच प्रमाणें स्पंजातही तऱ्हेतऱ्हेचे आकार दिसतात. कांहीं वृक्षाप्रमाणें वाढतात, कांहीं तुतारीप्रमाणें दिसतात व कांहीं हाताच्या पंजाप्रमाणें वाढतात. ह्या पंजांस खळाशी लोक Neptune's Glove वरुणाचा हातमोजा असें म्हणतात. कित्येक वेळां या स्पंजाचा आकार एखाद्या पेढ्याप्रमाणें होतो. हा पेढा सहा सात फूट उंचीचा होतो. यासही पाणबुडे वरुणाचा पेढा असें म्हणतात. स्पंजाचा रंग एकाच प्रकारचा असतो असें नाही. पिवळट पांढरा, पिवळा, काळसर पिवळा, लालसर काळा असे त्यास अनेक प्रकारचे रंग असतात.

स्पंज प्राणी कीं वनस्पति?

हा वाद प्राणीशास्त्रज्ञापुढें अद्यापपर्यंत आहे. वनस्पती म्हणार्बे तर यास विस्तवांत टाकल्यास याचा वास केंस जळल्याप्रमाणें, अथवा जनावराचें शिंग जळल्याप्रमाणें येतो. त्यावरून प्राणी-मात्राच्या सजीव देहांत असणारीं द्रव्ये यांत असलीं पाहिजेत हें उघड आहे. दुसरी गोष्ट या स्पंजापासून रसायनशास्त्रज्ञ एक प्रकारचा सरसासारखा पदार्थ काढीत असतात. त्यावरूनही हा पदार्थ वनस्पति नसून प्राणी आहे, असें म्हणणें भाग येतें.

दुसऱ्या पक्षाचें ह्मणणें असें कीं, जर प्राणी ह्मणावा तर वन-
स्पतीप्रमाणें वाढ कशी? त्या वाढीला प्रमाण कां असूं नये? अगदीं
सूक्ष्म अशा जंतूनासुद्धां कांहींना कांहीं इंद्रियें आहेत. स्पंजाला तशीं
इंद्रियें—निदान एखादें इंद्रिय तरी असावयास पाहिजे होतें; पण तसें
एखादें इंद्रिय स्पंजाला दिसत नाहीं. स्पंजोमध्ये चलनवलन नाहीं.
त्याचें खाद्य काय आहे हेंही कळत नाहीं व त्याचा प्राण केव्हां
जातो हेंही समजत नाहीं. यावरून त्यास प्राणीवर्गांत ठकलणें
मुळींच शक्य नाहीं.

असे दोनी पक्षांचे वाद चालले आहेत. पण शास्त्रज्ञांना चक-
विण्याकरितां व त्यांची बुद्धि कुंठित करण्याकरितांच स्पंजाचा अवतार
नसेल कशावरून?

प्रवाल (Coral)

वनस्पतिकोटी आणि प्राणीकोटी यांचे दरम्यान त्रिशंकुप्रमाणें
झुलणाऱ्या स्पंजाच्या पुढील पायरीवर प्रवाल आहे. इंद्रजींत यास
Anthozoas असें ह्मणतात. ह्या बड्या शब्दाचा सरळ अर्थ
Flower Animal पुष्पप्राणी असा आहे. हे प्राणी रंगानें सुंदर,
अंगानें नाजूक व लहानमोठ्या आकाराचे असतात. समुद्रतळीं
कधीं यांच्या मोठमोठ्या बागा दृष्टीस पडतात तर कधीं मोठमोठीं
अरण्ये नजरेस येतात. या पुष्पप्राण्यांचा आणखी एक वर्ग आहे.
त्यास Zoantharia असें ह्मणतात. झोथारिया ही समुद्रसृष्टींत एक
अपूर्व चीज आहे ह्मणण्यांस हरकत नाहीं. या झोथारियाचेही पुनः
दोन भेद आहेत. एक Flashy ह्मणजे मांसमय झोथारिया व एक
Stony ह्मणजे पाषाणी झोथारिया.

मांसल शोथारिया पिशवीच्या आकाराचे असून ते एका बाजूने समुद्राचे तळाशी चिकटलेले असून बाकीचा भाग पाण्यांत तरंगत असतो. या वरच्या भागास स्पर्शेंद्रिय असतें व यानेंच तो आपलें भक्ष्य घेतो. दिसण्यांत हे प्राणी अगदीं गचाळ व एखाद्या कुजलेल्या पानाप्रमाणें वगैरे दिसतात; पण ते मोठे खादाड असतात. व लहान लहान मासे पकडून त्यांवर आपली उपजिवीका करितात. या प्राण्यांना माशांच्या तळ्यांत, गमतीखातरसुद्धां ठेवण्याची सोय नसते.

The Stony Zoanthoria ऊर्फ प्रवाल.

समुद्रसृष्टींत प्रवाल ही एक अजब चीज आहे. पोंवळीं सर्वांच्या पाहण्यांत असणारच. त्यांचा रंग तांबडा असतो. व्यावहारिक काव्यांत भोठाला पोंवळ्यांची उपमा देतात. त्यावरून पोंवळ्याच्या रंगाविषयीं शंका नको; पण पोंवळ्याचा रंग एकाच तऱ्हेचा तांबडा नसतो. त्यांत बारा प्रकारचे भेद आहेत व त्याप्रमाणें खलाशांनीं व व्यापाऱ्यांनीं त्यास Blood foam, रक्तफेस Flower of blood रक्तपुष्प, इत्यादि नांवें दिलीं आहेत.

प्रवालार्चे वर्गीकरण करण्याकरितां अगदीं प्राचीन काळापासून धडपड सुरू आहे. कोणी ह्मणत होते ती एक वनस्पति आहे, कोणी ह्मणत ती एक खनिज वस्तु आहे व कोणी ह्मणत तो एक प्रकारचा प्राणी आहे.

डाक्टर चेनू (Chenu) प्रवालार्चे असें वर्णन करितात; “खडूच्या रंगाचे हे लहान लहान जंतु आपल्या पुरीषापासून एक प्रकारचा लालवर्णाचा चुना काढून याची उत्पत्ति करितात. हे प्राणी असंख्य असतात व आपल्या सतत उद्योगानें आपलें हें क्षेत्र आपल्यानें वाढवीत असतात. आपल्या अंगापासून निघणाऱ्या चुन्या-

सारख्या पदार्थापासून हे एवढे प्रचंड काम करितात की, त्यापुढे जगांतील कोणतीही इमारत अगदी तुच्छ होय. ”

क्युवर साहेब ह्मणतात “ जेथे हे प्राणी (प्रवाल) आहेत, तेथे हे प्राणी बंदराची तोंडे बंद करून नौकानयनाच्या कामाला अडथळा आणित असतात. याच प्रवालखडकावर कधी कधी वाळू वगैरे जमून ती मोठमोठी बेटे होतात. ”

कॅप्टन हॉल ह्मणतो, “ प्रवालाच्या एका कांडीकडेही लक्षपूर्वक पाहणारास त्या प्रवाल कीटकांचे कौतुक वाटल्यावांचून राहणार नाही. प्रवाल कीटक नाना आकाराचे असतात. कांहीं षट्कोनी, कांहीं पंचकोनी असे असून त्यांची टोंके आपल्या भक्ष्याकरिता सारखी वळवळत असतात. कित्येक खडकाच्या आकाराची दिसतात. प्रवालाचा एखादा तुकडा पाण्यातून काढून घेतल्यास तो दगडाप्रमाणे कठीण लागतो व सूर्यप्रकाशाने वाळल्यावर तर त्यांत जीव नसल्याबद्दल खात्री वाटते; पण त्यास समुद्राचे पोटी स्थान मिळण्याचा अवकाश; की, त्यांचे गवंडी काम पुनः जारीने सुरू होते. ”

समुद्रावरील पक्षी.

व्हेल मासा, शार्क, तलवारमच्छ, करवतमच्छ, कुत्रामासा व इतर कोट्यवधि मासे, कांसर्वे यांच्या जाति इत्यादि प्राणी समुद्राचे पोटी खचून भरल्या आहेत व त्यांच्या ‘ रत्नाकर ’ या नांवास सार्थ करीत आहेत. पण एवढ्यानेच समुद्राचे वैभव संपले नाही. समुद्राची भरती ओहोटी, समुद्राच्या लाटा, समुद्राचा फेंस यांचीही वर्णने पाहूंगे गेल्यास मोठी मनोरंजक व उपदेशपर आहेत, यांत शंका नाही. याप्रमाणेच समुद्रपृष्ठावर वापरणारे कांहीं पक्षीही समुद्राची वाह्य भूषणे होत. तेव्हां त्यांसंबंधी आपण थोडासा विचार करूं

समुद्रावरील पक्षी हणजे समुद्रावरच सदा राहणारे, समुद्राच्या लाटांवरच आपलीं घरटीं बांधून त्यांत आपलीं अंडीं घालणारे असा अर्थ कोणी घेऊं नये. खालीं देण्यांत येणारीं वर्णनें तशा प्रकारचीं नाहींत.

समुद्रावरील पक्ष्यांत सर्वांत मोठी जात हणजे दी ग्रेट ऑक (The Great Auk) नांवाची होती. आतां ही जात नामशेष झाली आहे. याच ऑकची एक लहान जात सध्यां उत्तरध्रुवाकडील व दक्षिणध्रुवाकडील बर्फमय समुद्रांत आढळते. आफ्रिकेतील मोठ्याशा शहामृगाएवढी ही असते.

ऑकच्या खालोखाल आकारांत “ The Great Northern Diver ” “ उत्तरेकडील मोठा पाणबुड्या ” या नांवाची एक जात आहे. हा पक्षी पोहण्यांत इतका तरबेज आहे कीं, तो आपल्या पंखाचा उपयोग उडण्याकरितां क्वचितच करितो. यास पुढें वादळ होणार असल्यास आगाऊ कळतें व त्यास वादळाची मोठी हौस असते. वादळ होणार असें समजतांच हा भर समुद्रांत जातो व मोठमोठ्या लाटांवरून बिनदिकत हेलकावे खातो. ज्या वादळांत ऑक व पेन ज्यूअन्स सारख्या पक्षांना मृत्यु प्राप्त होतो त्या भयंकर वादळांत सुद्धां हा पाणबुड्या पक्षी मोठ्या चैनीनें विहार करितो. हा पक्षी वादळाची सूचना आगाऊ देतो हणून खलाशी लोकांस हा फार भावडतो व ते या पक्षाची शिकार कधींही करीत नाहींत.

पाणबुड्या पक्षाचे पाय इतके मार्गे असतात व पोटाछातीचा झोक इतका पुढें आलेला असतो कीं, जमिनीवर यास चालतां सुद्धां येत नाहीं. ते पाय त्यास पोटाळा पुढें ढकळीत रांगत चालण्याचे उपयोगी पडतात.

हा पक्षी स्वभावतः अतिशय भित्रा आहे. तरी ज्या वेळीं आणीबाणीची वेळ येते त्या वेळीं हा आपल्या तीक्ष्ण चोंचीने लढण्यास तयार होतो. यास पकडावयाचें असल्यास जाळें टाकून पकडतात. कधीं कधीं हा माशाला टाकलेला गळ गिळूनही आपोआप मनुष्याच्या तावडींत येतो.

दी जॅक अॅस पेनज्युअन्स (The Jackass Penguins) शरीराकारानें व गुणधर्मानें हे पक्षी विचित्र आहेत. हे उत्तर-ध्रुवाकडील प्रदेशांत सांपडतात. हे कळप करून राहणारे असून एके वेळीं एका कळपांत हजारों असतात. पाणबुड्या पक्ष्याप्रमाणें याचे पायही अतिशय मार्गे असल्यामुळे त्यांचा उपयोग या प्राण्यास जमिनीवर फार थोडा होतो. व पाणबुड्याच्या खालोखाल हा पोहणारा आहे. ह्या पक्ष्यास वादळाचें ज्ञान मुळींच नसल्यामुळे हा संकटांत बहुतेक मरतो.

ह्या पक्ष्याला जॅक अॅस (गाढव) ह्मणण्याचें कारण हा जमिनीवर आला असतां गाढवाप्रमाणेंच शब्द करितो. समुद्रावर याचें ओरडणें मोठें खोल व गंभीर असतें.

किंग पेन ज्यूर्डन नामक एक विशिष्ट जात या पक्ष्यांत आहे. त्यांच्यांत विशेष हा आहे कीं, हे किनाऱ्यावर विश्रांतीस गेले असतां फौजेप्रमाणें एका रांगेंत बसतात. त्यांत त्यांच्या तुकड्या तुकड्या ठरलेल्या असतात. पोरांचीं स्थानें निराळीं, पंखें झडत असलेल्यांचीं निराळीं, माद्यांचीं निराळीं आणि नरांचीं निराळीं, हा कायदा ते इतक्या कडक तऱ्हेनें पाळतात कीं, एकानें दुसऱ्याच्या स्थानांत प्रवेश केल्यास त्यास कडक शासन मिळतें. मादी एकच अंडें घालते व तें ती आपल्या खडकावरील घरच्यांत न ठेवतां नेहमीं आपल्या जंघेंत ठेवते. तेथेंच तें उंबविलें जातें.

गॉर फाऊस (Gorfous)

ही एक जात पेन ज्युइनचीच आहे. याचे डोक्यावर असे कांहीं पंख असतात कीं, ते शिंज्याप्रमाणें दिसतात व असे पुष्कळसे पक्षी एके ठिकाणीं जमले ह्मणजे मोठी मौज दिसते. कित्येक लोक यांस भूतपक्षीही ह्मणतात.

कॅप्टन डेल्यानो नामक एक साहेब या पक्ष्याविषयीं पुढील माहिती देतात. ते ह्मणतात, “ ज्या वेळीं या पक्ष्यांच्या माद्या अंडीं घालावयास येतात त्या वेळीं हे पक्षी समुद्रकांठींच एखादें मोठें मैदान पाहतात, व त्यांत आपलें एक भलें मोठें शहर वसवितात. ह्या मैदानांत कोठेंही दगडवोंडा व खांचखळगा असतां उपयोगी नाही. येथे हे पक्षी आपल्या घराचे अगदीं बरोबर चौक पाडतात व आंत शिरण्यास एक द्वार ठेवितात. हे काम सर्व मिळून करितात व प्रत्येक जोडप्याला एकेक चौक येईल, इतके चौक झाले ह्मणजे सर्व आप-आपले चौक वांटून घेतात. येथे माद्या अंडीं घालितात व आपलीं पिलें मोठीं होईपर्यंत हे पक्षी आपलें स्थान सोडीत नाहींत. अंडे उबविण्याचें काम नर मादी आळीपाळानें करितात. आपआपल्या अंड्यांस हे पक्षी फार जपतात. नाहीं तर हे एकमेकांचीं अंडीं चोरतात. निदान त्यांच्यामधील नायक याच टेहळणींत असतो. त्यामुळे इतर पक्ष्यांना फार जपावें लागतें.

दि क्रेस्टेड बर्ड (The Crested Bird)

हा तुरा असलेला पक्षी मोठा विचित्र दिसतो. याचे मानेभोंवतीं तोंडाजवळ केंसाचें पातळ कडे असतें व चोंचीचे वर डोक्याचे मध्यभागीं दोन थोटकीं शिंगें असतात. हा पक्षी जमिनीपेक्षां पाण्यांत राहणें पसंत करतो. या जातीची मादी संकटाचे वेळीं आपल्या पिल्लांना आपल्या पाठीवर घेते व तेथे तीं पिल्लें इतकीं चिकटून बसतात कीं, त्यांचें अस्तित्व सहसा लक्षांत येत नाहीं.

हा पक्षी स्वभावतः अतिशय भित्रा आहे. तरी ज्या वेळीं आणी-बाणीची वेळ येते त्या वेळीं हा आपल्या तीक्ष्ण चोंचीने लढण्यास तयार होतो. यास पकडावयाचे असल्यास जाळें टाकून पकडतात. कधीं कधीं हा माशाला टाकलेला गळ गिळूनही आपोआप मनुष्याच्या तावडींत येतो.

दी जॅक अँस पेनज्युअन्स (The Jackass Penguins) शरीराकारानें व गुणधर्मानें हे पक्षी विचित्र आहेत. हे उत्तर-ध्रुवाकडील प्रदेशांत सांपडतात. हे दळप करून राहणारे असून एके वेळीं एका कळपांत हजारों असतात. पाणबुड्या पक्ष्याप्रमाणें याचे पायही अतिशय मागे असल्यामुळे त्यांचा उपयोग या प्राण्यास जमिनीवर फार थोडा होतो. व पाणबुड्याच्या खालोखाल हा पोहणारा आहे. ह्या पक्ष्यास वादळाचे ज्ञान मुळींच नसल्यामुळे हा संकटांत बहुतेक मरतो.

ह्या पक्ष्याला जॅक अँस (गाढव) ह्मणण्याचे कारण हा जमिनीवर आला असता गाढवाप्रमाणेंच शब्द करितो. समुद्रावर याचे ओरडणें मोठें खोल व गंभीर असतें.

किंग पेन ज्यूर्डन नामक एक विशिष्ट जात या पक्ष्यांत आहे. त्यांच्यांत विशेष हा आहे कीं, हे किनाऱ्यावर विश्रांतीस गेले असतां फौजेप्रमाणें एका रांगेंत बसतात. त्यांत त्यांच्या तुकड्या तुकड्या ठरलेल्या असतात. पोरांचीं स्थानें निराळीं, पंखें झडत असलेल्यांचीं निराळीं, माद्यांचीं निराळीं आणि नरांचीं निराळीं, हा कायदा ते इतक्या कडक तऱ्हेनें पाळतात कीं, एकानें दुसऱ्याच्या स्थानांत प्रवेश केल्यास त्यास कडक शासन मिळते. मादी एकच अंडें घालते व तें ती आपल्या खडकावरील घरट्यांत न ठेवतां नेहमीं आपल्या जंघेंत ठेवते. तेथेंच तें उंबविलें जातें.

गॉर फाऊस (Gorfous)

ही एक जात पेन ज्युइनचीच आहे. याचे डोक्यावर असे कांहीं पंख असतात कीं, ते झिज्याप्रमाणें दिसतात व असे पुष्कळसे पक्षी एके ठिकाणीं जमले ह्मणजे मोठी मौज दिसते. कित्येक लोक यांस भूतपक्षीही ह्मणतात.

कॅप्टन डेल्यानो नामक एक साहेब या पक्ष्याविषयीं पुढील माहिती देतात. ते ह्मणतात, “ ज्या वेळीं या पक्ष्यांच्या माघा अंडीं घालावयास येतात त्या वेळीं हे पक्षी समुद्रकांठींच एखादें मोठें मैदान पाहतात, व त्यांत आपलें एक भलें मोठें शहर वसवितात. ह्या मैदानांत कोठेंही दगडधोंडा व खांचखळगा असतां उपयोगी नाहीं. येथे हे पक्षी आपल्या घराचे अगदीं बरोबर चौक पाडतात व आंत शिरण्यास एक द्वार ठेवितात. हे काम सर्व मिळून करितात व प्रत्येक जोडप्याला एकेक चौक येईल, इतके चौक झाले ह्मणजे सर्व आप-आपले चौक वांटून घेतात. येथे माघा अंडीं घालितात व आपलीं पिल्लें मोठीं होईपर्यंत हे पक्षी आपलें स्थान सोडीत नाहीत. अंडें उबविण्याचें काम नर मादी आळीपाळानें करितात. आपआपल्या अंड्यांस हे पक्षी फार जपतात. नाही तर हे एकमेकांचीं अंडीं चोरतात. निदान त्यांच्यामधील नायक याच टेहळणींत असतो. त्यामुळे इतर पक्ष्यांना फार जपावें लागतें.

दि क्रेस्टेड बर्ड (The Crested Bird)

हा तुरा असलेला पक्षी मोठा विचित्र दिसतो. याचे मानेभांवतीं तोंडाजवळ केंसाचें पातळ कडें असतें व चोंचीचे वर डोळ्यांचे मध्यभागीं दोन थोटकीं शिंगें असतात. हा पक्षी जमिनीपेक्षां पाण्यांत राहणें पसंत करतो. या जातीची मादी संकटाचे वेळीं आपल्या पिल्लांना आपल्या पाठीवर घेते व तेथे तीं पिल्लें इतकीं चिकटून बसतात कीं, त्यांचें अस्तित्त्व सहसा लक्षांत येत नाही.

सर्प पक्षी. (The Serpent Bird)

प्राणीशास्त्रज्ञानीं या प्राण्यास The Black-Bellied Darter ' काळ्या पोटाचा घुसणारा ' असें नांव दिलें आहे. ह्या नांवासंबंधीं एक लेखक ह्मणतो, " सरपटणाऱ्या प्राण्यांना पंख असणें शक्य आहे, असें जर प्राणीशास्त्रज्ञांचें ह्मणणें असतें तर मी या पक्ष्यास सर्पपक्षी विनदिकृत ह्मटलें असतें. हा प्राणी दिसण्यांतच सर्पासारखा आहे असें नाही. तर त्याच्या संवयी व त्याची एकंदर चालरीत सर्पासारखी आहे. पाण्यांत पोहते वेळीं हा हुबेहूब सर्पाप्रमाणें पोहतो. सर्पासारखी याची चोंच लांब असते व शरीराचा मागील भाग सर्पाप्रमाणें दिसतो. हा पक्षी पाण्याच्या पृष्ठभागावर लोंबत असलेल्या डहाळीवर जाऊन बसतो व माशांची वाट पाहतो. मासा आटोक्यांत येण्याचा अवकाश कीं, 'सर्प ज्याप्रमाणें सोसाव्यानें पुढें घुसतो त्याप्रमाणें हा पक्षीही आपली मान पुढें काढून जवळ आलेल्या माशास पकडून स्वाहा करितो.

मान मागेपुढें हालविण्याची, डुलण्याची वगैरे तऱ्हा हुबेहूब सर्पाप्रमाणें असल्यामुळें ज्यांनीं या पक्ष्यास पाहिला आहे, अशांनाही हा पक्षी दुरून सर्पच भासतो व कित्येक तासपर्यंत त्याची खरी ओळख पटत नाही. हा सर्पाभास होण्याचें भाणखी एक कारण असें आहे कीं, हा पक्षी डहाळीवर बसला असतां, यास कांहीं कारणामुळें भीति वाटल्यास तो पाण्यांत एकदम सापाप्रमाणेंच झांप घेतो व पुनः बाहेर येते वेळीं प्रथम लांब मान बाहेर काढितो. या त्याच्या 'कृति-मुळेंही तो पक्षी नसून सर्प आहे असें प्रेक्षकांस वाटतें.

ह्याचें अंग माशाप्रमाणें चिकट व बुळबुळीत असतें व त्याचे पंख माशाच्या पंखाप्रमाणें असतात. यामुळें यास पाण्यामध्ये चपळीनें फिरतां येतें. या त्याच्या चपळतेपुढें चांगल्या पोहणाऱ्या माशासही टिकाव धरवत नाही.

पेलिकॅन (The Pelican)

ह्या पक्ष्याला या सदरांत स्थान द्यावे कीं न द्यावे असा थोडा विचार पडतो. कारण याचे वास्तव्य समुद्रापेक्षां जमिनीवरच विशेष असते. मात्र याचे भक्ष्य जलचरप्राणी होत.

ह्या पक्ष्यांत विशेष हा आहे कीं, याचे मानेजवळ मासे ठेवण्याकरितां पिशवी असते. समुद्रांत मासे पकडीत असतां प्रथम हा पुष्कळसे खाऊन घेतो. नंतर पोट भरलेसे वाटले कीं, त्या पिशवीत भरतो. हे मासे तो इतर वेळीं खाण्याकरितां किंवा आपल्या पिल्लांना देण्याकरितां उपयोगांत आणतो. या पिशवीतून मासे काढतेवेळीं तो आपली चोंच आपल्या छातीस नेऊन भिडवितो व त्यामुळे त्या पिशवीचे तोंड खुले होते. ही त्याची कृति पाहून व लाल चोंच छातीत खुपसलेली पाहून कित्येकांची अशी कल्पना आहे कीं, हा पक्षी आपल्या पिल्लांना आपले रक्त खाऊं घालतो. पण ही समजूत चुकीची आहे.

मासे पकडण्याकरितां हा कावेवाज पक्षी तऱ्हतऱ्हेच्या युक्त्या योजितो. कधीं हा आपल्या इकडील विठ्यां अथवा गण्याप्रमाणें जलपृष्ठापासून दहा बीस फुटांचे अंतरावर हवेत तरंगत राहतो. व खाली पाण्यांत खेळणाऱ्या माशावर केंद्र साधतो. केंद्र साधतांच एखाद्या दगडाप्रमाणें हा त्या माशावर पडतो. ही त्याची झांप कधींही वाया जात नाही. कधीं हा माशांच्या झुंडीवर जाऊन तेथे पाण्यावर आपले पंख इतक्या जोराने आपटतो कीं, त्यामुळे ते मासे अगदीं घाबरून जातात व याच्या सहज तावडींत येतात. एखादेवेळीं

१ हा पक्षी लहान तासासारखा असतो. हा आपल्या इकडील बहुतेक सर्व नद्यांचे कांठीं आढळतो. ह्याचे मासे पकडणें मोठें पाहण्यासारखें असतें.

माशांचा समुदाय फार मोठा असल्यास हा आपल्या इतर जातभाईंना वर्दी देतो व ते सर्व मिळून सगळ्या दिशा रोंखून माशांस वेढा देतात व त्यांच्यापैकीं एक आपल्या पंखांनीं पाणी ढवळतो. मासे घाबरून इकडे तिकडे पळू लागले कीं, वेढा देणारे पक्षी त्यांस आपल्या पोटांत आश्रय देतात.

ह्या पक्षांची मासे पकडून आपल्या पिशवींत भरण्याची संवय रानटी लोकांना माहीत झालेली असते. तेव्हां ते लोक हे पक्षी पाळतात व त्यांस माणसाळवतात. हे चांगल्या प्रकारें माणसाळले ह्मणजे ते लोक याच्या पायांत एक कडी अडकवून व त्यास एक लांब चिवट दोरी बांधून समुद्राचे कांठीं नेऊन पाण्यांत सोडून देतात. तेथे हे पक्षी आपल्या संवयीप्रमाणें पुष्कळसे मासे खाऊन नंतर आपली पिशवी भरतात. त्यांच्या मालकांना पिशवी भरलेली समजतांच ते त्या पक्षांस ओढून घेऊन मासे काढून घेतात व पुनः पाण्यांत सोडतात. काहीं काळानें हे पक्षी आपोआपच इतके माणसाळतात कीं, पिशवी भरतांच ते आपण होऊन आपल्या मालकाकडे येतात व मासे काढून देतात. असो.

दि कामोरंट्स. (The Cormorants.)

हा पक्षी सर्व ठिकाणीं खाऱ्या गोड्या पाण्याचे ठिकाणीं-सांपडतो. हे पेलिकॅनचेच जातभाई आहेत. फरक एवढाच कीं, पेलिकॅन बराच वेळ जमिनीवर राहतो व हा पक्षी बराच वेळ पाण्यांत राहतो. यासही पेलिकॅनप्रमाणें मासे ठेवण्याकरितां पिशवी असते. मात्र हा इतका खादाड आहे कीं, त्याच्या ईश्वरदत्त पिशवींत मासे शिळुक राहण्याचा प्रसंग काचितच येतो. पक्षीजातींत तरी याचे इतका

खादाड दुसरा कोणी नाही. एखादें मोठें तळें माशांनींयुक्त असें असलें तरी हे दोन तीन पक्षी त्यांचा तेव्हांच फन्ना उडवून तळ्या-मध्ये एकही मासा शिल्लकेस ठेवीत नाहींत.

एक अमेरिकन लेखक आपला अनुभव सांगतो, “आयोवा मधील स्पिरिटलेक नामक सरोवरांत असे पांच पक्षी होते. हे माणसाळलेल्यापैकीं असूनही नेहमीं माणसापासून दूर रहात असत. त्यांचा खादाडपणा पाहून मला मोठें आश्चर्य वाटलें. त्यांच्यापैकीं प्रत्येकजण क्षणोक्षणीं पाण्यांत बुडून एखादा मोठा मासा पकडीत असे व नंतर वर येऊन त्यास गिळीत असे. त्यास ते चावावे लागत नसत. पोटांत त्यांच्या कसली भट्टी असेल कोण जाणे ?”

चायनीज लोक या पक्ष्यांना पाळून त्यांच्याकडून मासे पकडून आणण्याचा धंदा करून घेतात. त्यांची कृति पेलिकॅन प्रमाणेंच आहे. थोडासा फरक ह्मणजे एवढाच कीं, हा पक्षी आपल्या पिशवींत मासे सांठविण्याचे श्रम घेत नाहीं व मासा चोंचीत धरून आणण्याची तर त्यास संवयच नाहीं. कारण मासा तोंडाला लागण्याचा अवकाश कीं, तो पोटाशिवाय मध्यंतरीं थांबणें शक्यच नाहीं. त्यामुळें चिनी लोक याचे मानेंत एक बारीक आंगठी घालतात. अर्थात् तशा स्थितींत त्यास मासा गिळतां येत नाहीं हे उघड आहे. इतकें असतें तरी प्राण घुसमटला तरी हरकत नाहीं, हा पक्षी मासा गिळण्याचा प्रयत्न करतोच करतो. पण तितक्या वेळांत त्याचा मालक त्यास ओढून घेऊन त्याच्या घशांत अर्धवट अडकलेला मासा काढून घेतो. पुष्कळ दिवसांनीं हा पक्षीही तयार होऊन पकडलेले मासे न गिळतां मालकास आणून देण्याचें शिकतो.

भटकणारा आलबट्रास. (The Wandering Albatross.)

समुद्राचे किनारीं राहून आपले भक्ष्य समुद्रापासून मिळविणारे व आपल्या ईश्वरदत्त साधनांनीं नेहमीं समुद्रांत राहून भक्ष्य मिळविणारे ज्याप्रमाणें समुद्रपक्षी आहेत, त्याचप्रमाणें नेहमीं समुद्रावरील हवेंत तरंगून राहणारे एक प्रकारचे पक्षी आहेत. हे पक्षी फक्त आपलीं अंडी घालण्याकरितां व थोडा वेळ विश्रांति घेण्याकरितां हलूनच फक्त जमिनीला शिवतात. बाकी त्यांचा सर्व वेळ समुद्रपृष्ठावर उडण्यांत जातो. हलूनच यास Birds of Tireless Wings असें हलणतात. ह्या पक्ष्यांपैकींच खळाशांना सर्वां अगोदर किनाऱ्याविषयीं सूचना देणारा पक्षी हल्ला हलणजे गल्ल (Gull) हा होय. याच्या पुष्कळ जाती आहेत. तरी सर्वांचे गुणधर्म सारखेच आहेत. हा तेव्हांच माणसाळणारा पक्षी आहे व खळाशी लोकांचेही या पक्ष्यावर मोठें प्रेम असतें. ते यास काचितच मारतात. कधीं कधीं गल्ल टाकून यास पकडतात व थोडा वेळ त्याची मौज पाहून सोडून देतात.

गल्ल पक्ष्याप्रमाणेंच किनाऱ्यापासून दूरवर भटकणारा व खळाशांस फार काचित् आढळणारा पक्षी हल्ला हलणजे आलबट्रास हा होय. हा पक्षी फार मोठा असून पूर्वकालचे खळाशी यास शकुनी पक्षी हलणत.

ह्यानें आपले पंख पसरले असतां त्याची लांबी चवदा फूट भरते. हा उडण्यांत अथवा हवेंत तरंगण्यांत इतका जबर आहे कीं, कित्येक दिवसपर्यंत हा पंख हालवीत नाहीं कीं जमिनीवर विश्रांति घेण्यास

१ याचें वर्णन प्रसिद्ध इंग्लिश कावे कॅलरिजच्या The Ancient Mariner या काव्यांत आले आहे.

येत नाही ! ही हवेत पंख न हालवितांना तरंगण्याची अथवा उडण्याची शक्ति धार, गिधाड, बहिरीससाणा इत्यादि पक्ष्यांनाही थोड्या फार प्रमाणांत आहे. पण ही शक्ति असण्याचें कारण काय, हें फार थोड्यांना माहीत आहे. यासंबंधीं एक अमेरिकन लेखक ह्मणतो, “ जरी मी प्राणीशास्त्रज्ञ नाहीं तरी पण हवेत पंख न हालवितां तरंगणाऱ्या पक्ष्यांना ही विकक्षण शक्ति येण्याचें कारण हें असावें. इतर प्राणी व पक्षी यांमध्ये मोठा भेद ह्मणजे हाडकामध्ये असतो. भूमीवर चालणाऱ्या व सरपटणाऱ्या प्राण्यांचीं हाडे भरीव असतात व पक्षीमात्रांचीं हाडे पोकळ असतात. ज्याप्रमाणें इतर प्राणीमात्रांच्या हाडांत मजबुतीकरितां (Marronw) पदार्थ असतो त्याप्रमाणें पक्ष्यांच्या हाडांत नसून हवेत त्यांना तरंगतां यावें ह्मणून तीं हलकीं व पोकळ असतात. ह्या पोकळींत एक प्रकारची विशिष्ट हवा खेळण्याची व्यवस्था असते. ही हवा त्यास नाकावाटे न मिळतां ती हृदयावाटे मिळत असते. ज्याप्रमाणें रक्तवाहिन्यांना हृदयापासून ताजें रक्त मिळत असतें, त्याचप्रमाणें ह्या पोकळ हाडांतील हवाही मिळत असते. ही हवा अतिशय उष्ण असल्यामुळे व उष्ण हवेचा वर राहण्याचा धर्म असल्यामुळे पक्ष्याचें शरीर त्याच्या हाडांतील उष्ण हवा त्यास हवेत तेलून धरते. आपण एखाद्या उडत्या-पक्षाला मारून पंहाळ तर त्याचीं हाडे तापलेलीं असल्याचें आपणास आढळून येईल. एखाद्या आलबट्रासला मारून पाहिल्यास त्याचीं हाडे चांगलींच तप्त झालेलीं आढळतात. ”

आलबट्रासची शिकार.

आलबट्रासची वस्ती दक्षिण समुद्रांत आढळते व तेथें हे प्राणी विपुल आहेत. कांहीं भक्ष्य मिळवावें या आशेनें हे जहाजाच्या भोंवतीं

हिंडत असतात. हा पक्षाही मोठा अधाशी आहे. कित्येक वेळां देवमासा माणसें तोडीत असतां त्यांतून दोन दोन शेर मांसाचा गोळा उचलून नेऊन हा गड करितो. या वेळीं त्यास हवेंत उडतां येणें शक्य नसतें. इतकें त्याचें पोट जड झालेलें असतें. असें असूनही पुनः त्यास कांहीं खायला टाकल्यास हा खाण्याकरितां धडपडत असतो.

माशाप्रमाणेंच यासही गळ फेंकून पकडतात. गळाचीं दोर व कांटा दोनीही मजबूत असलीं पाहिजेत. हा पक्षी जवळ येतांच त्याच्याकडे हवेंत हा गळ फेंकतात. तो हा अचूक पकडतो. नंतर यास पतंगाप्रमाणें (उडविण्याचा कागदाचा पतंग) पुष्कळवेळां खेळवितात ऊर्फ दमवितात. आणि मग त्यास खालीं ओढले जातें. केव्हां केव्हां हा गळ तोडून पळून जातो. पण हा मूर्ख आहे. पुनः गळ फेंकल्यास हा पुनः तावडीत येतो. अशाप्रकारें एक पक्षी गळाला लागला असतां त्याचे इतर जातभाईही कांहीं खाण्याचा पदार्थ आहे व हा लुच्चा एकटाच मटकावित आहे अशी कल्पना करून धांवत येतात. पण जवळ येतांच त्यांची मोठी निराशा होते.

ह्यांच्यापैकीं एखाद्यास गोळी घालून मारल्यास बाकीचे त्याचे जातभाई त्याची मेजवानी उडवितात. केव्हां केव्हां हे पक्षी मनुष्यावरही तुटून पडतात व आपल्या तीक्ष्ण चोंचीनें त्याचे लचके तोडतोडून त्यास नामशेष करितात.

मनगिन नामक लेखक हणतो, “ एकदां एका जहाजावरून एक खलाशी समुद्रांत पडला. त्यास काढण्याची व्यवस्था होते न होते तोंच त्यावर आलबट्रासची नजर गेली व त्यांनीं त्यावर हल्ला करून त्यास तोडतोडून खाल्लें.

फ्रिगेट बर्ड. (The Frigate Bird.)

पृथ्वीच्या पाठीवर असे कांहीं प्राणी ईश्वरानें निर्माण केले आहेत कीं, त्यांना स्वतःच्या कष्टानें आपलें भक्ष्य मिळविण्यास नको असतें. त्यांचा धंदा ह्मणजे चोराचोरीचा. हा पक्षी याच जातींत मोडतो. याचें सर्व अंग मऊ पिसांचें असतें असें ह्मणण्यास हरकत नाही. वादळ सुरू होतांच हा खूब उंच जेथें हवा शांत आहे अशा ठिकाणीं जातो. याचें राहाणें नेहमीं समुद्रावर असतें व हा आपल्या तीक्ष्ण नजरेनें कोणता पक्षी मासे चोंचींत धरून जात आहे याची टेहळणी करीत असतो. गळुपक्षी य्ाचे तावडींत तेव्हांच सांपडतो. तो विचारा. आपल्या पोरांकरितां ह्मणून मासे नेत असतां ही स्वारी त्यास गांठते व त्याची मान आपल्या चोंचींत पकडून त्याचा सर्व माल हिसकावून घेते. अशाप्रकारें हा पक्षीचोर अन्यायानें आपलें भक्ष्य मिळवीत असतो. त्यामुळें चोर ज्याप्रमाणें कधीं कधीं उपाशी राहण्याचा व कधीं काळीं लोकांकडून मारला जाण्याचा संभव असतो; त्याचप्रमाणें या पक्ष्याचीही स्थिति होते. कधीं यास खायला मिळतें अगर उपाशी राहावें लागतें. कधीं हा इतर पक्ष्यांकडून चांगला चेंचला जातो.

• ह्या पक्ष्याची सर्वांत विलक्षण गोष्ट ह्मणजे उडून जाण्याची चपळता. याचे मनांत आल्यास हा—वाचकांना थाप वाटेल हें आहीं जाणून आहों—तासाला हजार मैलांचा प्रवास करूं शकतो.

१ एका विश्वास ठेवण्यालायख लेखकाचे पुढील शब्द पहा. “ When he wills to fly all distance vanishes; he may breakfast in China, and dine in Americo. ”

सुसर आणि मगर. (Crocodiles & Alligators.)

ज्याप्रमाणें भरण्यांत सिंह, समुद्रांत शार्क व हवेंत गरुडपक्षी त्या त्या प्रदेशाचे अधिपति समजले जातात, त्याचप्रमाणें नदीमध्ये सुसर आणि मगर यांचें महात्म्य आहे. अजस्र शरीराकार, मजबूत अवयव, विलक्षण खादाडपणा आणि तीक्ष्ण दंतपक्ति इत्यादि साधनांनी ज्या ज्या प्रदेशांत हे प्राणी आहेत तेथें तेथें हे आपली अनियंत्रित सत्ता बेधडक चालवीत असतात.

या प्राण्याच्या जाती मुख्यत्वे करून तीन आहेत:—गंगानदीतील, इजिप्तमधील व अमेरिकेतील. अमेरिकेतील सुसरीनांच मगर असे ह्मणतात. सुसर आणि मगर यामध्ये थोडातरी भेद आहे. प्रथम आपण सुसरीसंबंधी विचार करूं.

सुसर.

जगांतील कोणत्याहि नदीतील सुसरीपेक्षां गंगेतील सुसरी फार भयंकर असतात. यांची लांबी पंचवीस फुटांपर्यंत तरी असते. यांचें तोंड लांब, जबडा भयंकर आणि त्यांत अतिशय तीक्ष्ण दांत असतात. शरीराचें कातडें चिवट असून त्यावर खवले खवले असतात.

आपलें भक्ष्य मिळविण्याकरितां सुसर नदीकाठच्या लव्हाळ्यांत लपून बसते. व ज्यावेळीं एखादें जनावर पाणी पिण्यास येईल, त्यावेळीं त्याचें नाक पकडून त्यास पाण्यांत ओढते. सुसर स्वभावतः अतिशय बळकट असून पाण्यांत तिचा जोर अतिशय चालतो. कोंकरें, शेळ्या, कुत्रीं, मेंढरें व माणसें यांना तर ती एका तडाक्यासरशीं पाण्यांत नेतेच; पण गाय, बैल, घोडा इत्यादि मोठीं जनावरेंही ओढून नेण्यास ती भीत नाही. इतकेंच काय पण वेळप्रसंगीं सिंह, वाघ, आस्वल या भयंकर प्राण्यांनाही ती आपला हात दाखविण्यास कमी करीत नाही.

एक साहेबी गप्प !

कोणी एक मिशनरी साहेब ह्मणतात, “ अज्ञान मनुष्य भूपृष्ठा-वरील शक्तिशाली प्राण्यास भीत असतो व त्यास प्रसन्न करण्या-करितां त्याची पूजा करितो. याच उद्देशानें आफ्रिकन लोक गेंड्याची, समुद्रांतील शार्कची पूजा करितात व कित्येक ठिकाणीं तर शार्कला आपलीं लहान लहान मुलेंही अर्पण करितात. त्याचप्रमाणें सुसरीचें महात्म्य हिंदुस्थानांत असून पुष्कळ हिंदु स्त्रिया आपलीं मुलें या क्रूर जलचर प्राण्याला अर्पण करितात ! * इंग्रजीराज्य होण्यापूर्वी ही चाल जोरांत चालूं होती. आतां तिला पुष्कळच आळा पडला आहे; पण अद्यापिही चोरूनमारून हे प्रकार घडत असतात. ”

सिलोनमधील बेकरसाहेबांचा अनुभव.

लिव्हिंग्स्टन साहेबाप्रमाणेंच सर साम्युएल व्हाइट बेकर हे

* ही गोष्ट खोटी असावी अशी माझी दृढ समजूत आहे. मी याचा तपास केला; पण अशा अर्थाचा धार्मिक नवस उत्तरहिंदुस्थानांत गंगेच्या कांठों सुरू असल्याचें मला मुळींच समजलें नाहीं. सुसर गंगेचें वाहन समजलें जातें व आमच्यांत कित्येक वेडगळ चाली आहेत हेंही मला मान्य आहे. परंतु तो वेडगळपणा आपलीं पोरें बळी देण्यापर्यंत कळसाला पोचला असेल, असें वाटत नाहीं. तरी न जाणों कोणास याविषयीं कांहीं खरी माहिती असल्यास प्रसिद्ध करावी. एक कल्पना मात्र मनांत येते. व्यभिचारी विधवा आपलें पाप गंगेच्या स्वाधीन करित असल्यास व त्याचाच अर्थ उक्त साहेब-मजकुरांनीं असा घेतला असल्यास नकळे.

१ डेविड लिव्हिंग्स्टन हे मिशनरी साहेब इ० स० १८१३ पासून इ० स० १८७३ पर्यंत होऊन गेले. आफ्रिकेंतील गहन अरण्यांत प्रवास करून नवीन नवीन प्रदेश शोधून काढण्यांत यांनीं चांगलें नांव मिळविलें. इ. स. १८७१ च्या दरम्यान हे आफ्रिकेंतील गहन जंगलांत लुप्तप्रायच झाले होते; पण पुढें एच्. एम्. स्टेनले नामक दुसऱ्या एका धाडसी प्रवाशानें यांस शोधून काढिलें.

एच्. एम्. स्टेनले हे इ० स० १८१४ ते १९०४ पर्यंत होऊन गेले

(१८२१-१८९३) मोठे धाडशी प्रवासी असून ह्यांनी सिलोनमध्ये बरीच वर्षे घालविली. त्याचप्रमाणे इ. स. १८६९ मध्ये यांस सरकाराने मध्यआफ्रिकेत कांहीं नवीन प्रदेशाचा शोध लावण्याकरिता व गुलामविक्रीच्या निष्ठूर चालीला आळा घालण्याकरिता पाठविण्यांत आले होते. आफ्रिकेतील आलबर्ट न्यांझा नांवाचे सरोवर यांनीच शोधून काढिले. इजिप्तच्या खेदिवाने यास या नूतन प्रदेशाचे गव्हर्नर जनरल नेमले होते. ह्या कामावर ते चार वर्षे असून त्यांस सालीना दहा हजार पौंड मिळत असत.

ह्यांनी आपल्या प्रवासाविषयी पुष्कळ पुस्तके लिहिलेली असून तीं मोठी मनोरंजक आहेत. त्यांत कांहीं मुलांकरितांही आहेत. सिलोनसंबंधी त्यांनी जें पुस्तक लिहिले आहे त्यांतच सुसरीसंबंधाची खालील मनोरंजक हकीगत आढळली.

“ कोलंबो शहरीं असतांना मला असें कळले कीं, येथून सुमारे दहा कोसांवर बोलगोड नांवाचे एक मोठे सरोवर आहे व तेथे सुसरी अतिशय असून त्या शेजारच्या गांवांतील माणसांना व इतर प्राण्यांना फार त्रास देतात. ही बातमी ऐकून मला त्या सरोवरावर शिकार करण्यास जाण्याची इच्छा झाली व दुसरेच दिवशीं आपल्या शिकारीच्या संचासह मी तिकडे निघालों.

त्या दिवशीं सायंकाळीं मी त्या सरोवराचे तीरावर जाऊन पोचलों. तेव्हां मला समजले कीं, आदल्या दिवशींच तेथे एक मनुष्य व दोन रेडे एका सुसरीने मारले आहेत. बोलगोड (Bolgodde) सरोवर कित्येक मैलपर्यंत पसरलेले असून शिकार्याला ते एक उत्तम स्थान आहे. ज्या ठिकाणीं मनुष्य आणि रेडे मारले गेले होते ती जागा आ दाखविण्यांत आली. तेथे एका रेड्याचे धड पाण्यावर तरंगत

असून तेथे अतिशय घाण सुटली होती. या वेळीं अंधार राखी चालल्यामुळे शिकार करणे शक्य नव्हते ह्मणून मी दुसरे दिवसाकारितां एक भाड्याची होडी ठरवून आपल्या तंबूत परत आलों.

दुसरे दिवशीं अरुणोदयाचे सुमारास होडीवाला मला बोलविण्याला आला. सर्व जामानिमा करून व आपली बंदूक घेऊन मी सरोवरतीरावर आलों. माझी ठरविलेली होडी अतिशय लहान ह्मणजे फक्त दोन माणसें बसण्याजोगी होती. ती होडी ह्मणजे एका झाडाचे पोकळ खोड होते. मी व होडीवाला दोघेही जपून होडीत बसलों व आमची होडी त्या तरंगणाऱ्या रेड्याच्या प्रेताकडे चालली. त्या प्रेतापासून शंभर यार्डांचे अंतरावर आमची होडी गेली व आह्मांस त्याच्या आजूबाजूचा सर्व देखावा स्पष्ट दिसूं लागला. सुमारे चार पांच मोठमोठ्या सुसरी त्या सडक्या प्रेताचे लचके तोडण्यांत गुंतल्या होत्या.

आतां आमची होडी सुमारे तीस यार्डांचे अंतरावर होती. आमची होडी पाहतांच त्यांनीं पाण्यांत बुड्या मारिल्या. रेड्याचे प्रेत किनाऱ्यापासून जवळ तरंगत असून तेथे पाणी बरेच खोल दिसते. जवळच्या किनाऱ्यावर मोठमोठे वृक्ष व दाट झुडपे यांची खूप गर्दी होती. त्या झाडीत लपून या सुसरींची शिकार करावी असें माझ्या मनांत आले व त्याप्रमाणें मी माझ्या होडीवाल्यास होडी किनाऱ्यास लावण्यास सांगितलें. त्यानें त्याप्रमाणें करतांच मी जमिनीवर उतरलों व त्यास होडी दूर नेण्यास सांगून, अपेक्षित जागीं गेलों. मी एका झाडावर चढलों व त्याची एक फांदी पाण्यावर आडवी आली होती तिच्यावर जाऊन बसलों. माझ्या खाली पाण्यांत कांहीं लव्हाळा, ज़ोम् व शेवाळ खूब दिसत होती व त्यापलिकडे असलेले पाणी अतिशु

होते. मी थोडा वेळ त्या स्वच्छ पाण्याकडे पाहात होतो तोंच खालच्या लव्हाळ्यांत कांहीं खुजबुजले हणून मी तिकडे पाहू लागलो तो एक भयंकर सुसर माझे नजरेस पडली ! ह्यावेळीं सूर्योदय होण्याची वेळ झाली होती. आपले नाक व डोळे पाण्याबाहेर काढून तो अजस्र प्राणी त्या रेड्याच्या प्रेताकडे जाण्याच्या विचारांत होता. मी आपली बंदूक त्याच्या मस्तकावर रोखून झाडली ! गोळी लागतांच ती सुसर उताणी होऊन हळु हळू खोल खोल पाण्यांत गेली. तिचे फक्त पांढरे पोट मला दिसत होते. तिला वर काढण्याचे कांहीं साधन मजजवळ नसल्यामुळे मी झाडांवरून उतरून पुनः होडीत जाऊन बसलो व कांठा कांठाने पुनः त्या रेड्याचे प्रेताजवळ गेलो. घाणीमुळे घाणेंद्रियास त्रास होऊं नये हणून आर्ही वारा ज्या दिशेने येत होता. त्याच दिशेला होडी ठेविली.

आर्ही थोडाच वेळ त्या प्रेताकडे पाहात होतो तोंच त्या प्रेतास खालून कोणी धक्का दिला. कारण त्याने कळाटणी खाली ! इकडे आमच्या लहानग्या नावे जवळच्या लव्हाळ्यांत कांहीं खुजबुजले. माझा नावाडी मोठा शूर (!) होता. आमच्या होडीजवळच एखादा प्राणी आहे असे त्यास समजतांच तो भीतीने पांढरा फटफटीत झाला ! त्याने होडी तेथून दूर नेण्याचा प्रयत्न केला. त्याबरोबर मी त्याचे हातांतून वल्ले हिसकावून घेतले व ' जास्त गडबड करशील तर पाण्यांत फेंकून देईन ' असे स्पष्ट बजाविले ! गरीब विचारा ! भीतीने थरथर कांपत व माझ्याकडे करुणदृष्टीने पाहात स्तब्ध बसला ! वास्तविक आमची होडी यावेळीं अगदी किनाऱ्यास होती व तेथे पाणी सारे तीन फूट होते. तरी त्या बहाला किनाऱ्यावर उडी टाकण्याची कांहीं छाती झाली नाही !

इकडे जवळच्या लव्हाळ्यांत खुजबूज चालूच होती. त्याने माझी पुष्कळ प्रार्थना केली; पण मी तिकडे लक्ष्य दिले नाही.

मी त्या प्रेताकडे पहात होतो तो एक सुसर त्या प्रेताचा लचका तोडून जात होती. या वेळीं माझ्याकडे तिचे बाजूचे अंग असल्यामुळे तिच्या मस्तकावर गोळी मारणे मला अशक्य होते. तरी मी तिच्या बरगडीचा रोंख धरून गोळी झाडली व होडीला विरुद्ध दिशेला गति दिली. हे जर मी केले नसते तर लव्हाळ्यांत खजबजत असलेल्या सुसरीने आपल्या शेंपटीच्या तडाक्याने आमची होडी पालथी करून आनची चटणी उडविली असती ! मी गोळी मारलेल्या सुसरीने आपल्या दुःखाचे खरे कारण न जाणून पाण्यांत पुष्कळ थैमान केले व नंतर तेथून जवळच्या लव्हाळ्यांत पलायन केले. या सुसरीला मात्र तशी सोडून देण्याचे माझ्या मनांत नव्हते. मी तिच्यावर चांगले लक्ष्य ठेवून वरहे नावाड्यास देऊन त्यास ती होडी त्या लव्हाळ्याजवळ नेण्यास सांगितले. आमच्या होडीची त्या सुसरीस तेव्हांच चाहूल लागली. तिने आपल्या तोंडातील मांसाचा गोळा वर सोडून दिला. त्यामुळे ती त्या लव्हाळ्यांत आहे, अशी माझी पक्की खात्री झाली व मी पाणी जास्त खोल नाहीसे पाहून, नावाड्याकडून वरहे मागून घेतले व पाण्यांत जेथे बुडबुडे उठत होते तेथे डंबचण्यास सुरवात केली. वरह्याला तिच्या शेंपटाचा तडाका बसला. मी तिला चांगले डवचले; पण तिच्या पाठीवरील गुळगुळीत खवल्यांवरून ते निसटले. मी तिला पुनः डवचणार तोंच ती उसळून वर आली. ह्या वेळीं आमच्या होडीमध्ये व तिच्यामध्ये सारे दोन फुटांचे अंतर होते. माझी बंदूक तयार होतीच. मी वरहे फेंकून तिच्या मस्तकांत बंदूक झाडली ! तडफडून ती आपल्या पाठीवर झाली व खाली जाऊं लागली.

ताबडतोव मी तिचा पुढील पंजा पकडला व त्यास एका दोरीचा फांस घालून ती नावेला बांधली व नाव चालविण्यास सांगितलें. होडी किनाऱ्याला लागतांच त्या सुसरीला बाहेर ओढण्याचा प्रयत्न केला. पण पाण्यांत पाहिजे तितकी वजनाची वस्तु ओढतां येते. जमिनीवर तसें कुठून होणार ? अखेरीस जवळच्या खेड्यांतून वीस पंचवीस माणसें बोलावण्यांत आलीं. तेव्हां तें धूड बाहेर निघालें ! ही सुसर सुमारे चौदा फूट लांब होती ! त्या सुसरीला मारलेलें पाहून त्या लोकांना फार आनंद झाला. कारण याच सुसरीनें तो मनुष्य व दोन रेडे मारले होते, अशी त्यांची समजूत होती. अर्थात् तिला बाहेर काढतांच त्यांनीं तिचे तुकडे तुकडे केले व सरोवरांत इतर सुसरींना खाऊं घातले ! ”

बेकरसाहेब पुढें ह्मणतात, “ सिलोनमध्ये असतां ह्या प्राण्यांनीं कितीतरी जनावरांना व मनुष्यांना खाल्ल्याचें मी हमेशा ऐकत असें. हा प्राणी मनुष्याचा एक मोठा शत्रू आहे यांत शंका नाही. नदीकांठच्या लव्हाळ्यांत लपून बसून जनावरांवर हल्ला करण्यांत हा पटाईत आहे. स्वभावतः जलचरप्राणी असूनही हा जमिनीवर पाणी सोडून लांबपर्यंत येतो. थंडीच्या दिवसांत उन्हाला पाठ देऊन पडण्यांत यांना फार आनंद वाटतो. जमिनीवर या सहज हतवीर्य होतात. पाण्यांत मात्र ह्यांचें बळ अलौकिक असतें. या वीस पंचवीस फूटांपर्यंत लांब असून पोटाचा घेर आठ फूटांपर्यंत असतो. यांचे पाठीवर टणक व गुळगुळीत असे खवले असतात. त्यांचे कातडे चिंबट असतें यांत शंका नाही; पण त्याच्यावर गोळी ठरत नाही हें जें कित्येकांचें ह्मणणें आहे तें सर्वस्वी खोटें आहे. साधारण धीनेंसुद्धां तिच्या पाठीवर वार केला जातो. ”

नाईल नदीतील (इजिप्त) सुसरी.

आफ्रिकेत नाईल नदीतच हा प्राणी विशेष भाडळतो. हा मांसाहारी आहे व यास कुजकें अगर चांगलें कसलेंही मांस आवडतें. त्यामुळें पाणी स्वच्छ राहण्यास चांगली मदत होते. किनाऱ्यावरील झुडपांत एखाद्या लांकडी ओड्याप्रमाणें पडून राहून तो पाणी पिण्यास येणाऱ्या जनावरास पकडतो. हा जनावरांना पकडून तळाशीं नेतो व तेथें पाण्यांत गुदमरून तें जनावर मेळ्यावर त्यास सोडून देतो. नंतर एक दोन दिवसांनीं तें सडल्यावर खातो. आफ्रिकेतील रानटी कुत्रे यास फार भितात व पाणी पिण्यास जावयाचें असलें तर कांहीं कुत्रे एके ठिकाणीं जमून गुरगुरतात व भुंकतात. त्यामुळें सर्व सुसरी तिकडे जातात. मग दुसरी टोळी सुसरी नाहींत अशा ठिकाणीं जाऊन पाणी पिते.

सुसरीची शिकार कशी करतात ?

मनुष्यप्राणी हा सर्वांत हिंस्र द्विपाद पशु आहे. हा आपल्या उपयोगाकरितां ह्मणून, हौसकरितां ह्मणून, रक्षणाकरितां ह्मणून नेहमीं इतर प्राण्यांचा संहार करित असतो. जलचर प्राण्यांत सुसर त्यास व त्याच्या जनावरांस एक मोठा शत्रु असल्यामुळें व सुसरीचें कातडें चांगलें उपयुक्त असल्यामुळें आफ्रिकेतील रानटी लोक या प्राण्याची शिकार पुष्कळ करितात. डा० रूपेल त्या शिकारीची पद्धत अशी वर्णन करितात, “ आफ्रिकेत सुसरींची शिकार हिवाळ्यांत किंवा वसंतऋतूंत करण्याची चाल आहे. हिवाळ्यांत उन्हाळा पाठ देऊन पडण्याची सुसरींना मोठी आवड असते. वसंतऋतूंत त्यांचा अंडी घालण्याचा समय असतो. नदीमधील लहान लहान बेटांवरील वाळूंत त्या आपलीं अंडी पुरून ठेवतात व ऊन

पडले हणजे त्या जागेकडे पाहत त्या स्वस्थ झोपी जातात. ही त्यांची जागा तद्देशीय लोक ओळखून काढून त्या ठिकाणी एखाद्या झुडूपजवळ आपणाला बसण्याकरितां खड्डा खणून ठेवतात. दुसरे दिवशीं सुसरी येऊन झोपी गेल्या कीं, हे लोक आपले भाखूड भाले नेम धरून त्यांचे पाठींत मारतात. नेम बरोबर लागल्यास हे भाले चार चार इंच खोल खुपसले जातात. या भाल्यांना एक चिंवट दोरी बांधलेली असून तिच्या दुसऱ्या शेवटास एक हलक्या लांकडाचा ओंडा बांधलेला असतो. 'भाल्याचा रडा बसतांना सुसरी पाण्याकडे धांव घेतात. त्याबरोबर शिकारी लोकही आपआपल्या नावेवर चढतात. सुसरीनें पाण्यांत बुडी मारिली तरी तिच्या पाठींत रुतलेल्या भाल्यास असलेल्या दोरीस ओंडा बांधलेला असतो तो तिचे पाण्यातील स्थान दर्शवित असतो. त्या ओढ्यामागोमाग शिकारी लोक आपल्या होड्या चाढवून आपले लांब लांब भाले अदमासांनें पाण्यांत खुपसून घायाळ झालेल्या सुसरीस बेदम करतात व मग त्या ओढ्याला आंकडा घालून वर ओढून घेतात व नंतर किनाऱ्याला होड्या लावून सुसरीस बाहेर ओढण्यांत येते ! बाहेर काढल्यावर पुनः तीस चांगले चेंचण्यांत येते.

या तऱ्हेची शिकार सुरू असतां सुसर अगदीं भ्याड होऊन सर्व सोसून घेते असें नाहीं. आपल्याकडून ती शेंपटीच्या तडाख्यानें होड्या उलथून टाकण्याचा प्रयत्न करते. रुतलेल्या भाल्याचा बांधलेला दोर तोडण्याची प्रयत्न करते. पण तो दोर हणजे मुद्दामच वळलेला नसतो ! सुमारें तीस दोऱ्या गांठी देऊन एके ठिकाणीं केलेल्या असतात. त्यामुळे ज्यावेळीं सुसर मोठ्या संतापानें तो दोर आपल्या दांताखालीं रगडते त्यावेळीं त्या दोऱ्या विगलित होऊन

तिच्या दांतांमधील भेगांत अडकतात व तिला जास्त बंधन मात्र होतें ! सुसर मरण्याला फार चिंत्त असते. त्यामुळे पाण्याबाहेर काढल्यावरही तिच्याशीं बेतानेंच सलगी करावी लागते. बाहेर काढतांच तिच्या तोंडाला मुसकें घालण्यांत येतें व तिचे पुढील पाय पाठीकडे मुरडून एके ठिकाणीं बांधण्यांत येतात. नंतर एका मोठ्या तीक्ष्ण विळ्यानें तिचें पोट चिरण्यांत येऊन तिला मारण्यांत येतें. ”

सुसरीची शिकार करण्याचे आणखीही कांहीं प्रकार आहेत. माशाप्रमाणें गळ टाकूनही त्यांना पकडण्यांत येतें. कांहीं धाडशी निग्रो पाण्यांत उड्या टाकून सुसरीशीं झुंज खेळून सुरीनें तिची शिकार करितात. पण हा प्रकार धोक्याचा आहे.

एक लंगडा निग्रो.

कॅप्टन ड्रेसन नामक एक शिकारी आपला दक्षिण आफ्रिकेतील अनुभव सांगतात, “ नाईल नदीपेक्षां इकडील सुसरीचें डोकें खोलगट असतें. एवढाच काय तो फरक, बाकी त्या नाईल नदीतील सुसरींप्रमाणेंच भयंकर आहेत. नाताल आखातास मिळणारी एक नदी आहे. याच नदीचे कांठीं मी पुष्कळ वेळ शिकार करण्याकरितां ह्मणून जात असें. त्या वेळीं टोड जातीचे मोटमोठे बेडूक खाण्याकरितां दबा धरून बसलेल्या सुसरी माझ्या घोड्याच्या टापा ऐकून बिचकत व पाण्यामध्ये उड्या घेत असत. सुसर ज्या वेळीं भिऊन पाण्यांत झाप टाकण्यास जाते त्यावेळीं ती इतर कशाचीही भीति बाळगीत नाही. माझ्या मनांत सुसरींची शिकार करण्याचे क्वचितच आलें होतें; पण एके दिवशीं मी त्या नदीचे कांठीं हिंडत असतां मला एक लंगडा निग्रो भेटला व त्यानें मला आपल्या झोंपडींत बोलाविलें. तेथें गेल्यावर त्यानें आपल्या बहिवाटीप्रमाणें मला

तपकीर ओढण्यास दिली व हटलें, “ महाराज आपण सुसरीची शिकार कां बरे करीत नाहीं? तें फार दुष्ट जनावर आहे हें पाहि-
लेंत, माझा हा पाय एका सुसरीनें मोडला. मला त्या सुसरीचा सूड घ्यावयाचा आहे. आपण मदत कराल का? ” माझ्या उत्तराची वाट न पाहतां तो पुढें हणाला, एके दिवशीं मी आपल्या बायकोसह नदीपलीकडे जात होतो. नदीच्या पलीकडच्या किनाऱ्याजवळ जातो न जातो तोंच माझी पोटरी कोणी तरी पकडल्याचा मला भास झाला. मी लाथ झाडली तों मला आंत ओढण्यांत आलें. मी भीतीनें किंकाळी फोडली ! माझी घरधनीण माझ्या मार्गेच होती. मी जेथें नाहीसा झालों होतो तेथें पाणी कमरेइतकें होतें. माझ्या बायकोनें त्या जागीं पाणी ढवळून व पांयानें लाथा झाडून त्या सुसरीच्या तडाक्यांतून मला सोडविलें. पण त्या सुसरीनें तेवढ्या अल्प काळांत मला जन्माचा लंगडा करून ठेविलें. मला आपल्या पायाकडे पाहून फार वाईट वाटतें बघा. आपण तिला मारून माझ्या ऐवजीं सूड घ्या महाराज. ” असें हणून त्यानें मला त्या सुसरीचें स्थान दाखविलें व तेव्हांपासून मला सुसरीची शिकार आवडूं लागली.

सुसरीशीं पाण्यांत झुंज.

आफ्रिकेंतील कित्येक धाडशी निग्रो लोक एक जंबिया हातांत घेऊन पाण्यांत बुडी मारतात व तो सुसरीच्या पोटांत खुपसून तिला ठार करण्याचा प्रयत्न करतात, हें मार्गें सांगितलेंच आहे. एका धाडसी साहेबवहादुरांनींही असाच प्रयत्न केला होता. या साहेबांचें “व वाटरटन् ! हे साहेब गळ टाकून सुसर पकडण्यांत मोठे पटा-
होते. एकदां अशाच एका सुंसरीला पकडीत असतां ती गळ

तोडून पळून जाऊं लागली. अर्थात् तिने अशा प्रकारें निसटून जावें हें साहेबबहादुरांना लालनास्पद वाटूं लागलें व अखेरीस त्यांनीं निग्रो लोकांप्रमाणें करण्याचें योजिलें. त्यांनीं आपल्या हातांतील गळ टाकून दिळा व होडीपासून थोड्या अंतरावर असलेल्या सुसरीचे पाठीवर उडी मारली ! त्यांची उडी पाठीवर पडतांच ती शेंपटीचा तडाका मारून त्यांस खाली पाडण्याचा प्रयत्न करूं लागली; पण त्यांनीं चपलतेनें तिचे पुढील पंजे धरून पाठीकडे मुरडून हातांत धरले ! येथें पाणी फार थोडें असल्यामुळें खालचा गाल व रेंदा त्यांचे अंगावर उडत होता व तिच्या मऊ पाठीचें सौख्यही त्यांच्या पार्श्वभागास चांगलें जाणवत होतें. सुसरीचे पुढचे पाय मुरडून बांधणें ह्मणजे तिला अर्धी अधिक हतवीर्य करणें आहे. वाटरटन साहेबांनीं नंतर तिला सुरीनें भोंसकून मारिलें.

कित्येकांना वरील गोष्ट अतिशयोक्तीची वाटण्याचा संभव आहे; पण अशा प्रकारें सुसरीच्या पाठीवर चढून व तिचे पुढील पाय उलटून पाठीकडे बांधून मारण्याचे प्रकार नेहमीं घडतात. एकदां एका सुसरीला साहेबबहादुरांनीं गोळी मारिली ! तेवढ्यानें ती घायाळ झाली खरी; पण ती हातांतून निसटून जात आहे असें पाहतांच एका निग्रोनें नदींत उडी घेऊन त्या सुसरीवर आक्रमण केलें व तिच्या शेंपटीच्या तडाक्यांतून बचावून तो तिच्या पाठीवर चढून बसला व तिचे पुढील पाय वर मुरडून घेऊन त्यानें साहेबबहादुरांस आणखी एक गोळी झाडण्यास सांगितलें !

अशा प्रकारचें कृत्य धोक्याचें आहे खरें; पण धाडस आणि संवय यानें मनुष्य पाहिजे ती गोष्ट करूं शकतो, हें यावरून सहज कळण्यासारखें आहे.

तपकीर ओढण्यास दिली व हटलें, “ महाराज आपण सुसरीची शिकार कां बरें करीत नाहीं? तें फार दुष्ट जनावर आहे हें पाहिल्लेंत, माझा हा पाय एका सुसरीनें मोडला. मला त्या सुसरीचा सूड घ्यावयाचा आहे. आपण मदत कराळ का? ” माझ्या उत्तराची वाट न पाहतां तो पुढें हणाला, एके दिवशीं मी आपल्या बायकोसह नदीपलीकडे जात होतो. नदीच्या पलीकडच्या किनाऱ्याजवळ जातो न जातो तोंच माझी पोटरी कोणी तरी पकडल्याचा मला भास झाला. मी लाथ झाडली तों मला आंत ओढण्यांत आलें. मी भीतीनें किकाळी फोडली ! माझी घरधनीण माझ्या मार्गेच होती. मी जेथें नाहीसा झालों होतो तेथें पाणी कमरेइतकें होतें. माझ्या बायकोनें त्या जागीं पाणी ढवळून व पांयानें लाथा झाडून त्या सुसरीच्या तडाक्यांतून मला सोडविलें. पण त्या सुसरीनें तेवढ्या अल्प काळांत मला जन्माचा लंगडा करून ठेविलें. मला आपल्या पायाकडे पाहून फार वाईट वाटतें बघा. आपण तिला मारून माझ्या ऐवजीं सूड घ्या महाराज. ” असें हणून त्यानें मला त्या सुसरीचें स्थान दाखविलें व तेव्हांपासून मला सुसरीची शिकार आवडूं लागली.

सुसरीशीं पाण्यांत झुंज.

आफ्रिकेंतील कित्येक धाडशी निग्रो लोक एक जंबिया हातांत घेऊन पाण्यांत बुडी मारतात व तो सुसरीच्या पोटांत खुपसून तिला ठार करण्याचा प्रयत्न करितात, हें मार्गें सांगितलेंच आहे. एका धाडसी साहेबबहादुरांनींही असाच प्रयत्न केला होता. या साहेबांचें “व वाटरटन् ! हे साहेब गळ टाकून सुसर पकडण्यांत मोठे पटा-
होते. एकदां अशाच एका सुसरीला पकडीत असतां ती गळ

तोडून पळून जाऊं लागली. अर्थात् तिनें अशा प्रकारें निसटून जावें हें साहेबबहादुरांना लालनास्पद वाटूं लागलें व अखेरीस त्यांनीं निग्रो लोकांप्रमाणें करण्याचें योजिलें. त्यांनीं आपल्या हातांतील गळ टाकून दिला व होडीपासून थोड्या अंतरावर असलेल्या सुसरीचे पाठीवर उडी मारली ! त्यांची उडी पाठीवर पडतांच ती शेंपटीचा तडाका मारून त्यांस खाली पाडण्याचा प्रयत्न करूं लागली; पण त्यांनीं चपलतेनें तिचे पुढील पंजे धरून पाठीकडे मुरडून हातांत धरले ! येथें पाणी फार थोडें असल्यामुळें खालचा गाल व रेंदा त्यांचे अंगावर उडत होता व तिच्या मऊ पाठीचे सौख्यही त्यांच्या पार्श्वभागास चांगलें जाणवत होतें. सुसरीचे पुढचे पाय मुरडून बांधणें ह्मणजे तिला अर्धी अधिक हतवीर्य करणें आहे. वाटरटन साहेबांनीं नंतर तिला सुरीनें भोंसकून मारिलें.

कित्येकांना वरील गोष्ट अतिशयोक्तीची वाटण्याचा संभव आहे; पण अशा प्रकारें सुसरीच्या पाठीवर चढून व तिचे पुढील पाय उलटून पाठीकडे बांधून मारण्याचे प्रकार नेहमीं घडतात. एकदां एका सुसरीला साहेबबहादुरांनीं गोळी मारिली ! तेवढ्यानें ती घायाळ झाली खरी; पण ती हातांतून निसटून जात आहे असें पाहतांच एका निग्रोनें नदींत उडी घेऊन त्या सुसरीवर आक्रमण केलें व तिच्या शेंपटीच्या तडाक्यांतून बचावून तो तिच्या पाठीवर चढून बसला व तिचे पुढील पाय वर मुरडून घेऊन त्यानें साहेबबहादुरांस आणखी एक गोळी झाडण्यास सांगितलें !

अशा प्रकारचें कृत्य धोक्याचें आहे खरें; पण धाडस आणि संवय यानें मनुष्य पाहिजे ती गोष्ट करूं शकतो, हें यावरून सहज कळण्यासारखें आहे.

मरण आलें होतें.

ज्या ज्या नदीमध्ये सुसरी आहेत, त्या त्या नदीच्या आसपासच्या गांवाना तो एक मोठाच त्रास असतो. नेहमीं कोणीना कोणी माणूस अगर ग्राम्य पशु सुसरीनें मारल्याचें वर्तमान असावयाचेंच; पण कित्येक वेळां मनुष्य आपल्या फाजील शहाणपणानें या प्राण्याच्या भक्ष्यस्थानीं पडतो. दक्षिण आफ्रिकेतील गोष्ट. कांहीं शिकारी मंडळी शिकार करण्याकरितां जंगलांत गेली होती. ती एका नदीच्या काठावरून चालली असतां रिचर्डसन नामक साहेबांनीं नदीमध्ये पोहत असलेल्या एका मोठ्या बदकास गोळी घालून मारिलें. नंतर तें बदक काढून आणण्याकरितां ह्मणून नदींत उडी टाकण्याकरितां ते कपडे काढूं लागले. त्या नदींत सुसरी असतात हें रिचर्डसनला माहित होतें व कित्येक वेळां पोहणाऱ्या मंडळीला त्यांनीं गिळंकृत केल्याचेंही त्यांनीं प्रत्यक्ष पाहिलें होतें; असें असूनही निग्रो लोकांप्रमाणें आपणही सुसरीशीं झुंज खेळण्यांत पटाईत आहोंत हें आपल्या बरोबरीच्या मंडळींना दाखविण्याकरितांच कीं काय कोण जाणें, त्यांनीं एक सुरी दांतांत धरून नदींत उडी घेतली ! त्यांचे साथीदार त्यांची मौज पाहत होते. इकडे रिचर्डसन आपल्या अपेक्षित बदकाजवळ जातात न जातात तोंच एका भयंकर सुसरीनें त्यांची मांडी पकडली ! साहेब-बहादुरांनीं भिऊन किंकाळी ठोकली तों तोंडातील सुरी नदींत पडली ! थोड्याच वेळांत साहेबहादूर दिसेनातसे झाले !

दक्षिण आफ्रिकेतील क्याफू नामक नदींत सुसरी फार आहेत व त्या पंचवीस पंचवीस फुटांपर्यंत लांब असतात ! तेथील लोकांना सुसरीनें मनुष्य पकडून नेल्याचें विशेष वाईट वाटत नाही, इतकी ती गोष्ट त्यांचे अंगवळणीं पडून गेली आहे. तेथील बायका टोपल्या

विणण्याकरितां लव्हाळा वगैरे तोडण्यास नदीकिनारीं जातात व पुष्कळ वेळां त्या लव्हाळ्यांत लपलेल्या सुसरींच्या भक्ष्यस्थानीं पडतात. एकदां एका निग्रोची मुलगी अशीच सुसरीच्या भक्ष्यस्थानीं पडली ! तेव्हां तो साहेबाजवळ ह्मणाला, “ सुसरीचें हें नेहमीचेंच आहे. मला माझ्या मुलीचें कांहींच वाटत नाही हो. पण तिच्या गळ्यांत एक मण्यांची माळ होती. तेवढी जर तुझी त्या सुसरीला मारून तिच्या पोटांतून काढून देत असाल तर पहा बरें ! ”

“ मीच सुसरींना सांगितलें होतें. ”

फ्रान्सिकोबाल्ड नामक एक प्रवासी सहा वर्षे आफ्रिकेंत होते. त्यांनीं आपल्या प्रवासवृत्तांत सुसरीसंबंधीं पुष्कळ गोष्टी सांगितल्या आहेत. ते ह्मणतात, “ या प्रदेशांतील कांहीं लोक सुसरींना पकडण्याची एक विचित्र तऱ्हा योजतात. एक डुकराचें पोर मारून त्याच्या पोटांत एक तीक्ष्ण टोंकाची चिवट काठी खुपसतात. हिचीं दोन्ही टोंके अगदीं तीक्ष्ण असतात. नंतर त्यास एक दोर बांधून तें डुकर सुसर असलेल्या ठिकाणीं फेंकून देण्यांत येतें. सुसर स्वभावतः अतिशय अधाशी आहे. तें डुकर पडलेलें पाहतांच ती धांवत येऊन एकदम आ करून त्या पोरस संबंध गिळते; पण त्या गिळण्याचें सौख्य तिला लौकरच अनुभवास येतें. डुकराच्या अंगांत असलेल्या काठीचीं दोन्ही टोंके तिच्या गालांत घुसतात. हें या शिकारी लोकांना समजतांच ते बांधलेल्या दोरानें सुसरीस किनाऱ्यास ओढून घेतात ! एकदां आर्सी या प्रकारची मौज पहात किनाऱ्यास बसलों होतो तोंच आह्माला भयाच्या आरोळ्या ऐकूं आल्या. आर्सी चकित होऊन इकडे तिकडे पाहूं लागलों तर तेथें असलेले निग्रो निष्काळजीपणें ह्मणाले, “ हं; कोणाला तरी पकडलेलें

दिसतें ! ” इतकें बोलतात तोंच कांहीं मंडळी तेथें धांवत आली व एका बड्या निग्रोस सांगूं लागली कीं, “ तुमच्या मुलाला सुसरीनें नेलें ! ” ही बातमी ऐकतांच आमचें काळीज थरारलें; पण तो निग्रो हणाला, “ तो मोठा दुष्ट मुलगा होता. बरें झालें. मी त्या सुसरीला सांगून ठेविलें होतें ! ! ”

सुसरीचा चिंवटपणा.

कांहीं जातीचीं कासवें, आफ्रिकन रानटी कुत्रे, हे ज्याप्रमाणें मरण्यास भगदीं खमंग असतात त्याचप्रमाणें सुसरीही मरतां मरत नाहीं. एकदां एका गृहस्थानें एक सुसर पकडून पाण्याबाहेर आणली व ती मरावी हणून तिचें डोकें चेंचण्यांत आलें ! त्या गृहस्थाचे मनांत तिचें कातडें काढून त्यांत पेंढा भरण्याचें होतें. हणून त्यानें ती सुसर मेळी असें समजून तिचा कोथळा काढून टाकला व कातडें सोळण्याकरितां कोणाला तरी बोलवावें हणून तें प्रेत तसेंच नदी-किनारीं ठेवून आपण दुसरीकडे गेला. थोड्या वेळानें कातडें सोळणारीं माणसें घेऊन तो नदीकिनारीं येऊन पाहतो तों काय ? सुसर नाही ! सुसरीची बेशुद्धावस्था जाऊन ती तशा स्थितींतही नदींत पळून गेली !

जॉन डंकन नांवाचे साहेब आपला अनुभव सांगतात, “ एकदां एका सुसरीचा आर्ही पाठलाग केला. प्रथम मी तिच्या मस्तकांत गोळी मारिली. त्याबरोबर ती पाण्यांत पळाली. ती पुनः वर आल्या-वर दुसऱ्या गोळीनें मी तिचा डोळा फोडून तिच्या मेंदूचाही एक छिलका उडविला ! यानंतर आमच्या मनुष्यांपैकीं एकानें संधि पावून तिच्या पोटांत तलवार खुपसली ! यानंतर पुनः तिनें बुडी घेतली ! पुनः ज्या वेळीं ती वर आली त्या वेळीं तिला दोन भाद्वे

मारण्यांत आले ! इतके घाव सोसूनही ती थोडीसुद्धां हतवीर्य झालेली दिसत नव्हती. आपल्या शेंपटाच्या तडाक्याने पाणी ठवळीत व फुसफुस करीत ती आह्मांवर धावून येत होती. यानंतर पुनः दोन गोळ्या तिच्या मस्तकांत मारण्यांत आल्या ! व तिळा पाण्याबाहेर ओढण्यांत आले. वर काढल्यानंतरही तिळा पुष्कळ चेंचलें तेव्हां ती मेली.

सुसरीची वाघाशीं लढाई.

विंध्याचलांत शिकार करीत असतां एका इंग्रजानें ही लढाई पाहिली. तिचें तो असें वर्णन करितो, “ जबलपूर जिह्यांतील दज्याखोन्यांतून मी कित्येक महिने वाघाची शिकार करीत हिंडत होतो. त्या मुदतींत मीं कसलेंही संकट न गुदरतां आठ वाघ मारिले. एके दिवशीं मला माझ्या नोकरानें अशी बातमी आणली कीं, नर्मदा कांठच्या अमक्या एका गांवच्या आसपास एक मोठा वाघ आला असून त्यापासून लोकांना बराच उपद्रव होतो.

ही बातमी ऐकतांच मी त्या वाघाला मारण्याचा निश्चय केला व एके दिवशीं आपल्या शिकारीच्या संचासह त्या गांवीं जाऊन पोचलों ! तेथें मला अमक्या पाणोठ्यावर वाघ येत असतो असें कळलें. माझ्या हितचिंतक नोकरानें मला असेंही सुचविलें कीं, नदीच्या या भागांत सुसरी फार आहेत. तेव्हां जपून असावें.

मी त्या पाणोठ्याजवळ जाऊन पोचलों. येथें वाघ असलाच पाहिजे असें तेथील परिस्थितीवरून मला वाटलें. मी हळु हळू आपली बंदूक सांवरून त्या भागाकडे चाललों तोंच माझ्या कानावर वाघाची गुरगुर ऐकूं आली, मला आश्चर्य वाटलें. मी त्याच्या दृ

तर पडलों नाहीं, अशीही मला शंका आली. मी इकडे तिकडे पाहिलें तों कांहीं दिसलें नाहीं. मी या वेळीं नदीचे कांठावरून झाडी-झुडूपांतून मोठमोठे खडक ओलांडीत चाललों होतो. नदीचे पात्र अगदीं शांत होतें. वाघाची गुग्गुर मला जास्त स्पष्ट ऐकूं येऊं लागली. मला वाटलें, दुसऱ्या एखाद्या रानटी पशूशीं लढाई सुरू भसावी ! मी जरा पुढें होऊन झाडींतून पलिकडे पाहिलें तों माझ्या आश्चर्यास सीमा राहिली नाहीं. एका भयंकर सुसरीनें आपल्या जवळ्यांत वाघाचा पुढील पाय धरला होता व ती त्यास पाण्यांत ओढीत होती. वाघ त्या मृत्युमुखांतून सुटण्याकरितां धडपड करीत होता. दोघेहि आप्तेआपल्या बलाचा मासला परस्परांस दाखवीत होतीं. वाघानें आपल्या तीक्ष्ण नखानें त्या सुसरीचें डोकें फाडलें होतें व तो तिचे लचके तोडीत होता ! तें पाहून त्या सुसरीनें त्याचा पाय सोडून त्याचें डोकें आपल्या तोंडांत धरलें. वाघानें पुष्कळ धडपड केली; पण सुसरीच्या बलापुढें त्याचें कांहीं चालेना. तो दुःखानें व्याकुळ होऊन मोठमोठ्यानें ओरडूं लागला ! सुसर त्यास पाण्याकडे खेळीतच होती ! वाघ फक्त त्या सुसरीच्या तडाक्यांतून निसटूं पाहत होता ! त्याच्या अंगांत आर्ता लढण्याचें त्राण राहिलें नव्हतें. अखेरीस वाघ खालीं पडला. सुसर त्यास मोठ्या आनंदानें पाण्यांत घेऊन जाणार तोंच मी आपली बंदूक तिच्यावर झाडली ! गोळी तिच्या बरगडींत लागली व तिनें आपल्या प्रचंड भक्ष्यासह पाण्याचा तळ गांठला ! माझ्या नोकर मंडळीकडून मागून मी तीं दोन्ही प्रेतें नदीबाहेर काढून घेतलीं !

मगर (Alligator.)

परीत आणि मगरांत कांहीं विशेष भेद नाहीं. सुसरीचें डोकें

लांब व मगराचें आखूड असतें, एवढाच काय तो फरक. बाकी दोघांचेही गुणधर्म सारखेच. मगरांत एक गुण विशेष ह्मणजे रात्रीचे प्रहरीं बेडकाप्रमाणें कर्कश स्वरांत ओडण्याचा आहे. तसेंच यास खान्या पाण्यापेक्षां गोडें पाणी जास्त पसंत असतें. त्यामुळे हा प्राणी नदीचे मुखाजवळ कधींही आढळत नाहीं.

मगर आणि आस्वल यांची कुस्ती !

मगर अमेरिकेंतील नदींतून फार आहेत. तेथें ग्रिझली आस्वल पाणी पिण्यास गेलें असतां त्याची व मगराची खडाजंगी उडते व त्यांत बहुतेक सरशी ग्रिझलीचीच होते. ग्रिझलीची ओळख वाचकांना झालेलीच आहे. एकदां एक गृहस्थ शिकार करीत जंगलांतून फिरत असतां त्यांस कांहीं गुरगुर ऐकूं आली. त्याबरोबर प्रथम त्यांनीं स्वसंरक्षणाची तयारी केली व ते दबत दबत ज्या दिशेला गुरगुर सुरू होती तिकडे निघाले. थोड्याच अंतरावर त्यांस नदीचे वाळवंटांत एक ग्रिझली व एक मगर एकमेकांस स्वर्गाला धाडण्याचे विचारांत असल्याचें दिसलें. ग्रिझलीनें त्या मगरास उताणें पाडून त्याचा पुढील पंजा आपल्या जबड्यांत दाबून धरला होता व आपला उजवा पंजा त्याचे छातींत रोंवला होता. मगर आपल्या डाव्या पंजांनीं त्यास ओरबाडीत होता; पण ग्रिझलीला त्याची दादही नव्हती. ग्रिझलीनें त्यास खूप आवळून धरलें होतें, तरी मगर आपली सर्व शक्ति एकवटून पाठीनें सरपटत नदीकडे चालला होता. नदीकिनार जवळ येतांच फणसांतील गुठलीप्रमाणें मगर ग्रिझलीसह उसळून नदींत पडला ! पण ग्रिझलीही कांहीं कमी लुच्चा नव्हता. त्यानें पाण्यांत आपल्या शत्रूचें बल अधिक आहे हें तेव्हांच जाणिलें. व

संधी साधून तो त्या मगराच्या तडाक्यांतून निसटून वर आला ।
नंतर कुत्र्याप्रमाणे भंग झाडून त्याने झाडीत पलायन केले. असो

वाचकारो ! सृष्टीचे पदार्थसंग्रहालय अफाट आहे ! आपले
शक्तीप्रमाणे आर्ही कांहीं धाडशी प्रवाशांच्या प्रवासवृत्तांवरून त्यांत
कांहीं वस्तूंची शब्दचित्रे आपणास दाखविलीं. आपणास
भावडोत, एवढेच देवाजवळ मागणे मागून मी आतां आपली रजा घेतं



REFBK-0019715

REFBK-0019715